

सल्यान जिल्लाको सामाजिक भाषिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

बालकृष्ण शर्मा

२०६३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा समाजिक शास्त्रसङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर
स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिक शास्त्रसङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस, नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र बालकृष्ण शर्माले प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमको निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको (नेपाली ५१०) पत्रका लागि तयार पारिएको 'सल्यान जिल्लाको सामाजिक भाषिका' शीर्षकको शोधपत्र सम्बन्धित तहका लागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेल
नि. विभागीय प्रमुख
२. प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम
शोधनिर्देशक
३. प्रा. मोहनराज शर्मा
बाह्य परीक्षक

मिति: २०६३/११/०७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली ५१० शोधपत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'सल्यान जिल्लाको सामाजिक भाषिका' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी बालकृष्ण शर्माद्वारा मेरो निदेशनमा तयार पारिएको हो निजद्वारा कडा मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पारिएको हुनाले यस शोधपत्रप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यसको यथोचित मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६३/११/०७

.....
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

कृतज्ञताज्ञापन

यस शोधकार्यका लागि मलाई अनुमति प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्यायज्यूप्रति हार्दिक आधार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य गर्नका लागि सधैं प्रेरित गरिरहने आदरणीयगुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । उहाँले प्रारम्भदेखि नै यस्तो विषयवस्तुमा शोध गर्न प्रेरित गराउनेदेखि भाषिक सामग्रीहरुको व्यवस्था गरिदिनु भएको छ । उहाँको यसखालको सहयोगविना प्रस्तुत कार्य यस रूपमा आउन सक्दैनथ्यो ।

प्रस्तुत शोधकार्यकालागि शीर्षक र विषयवस्तुअनुरूप प्रस्तुत हुन अभै सामाजिक, भाषिक अध्ययनमा लाग्न प्रेरित गर्न अमूल्य सुझाव दिने प्रा.डा. चूडामणि बन्धुज्यूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै मधुसूदन लामिछाने, पूर्ण भण्डारी र मधुसूदन गिरीले दिएको सल्लाह र सुझाव अविष्मरणीय छ ।

सल्यानी भाषिकाको प्रारम्भिक अवस्थादेखि हालसम्मको शैक्षिक, भाषिक, जातीय, साँस्कृतिक र सामाजिक स्थितिबारे प्रकाश पारी आशीर्वचन दिने पूजनीय ठूलाबुवा पं. बुद्धिप्रसाद शर्मा रेग्मीप्रति नतमस्तक छु । जटिल पारिवारिक परिस्थितिका बाबजुद पनि सधैं अध्ययन, चिन्तन र मननका लागि प्रेरणा र हौसला दिइरहने पूज्य पिताजी तिलकराज शर्मा र माता हेमन्तकुमारी गौतमप्रति आजन्म ऋणी छु । मलाई बाल्यकालदेखि नै प्रगाढ भातृप्रेम देखाउँदै अध्ययन र लेखन कार्यमा अभिभावकीय जिम्मेवारी र दायित्व पूरा गरिदिन पछ्याडि नपर्ने दाजु प्रकाश शर्मा रेग्मी र ममतामयी भाउजू सुनीता शर्मा देवकोटाको सहयोलाई कदापि भुल्न सक्दिन ।

शोध लेखनको सिलसिलामा परेको बेला मद्धत गर्ने भाई रमेश शर्मा र दिदी जमुना शर्माप्रति पनि खुसी प्रकट गर्दछु । यसैगरी शोधकार्यमा सहयोग गर्ने मित्रवर टीकाराम फुलारालाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । भाषासम्बन्धी पुस्तकहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

अन्तमा, कम्प्युटर टङ्कन गरी मुद्रणमा सहयोग गर्ने क्रिएटिभ कम्प्युटर सेन्टरका अपरेटर सुश्री दिव्या क्षेत्रीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकर्ता

बालकृष्ण शर्मा

शोधसमीक्षा

सल्यानी सामाजिक भाषिकाको क्षेत्र: सल्यान जिल्ला हवाइजहाजको आकृतिमा निर्मित छ । पूर्व दामा गा.वि.स. देखि पश्चिम संग्रही देवस्थलसम्म र उत्तर चौरजहारी सीमादेखि दक्षिण फालावाङ्ग गा.वि.स. सम्म फैलिएको छ । यसरी हेर्दा पूर्व रोल्पा, रुकुम पश्चिम सुर्खेत दक्षिण दाङ्ग र उत्तरको रुकुम जिल्लासँगको निकटवर्ती क्षेत्रको रूपमा चिनिएको छ । यति भएर पनि यो जिल्ला स्वशासित एवम् खुला जिल्लाको सेरोफेरोमा रहेको छ ।

सामाजिक भाषिकाको निर्धारण: सल्यानी भाषिका पूर्वेली भाषिकाअन्तर्गत समावेश गरिन्छ । नेपाली भाषाको उत्पत्ति सिंजा वा सो क्षेत्रबाट प्रसारित हुँदै जाजरकोट, रुकुमबाट प्रसाद हुँदै सल्यानमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । प्रायः कर्णाली प्रदेशमा बोलिने भाषाका केही शब्द वा वाक्य सल्यान क्षेत्रमा भाषिकाको रूप देखाएको छ । कर्णाली र भेरी क्षेत्रबाट सिंचित भई नदीको किनारै-किनार यसै भाषाको बोलचाल गरिने भएकाले पनि सल्यानी भाषिकालाई खस भाषाको मूलरूप मान्न सकिन्छ । यस भाषाका भाषिकाहरू निर्धारण गर्दा क्षेत्रगत रूपमा (कुमाख क्षेत्र, खलङ्गा क्षेत्र, कोर्वाङ्ग क्षेत्र लक्ष्मीपुर क्षेत्र र फालावाङ्ग क्षेत्र) गरी ५ भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यसको अन्य भाषिक अध्ययन गर्ने हो भने भाषिक क्षेत्रमा सङ्ख्या बढाउन वा घटाउन पनि सकिन्छ ।

सल्यानी सामाजिक भाषिकाको प्रभावित क्षेत्र: खास गरी सल्यानी सामाजिक भाषिकाको प्रभावित क्षेत्रअन्तर्गत ५४ वटै गा.वि.स.हरू पर्दछन् । किनकि एक स्थान, टोल वा समूहको भाषिकाको अन्तर दोस्रो व्यक्तिमा तत्काल असर पर्दछ । एउटा गा.वि.स.मा बोल्ने व्यक्ति महिला, पुरुष, बालक, तन्नेरी, बुढो अर्को इलाका वा गा.वि.स.मा फरक पर्दछ । उच्च पहाडी वस्तीका बासिन्दाहरू र बेसीमा आश्रितहरूबीच भाषिक विभेद देखिन्छ । प्रायः कुमाख क्षेत्र र खलङ्गाक्षेत्र रुकुम र जाजरकोट जिल्लाको निकटतम सम्बन्ध भएकाले त्यसमा भाषिकाहरूको प्रभाव परेको देखिन्छ ।

व्यक्ति बोलीको निर्धारण: एउटै गा.वि.स.मा थरिथरि समुदायको सम्बन्ध र सम्पर्क हुने भएकाले साभ्ना भाषाको काम मानक नेपाली भाषाले गर्दछ, तरपनि समाजका धनी, गरिब, उच्च, निम्न, लोग्ने मानिस, स्वास्थ्यी मानिसहरूका भाषिक सम्पर्क र बोलचालमा फरक

देखिन्छ । धनी वा सम्भ्रान्त वर्गले उच्च आदरार्थी र निम्न आदरार्थीको प्रयोग गर्दछन् भने मध्यम वा निम्नमध्यम वर्गले समान्यार्थक सम्बोधनको प्रयोग गर्दछन् । अझै निम्नस्तरको व्यक्ति वा जातिले तुच्छार्थी र अपशब्दको प्रयोग भएको पनि पाइन्छ, ब्राह्मण, क्षेत्री र ठकुरीहरूले प्रायः शिष्ट वा सरल वाक्यको प्रयोग गर्दछन् ।

भाषिकाको व्याकरणिक संरचना: यसअन्तर्गत शब्द निर्माण प्रकृया र स्वरूप, समास र समासका शब्दगत विविधता, सन्धि एवम् सन्धिका नियम, द्वित्वपद्धति र यससँग सम्बन्धित शब्दहरू पर्दछन् । व्याकरणिककोटीका आधारणमा वर्गीकरण गर्दै व्याकरणिक नियमअनुसार व्याकरणिक संरचनाको विश्लेषण प्रयोग गर्ने अभ्यास गरिएको छ ।

उखान र टुक्काको अध्ययन: यस सामाजिक भाषिकाको अध्ययन गर्ने क्रममा जिल्लाकै उखान र टुक्काको प्रयोग गरिएको छ । यस्ता उखान र टुक्काहरू सामाजिक, गृहस्थी जीवन, धार्मिक र सामाजिक विषयवस्तुमा केन्द्रित भई उल्लेख गरिएको छ । यसमा प्रायः घरायसी सामग्री, निषेध वाणीहरू तथा प्राणीहरू पर्दछन् । नीति, ज्ञान, दर्शन र सामाजिक चेतनाको बृद्धि गर्नु यी उखानहरूको मुख्य भूमिका रहेको पाइन्छ । त्यस्तै उखानहरूको अलावा घरायसी सामग्री, शरीर र रोगसम्बन्धी नामहरू, पशुपञ्क्षी जस्ता नामिक शब्दहरूको पनि परिचय दिइएको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

अध्याय-एक

१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन	१
१.३ समस्या कथन	१
१.४ शोधको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ औचित्य र उपयोगिता	५
१.७ अध्ययनको सीमा	६
१.८ सामग्री संकलन विधि	६
१.९ शोधविधि	६
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	७

परिच्छेद - दुई

२.१ सल्यान जिल्लाको संक्षिप्त परिचय र भाषिकाको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि	८
२.२ नामकरण	८
२.३ भौगोलिक अवस्थिति	९
२.४ ऐतिहासिक परिचय	११
२.५ शैक्षिक अवस्था	१२
२.६ आर्थिक अवस्था	१३
२.७ भाषिक स्थिति	१४
२.८ सामाजिक-सांस्कृतिक अवस्था	१५
२.९ धार्मिक अवस्था	१६
२.१० जनसङ्ख्या	१७

परिच्छेद - तीन

भाषिक भेद र सल्यानी भाषिकाको परिचय	१८
३.१ सल्यानी सामाजिक भाषिक व्यवहार	१९
३.१.१ भाषिक भेद र भाषा	१९
३.२.१ कालक्रमिक भेद	१९
३.२.३ सामाजिक भेद	२०
३.२.४ प्रयोगगत भेद	२०
३.२.५ शैलीगत भेद	२१
३.३ सामाजिक भाषिका, प्रयुक्ति र शैलीसम्बन्ध र स्पष्टीकरण	२१
३.३.१ भौगोलिक भेद	२३

परिच्छेद - चार

सल्यानमा प्रचलित सामाजिक भाषिकाको भाषिक व्यवहार	२५
४.१ भाषिक व्यवहार	२५
४.२ भौगोलिक आधारमा	२५
४.३ अभिवादन	२८
४.४ कर्मचारी वा उच्च पदस्थ व्यक्ति	२९
४.५ सम्बोधन	२९
४.६ सर्वनामको प्रयोग	३१
४.७ अनुरोध र भाषिक व्यवहार	३२
४.८ क्षमायाचना	३२
४.९ निमन्त्रणा	३३
४.१० बालभाषा र बालभाषिक व्यवहार	३४
४.११ अनुरोध र भाषिक व्यवहार	३५
४.१२ निमन्त्रणा	३६
४.१२.१ असहमति	३७
४.१२.२ प्रार्थना	३७

परिच्छेद - पाँच

शब्दनिर्माणका आधारमा सल्यानी सामाजिक भाषिका	३९
५. परिचय	३९
५.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण	४१
५.२ कृत्प्रत्ययबाट शब्दनिर्माण	४१
५.२.१ कृत् प्रत्ययद्वारा नामिक शब्दको शब्दनिर्माण प्रक्रिया	४१
५.२.१.२ कृत् प्रत्ययद्वारा विशेषण शब्दको निर्माण	४३
५.२.१.३ कृत् प्रत्ययद्वारा अव्यय शब्दको निर्माण	४३
५.२.१.४ स्थानीय कृत् प्रत्ययबाट निर्मित शब्दहरू	४४
५.२.२ तद्धित प्रत्ययद्वारा अव्ययको शब्दनिर्माण	४४
५.२.२.१ स्थानीय विशेषताले युक्त तद्धित प्रत्ययद्वारा निर्मित शब्द	४४
५.२.२.२ तद्धितान्त प्रत्ययविधि	४५
५.२.२.३ तद्धित प्रत्ययद्वारा नाम शब्दको निर्माण	४६
५.२.२.४ तद्धित प्रत्ययद्वारा विशेषण शब्दको निर्माण	४६
५.३ सल्यानमा प्रचलित नेपालीमा द्वित्वका भेदहरू	४७
५.३.१ शब्दको पूर्ण पुनरावृत्तिद्वारा	४७
५.३.२ दोहोरिएका शब्दको पहिलो व्यञ्जनवर्णको लोप भएर	४७
५.३.३ द्वित्व शब्दका आदि व्यञ्जनवर्णको लोपभएर	४७
५.३.४ द्वित्व शब्दका अधिल्लो वा पहिल्लो शब्दका आदि श्वरलाई 'आ' मा बदलेर	४७

५.३.५ द्वित्व शब्दमध्ये अधिल्ला शब्दको आदि अक्षरमात्र राखी अरुको लोप गरेर	४७
५.३.६. द्विरावृत्त शब्दको अधिल्लो अंशका अगाडि अइ, आ, को आदि आगमको प्रयोग गरेर	४८
५.४ समासविधि	४८
५.४.१ तत्पुरुष समास र समस्त व्युत्पन्नशब्द	४८
५.४.२ समासका प्रकार र समस्त व्युत्पन्न शब्द	४८
५.४.५ कर्मधारय समास	४९
५.४.६ द्विगु समास	५०
५.४.७ बहुव्रीहि समास	५०
५.४.८ द्वन्द्व समास	५०
५.५ सन्धिक्रियाद्वारा शब्दनिर्माण	५१
५.६ सन्धि (क)	५१
५.६ सन्धि (ख)	५१
५.६ सन्धि (ग)	५२
५.६ सन्धि (घ)	५२
५.६ सन्धि (ङ)	५२
५.६ सन्धि (च)	५२
५.६ सन्धि (छ)	५२
५.६ सन्धि (ज)	५२
५.६ सन्धि (झ)	५३
५.६ सन्धि (ञ)	५३
५.६ सन्धि (ट)	५३
५.६ सन्धि (ठ)	५३
५.७ अनुकरणविधि	५४
५.७.१ सर्गपद्धति	५४
५.७.२ द्विफवपद्धति	५४
५.८ आवृत्तिमूलक पद्धतिद्वारा अनुकरणात्मक शब्दको निर्माण	५५
५.८.१ पूर्णद्वित्व भई बनेका अनुकरणात्मक शब्दहरू	५६
५.८.२ आंशिक द्वित्व	५६

परिच्छेद - छ

व्याकरणिक कोटिका आधारमा सल्यानी भाषिका	५८
६.१ वचन	५८
६.१.१ अमानवीय नाम (सजीव -निर्जीव)	५८
६.१.२ मानवीय संङ्ख्येय नाममा वचन	५८
६.१.३ आकारान्त संङ्ख्येय नामहरूमा वचन	५९
६.१.४ संङ्ख्यावाचक तथा कोटिकारमा वचन	५९
६.२ लिङ्ग	५९
६.३ पुरुष	६१

६.३.१ प्रथम पुरुष	६१
६.३.२ द्वितीय पुरुष	६१
६.३.३ तृतीय पुरुष	६१
६.४ काल	६२
६.४.१ भूतकाल	६२
६.४.२ अभूतकाल	६३
६.४.२.१ वर्तमानकाल	६३
६.४.२.२ भविष्यत्काल	६४
६.४.२.३ कालव्यतिक्रम	६४
६.५ पक्ष	६४
६.५.१ भूतकालका पक्षहरू	६४
६.५.१.१ सामान्य पक्ष	६५
६.५.१.२ अपूर्णपक्ष	६५
६.५.१.३ पूर्णपक्ष	६५
६.५.१.४ अभ्यस्त पक्ष	६५
६.५.१.५ अज्ञात पक्ष	६६
६.५.२ अभूतकालका पक्षहरू	६६
६.५.२.१ सामान्य पक्ष	६६
६.५.२.२ सामान्य वर्तमान	६६
६.५.२.१.२ सामान्य भविष्यत्	६७
६.५.२.२ अपूर्ण पक्ष	६७
६.५.२.२.१ अपूर्ण वर्तमान	६७
६.५.२.२.२ अपूर्ण भविष्यत्	६७
६.५.२.३ पूर्ण पक्ष	६८
६.५.२.३.१ पूर्ण वर्तमान	६८
६.५.२.३.२ पूर्ण भविष्यत्	६८
६.६ भाव	६८
६.६.१ सामान्यार्थक भाव	६९
६.६.२ विध्यर्थक भाव	७०
६.६.२.१ आज्ञार्थक भाव	७०
६.६.२.१ इच्छार्थक भाव	७०
६.६.३.१ सम्भावनार्थक भाव	७२
६.३.२ सङ्केतार्थ भाव	७३
६.७ वाच्य	७३
६.७.१ कर्तृवाच्य	७३
६.७.२ कर्मवाच्य	७४
६.७.३ भाववाच्य	७५
६.८ कारक र विभक्ति	७५
६.९ काल निष्कर्ष	७६

६.१० निपात

७७

अध्याय-७

उपसंहार र निष्कर्ष

८१

७. सारांश

८१

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्ट एक

परिशिष्ट दुई

परिशिष्ट तीन

परिशिष्ट चार

सङ्क्षेपीकृतसूची

*	=	अनुनासिक
०	=	अथवा
अ. प्रा.	=	अल्पप्राण
ए. व.	=	एकवचन
कि. मी.	=	किलोमिटर
क्र. सं.	=	क्रम संख्या
. . .	=	केही अंश छोटेको
गा. वि. स.	=	गाउँ विकास समिति
जि. शि. का.	=	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
तृ. पु.	=	तृतीय पुरुष
०	=	दीर्घत्व
द्वि. पु.	=	द्वितीय पुरुष
प्रा.	=	प्राध्यापक
पु.	=	पुलिङ्ग
प्र. पु.	=	प्रथम पुरुष
~	=	परिवर्तित रूप
वि. सं.	=	विक्रम संवत्
→	=	पछाडि छ
ब. व.	=	बहुवचन
मी.	=	मिटर
सू.	=	सूचक
सा. प्र.	=	साभ्ना प्रकाशन
सं.	=	सम्पादक
स्त.	=	स्तरीय
त्रि. वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

अध्याय-एक

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'सल्यान जिल्लाको सामाजिक भाषिका' रहेको छ ।

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ यो शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ समस्या कथन

नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गत 'सतम्' वग 'भिन्न' पर्ने भारत इरानेली शाखाबाट विकसित भएको मानिन्छ । संस्कृतबाट जन्मेर खस प्राकृतको खस अपभ्रंस हुँदै वि.सं. १००० तिर नेपाली भाषा अस्तित्वमा आएको कुरा पूर्णप्रकाश नेपाल यात्रीले वि.सं. १०३८ को राजादामुपालको दुल्लुअभिलेखलाई प्रकाशनमा ल्याएको तथ्यबाट जानकारी पाउन सकिन्छ ।

ई. को एघारौं शताब्दीमा उत्पत्ति भएर विभिन्न कालखण्डहरू पारगर्दै आइपुगेको नेपाली भाषा अहिले कार्यालयको भाषा, माध्यमभाषा, सम्पर्कको भाषा, अध्ययन अध्यापनको भाषालाई साहित्य र संस्कृतिको भाषा, स्थापित भई विकसित भएको देखिन्छ ।

राष्ट्रभाषा नेपालीलाई नेपालमा असाधारण प्राथमिकता दिइएको हुनाले यसको महत्वपूर्णता स्थान छ भन्दैमा यसको सम्पूर्णता पुष्टि हुँदैन । त्यसैले यस भाषाको कालक्रमिक वा एककालिक अध्ययन गर्नु जरुरी देखिन्छ । यस अध्ययनका लागि भाषाका भेद-उपभेदको चर्चा-परिचर्चा गरिनु आवश्यक देखिन्छ किनकि जबसम्म यस भाषिकाका सङ्ख्या कति छन्? कुन-कुन स्थानबाट यो भाषिका प्रभावित छ ? यो भाषिका सल्यान र यस वरपरिका क्षेत्रमा कसरी प्रयोग हुन्छ ? कुन-कुन समुदायका व्यक्तिहरूले कसरी बोल्छन् ? यो भाषिकाका मुख्य-मुख्य विशेषता के-के हुन् ? यी कुराको जबसम्म अध्ययन हुँदैन तबसम्म यसको अध्ययन पूर्ण भएको मानिदैन ।

रापती अञ्चलको सल्यान जिल्ला र यस अञ्चलका अन्य जिल्ला (रोल्पा, रूकुम, प्यूठान, दाङ्ग) परेपनि प्यूठान र दाङ्गसँग भाषिक समानता त्यति पाइँदैन तर रूकुम र रोल्पा जिल्लासँगको भाषिक सम्पर्कमा थुप्रै समानता पाइन्छन् ।

वास्तवमा कर्णाली अञ्चलको जुम्ला जिल्लालाई नेपाली भाषाको उद्गम स्थल मानिएको कारणले पनि सल्यानी भाषिका केन्द्रीय भाषिकाअन्तर्गत जुम्लाको भाषिकासँग निकट सम्बन्ध देखिन्छ ।

खासगरी कुनै पनि शिक्षित व्यक्तिल आफ्नो भाषाको स्थानीय भेदलाई केलाउनु, अध्ययन गर्नु र त्यसको उत्थानका लागि व्यापकमात्रामा प्रचार-प्रसार गर्नुपर्दछ । तर सल्यानमा स्थानीय व्यक्तिहरू जति-जति शिक्षित हुँदै जान्छन् उति-उति आफ्नो भाषिकपनलाई बिसँदै जाने, अन्य क्षेत्रका भाषालाई क्रमिक रूपमा अनुशरण गर्दै जाने र स्थानीय सल्यानी भाषा बोलेमा आफू असभ्य र पाखे भइने हो कि जस्तो हीनताबोध गर्दछन् । यसले गर्दा भाषिक क्षमतामा ह्रास ल्याई भविष्यमा यहाँको रमाइलो भाषिका लोप हुन स्थिति देखिन्छ । अर्कैतिर सल्यानी समुदाय शहरतिर जानेक्रममा बोलीबाटै हेपिने र असभ्य ठानिने दृष्टिकोणले पनि ग्रसित पारेको छ । यसको साथै राष्ट्रभाषा नेपाली हुनुमा सल्यानी भाषिकाको महत्त्वपूर्ण योगदान के कस्तो छ ? चर्चा गरी यसको प्राचीन रूप कस्तो छ ? यस भाषिकाको व्याकरणगत अवस्था कस्तो छ ? शब्दनिर्माण प्रक्रियामा भाषिक नवीनता के देखिन्छ ? प्राचीन भाषिक स्वरूप देखाउन उखान र शब्दहरू के-कस्ता छन् ? त्यसका बारेमा जानकारी लिन र लोप हुने स्थितिमा स्थानीय सल्यानी भाषिकाको पुनरुत्थान गर्नु यस अनुसन्धानको प्रमुख समस्या हो ।

नेपाली भाषाको प्राचीन स्वरूपको बारेमा वैज्ञानिक अध्ययन नभएको र यस क्षेत्रमा स्थानीय क्षेत्र अनि श्री ५ को सरकारले पनि त्यति चासो नदेखाएको देखिन्छ । तसर्थ यसलाई पनि यस अध्ययनको समस्याको रूपमा लिन सकिन्छ ।

१.४ शोधको उद्देश्य

यस शोधकार्यको उद्देश्य सल्यान जिल्लाको भाषिकाका बारेमा वर्णनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस भाषिकाका विविधभेदमध्ये सल्यानी भाषिका सम्बन्धी अध्ययन र विश्लेषण गर्नु यस शोधकार्यको मूल उद्देश्य रहेको छ । क्षेत्रीय भाषिक अध्ययन गर्ने भएकाले पनि यहाँको स्तरीय नेपाली भाषा र सल्यानी भाषिकाको सामान्य तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

आजसम्म नेपाली भाषिकाको विषयमा अध्ययन गर्ने प्रथम व्यक्ति जार्ज अब्राहम ग्रियर्सन मानिन्छन् । उनले नेपाली भाषाका पाल्पा र दरै भेद-उपभेदको चर्चा गरेका छन् (ग्रियर्सन: १९८४) ।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीले नेपाली भाषिकाहरूको चर्चा गर्ने क्रममा राष्ट्रभाषा नेपाली भन्दा डोटी र हुम्ला-जिल्लाको नेपाली भाषा फरक भएको मानेका छन् (ज्ञवाली :१९९० पृ १८-१९) । ज्ञवालीले उल्लेख गरेका डोटी र जुम्लामा बोलिने नेपालीसँग सल्यान क्षेत्रको नेपाली सामाजिक भाषिकाको निकटतम सम्बन्ध रहेको छ । किनकि डोटी, हुम्ला, जुम्ला भेरी क्षेत्रीय नेपाली भाषासँग निकट देखिन्छन् ।

बल्लभमणि दाहालले नेपाली भाषाका भेदहरूबारे चर्चा गर्ने क्रममा नेपाली भाषाको कथ्य र लेख्य भेदलाई सामाजिक वर्गीकरणको आधारमा समावेश गरेका छन् । उनले उमेर, लिङ्ग, पेशा, जाति, धर्म सामाजिक एवम् आर्थिक विभेदकता आदिको चर्चा गरेका छन् । तर सामाजिक भाषिकाभिन्न सामाजिक पक्षबारे उल्लेख गरको पाइदैन, किनकि डोटी, हुम्ला, जुम्ला भेरीक्षेत्रीय नेपाली भाषासँग निकट देखिन्छ ।

रत्नाकर देवकोटा (२०२७) ले जुम्ली भाषिकाका साठे चार सय शब्द जनि सङ्कलन गरी निकालेका छन् । जसमा जुम्ली भाषाका उखान, टुक्का, र केही भाषिक पद्धतिको चर्चा गरेका छन् । यसले सल्यानका लोकसामग्रीका केही सन्दर्भगत कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने काम गरेको छ ।

चूडामणि बन्धुले (कर्णाली लोकसंस्कृति: भाषा, २०२७) खण्डमा सिंजाली भाषालाई सामाजिक व्यवहारका दृष्टिले हेर्ने काम गरेका छन् । यहाँ उनले सिंजाली भाषालाई, सम्बोधन, सर्वनाम एवं अभिवादनका पक्षमा अध्ययन गर्ने काम गरेकाले यसलाई पूर्णतः सामाजिक भाषिका अध्ययनअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यहाँ प्रयुक्त नाम, सर्वनाम एवं क्रिया सल्यानी भाषिकासँग मिल्न जान्छन् ।

यज्ञश्वर निरौलाले 'क्रियाको रूपगत तत्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाहरूको निर्धारण' (२०५१) मा भेरी क्षेत्रीय भाषिकाको रूपमा सल्यानमा प्रचलित आधारमा रूपगततत्वको उल्लेख गरेका छन् जस्तै :- भाषिका भेदको चर्चा गर्दा स्तरीय रूपसँग छुट्याउन खोजेका छन् । थिनइ-थिइनस्, भयाउ छ -भएको छ आदि ।

प्रकाशराज पाण्डेको 'जाजरकोटी भाषिका एक भलक' (२०३४) ले वर्णव्यवस्था, उच्चारणगत व्यवस्था, शब्द व्यवस्था र वाक्य व्यवस्था आदि पक्षको चर्चा गरेको पाइन्छ । जुन भाषा सल्यानी भाषिकासँग मेल खान्छन् ।

पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' ले 'भेरी लोकसाहित्य' (२०४१) नामक कृतिमा भेरी अञ्चलको स्थलगत अध्ययन गरी लोकगीत, लोककथा, गाउँखाने कथा, र उखान-टुक्काहरू सङ्कलन गरका छन् । ती लोकसाहित्यका विधाहरूमा सल्यानका विभिन्न भागमा प्रचलित गाथाहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

देवीप्रसाद गौतमले 'नेपाली भाषा परिचय' (२०५१) मा बोलिने भाषिकालाई खसानी उप-भाषिका अन्तर्गत राखेका छन् । यसमा उक्त भाषिकाको रूपगत र ध्वनिगत विशेषता मात्र देखाएका छन् ।

यज्ञश्वर निरौलाले 'क्रियाको रूपगत तत्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाहरूको निर्धारण' (२०५१) मा भेरी क्षेत्रीय भाषिकाको रूपमा सल्यानमा प्रचलित आधारमा रूपहरूको उल्लेख गरेका छन् जस्तै :- भाषिकाभेदको चर्चा गर्दा स्तरीय रूपगतसँग छुट्याउन खोजेका छन् । थिनइ-थिइनस्, भयाउ छ -भएको छ आदि ।

जीवेन्द्रदेव गिरीले 'भेरी क्षेत्रीय नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण' (२०५१, मधुपर्कमा) मा सुर्खेत क्षेत्र वरपर भेरी नदीको किनारा र सल्यान जिल्लाका वरपरका क्षेत्र पनि यसैअन्तर्गत पर्ने भएकाले यस भाषिकासँग निकट सम्बन्ध रहेको छ । स्वास्नीमान्छे, लोग्नेमान्छे, गरीब, धनी सबै वर्गले प्रयोग गर्ने क्रियाको अध्ययन पनि उल्लेख गरेकाले क्षेत्रीय अध्ययन भए पनि यसलाई सामाजिक अध्ययन नै मान्नुपर्छ ।

बालकृष्ण पोखरेलले (२०५३) 'नेपालीका भाषिकाहरूको अध्ययन'मा पूर्वेली, माझली ओरपच्छिमा परपच्छिमा, मझपच्छिममा विभाजन गरेका छन् । पोखरेलले पूर्वेली भाषिका अन्तर्गत सल्यानी भाषिकालाई समावेश गरेका छन् । उनले दिएका भाषिक नमूनामा सल्यानी समाजमा प्रयुक्त भाषिक भेद देख्न सकिन्छ ।

राजु राजासिंहले 'जाजरकोट दर्पण' भाग १ (२०५५) नामक ग्रन्थमा सल्यानमा प्रचलित सामाजिक, राजनैतिक, साँस्कृतिक पक्षसँग सम्बन्धित हुने भाषिकाका शब्दभण्डारहरूमा थप उन्नयन गरेको पाइन्छ । यिनै पक्षहरू सल्यानी भाषिकासँग मिल्न जान्छन् ।

शशाङ्कशेखर चटर्जिले भेरी क्षेत्रमा प्रचलित नेपालीका भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् (२०५६) । उनले यस भेगमा प्रचलित सबै वर्गले बोल्ने प्रशस्त शब्दहरूको अनुसन्धान गरेका छन् । सुर्खेत जिल्लाको सिम्तादरामा बोलिने भाषिकालाई सल्यानी, जाजरकोट र दङ्गाली समकक्षमा राखेका छन् ।

डम्बर पुनले (२०६०), 'दक्षिण पूर्वी सल्यान जिल्लाका लोकगीत र लोक गाथाहरूको अध्ययन' नामक शोधग्रन्थमा प्रायः सल्यान जिल्लाभरी मिल्ने खालका लोकगीत, लोकगाथा र लोकसंस्कृतिको चर्चा गरेका छन् ।

भीमनारायण रेग्मीले 'दरबारी भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन' (२०६०) मा ठकुरी परिवारभित्र व्यवहार हुने सम्बोधन, अभिवादन, सल्लाह, प्रार्थना एवं अन्य भाषिक व्यवहारका पक्षका बारेमा पनि अध्ययन गरेका कारण यस अध्ययन कार्यलाई सामाजिक अध्ययनअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यहाँ बक्सनु सहायक क्रिया मुख्य आदरार्थी भएको र सल्याका ठकुरीले प्रयोग गर्ने 'ज्युनार' भुजा, 'लाठी', 'सुकला', जस्ता शब्दहरू यसमा उल्लेखित भएको देखिन्छ, जुन वर्ग र स्तरका आधारमा प्रयुक्त शब्दअन्तर्गत पर्दछन् ।

उपयुक्त चर्चाबाट के जानकारी प्राप्त हुन्छ भने नेपालीका भाषिकाहरूको अध्ययनतर्फ आकर्षण बढ्दै छ । आधुनिक भाषावैज्ञानिक पद्धतिलाई अँगालेर अध्ययन गर्ने परम्पराले ठाउँ लिन थालेको महसूस हुन्छ ।

सल्यानमै मात्र सीमित नभएर भेरीक्षेत्रमा प्रचलित नेपालीका भाषिकाका बारेमा केही वर्ष अगाडि नै उल्लेखनीय कार्यहरू भएको जानाकारी पाउन सकिन्छ । खास गरी चूडामणि बन्धु, देवीप्रसाद गौतम, बल्लभमणि दाहाल, र तारानाथ शर्माजस्ता भाषाशास्त्रीहरूका उत्प्रेरणाबाट यस दिशामा अघि बढेको पाइन्छ । माधवप्रसाद पोखरेलका निर्देशनमा हालै केही मात्रामा उल्लेखनीय कार्य भैरहेको छ । आज युवा भाषाप्रेमी भीमनारायण रेग्मी, यज्ञश्वर निरौला, सुकम शर्मा र मधुसूदन गिरी पनि यस क्षेत्रमा अगाडि बढाउन योगदान दिएको प्रष्ट हुन्छ ।

यो बाहेक अन्य ग्रन्थहरू उपलब्ध हुन सकेनन् । शायद भावी दिनमा भाषासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान अवश्य पनि हुनेछन् । जे-जति सन्दर्भ प्राप्त गर्न सकियो सबैमा सल्यानी भाषिकाका केही न केही प्रारूप वा विशेषता पाइएका छन् ।

१.६ औचित्य र उपयोगिता:

नेपाली भाषिकाहरूको अध्ययन सँगसँगै सामाजिक सन्दर्भमा पनि भाषिकाको अध्ययन गरिनु अपरिहार्यता छ । हालसम्म सल्यानमा मात्र नभई अन्य क्षेत्रमा भाषिकाको अध्ययन र अनुसन्धान न्यून रहेको अवस्थामा छ । यस दृष्टिले क्षेत्रगत भाषिक समाजको पहिचान

गराउनका साथै उनीहरूले बोल्ने भाषिकाका बारेमा प्रकाश पार्दा वा लोप हुँदै गएका स्थानीय भाषिकाको संरक्षण गर्नु यसको मूल औचित्य रहेको छ ।

सामाजिक भाषिकामा शिक्षा लिने जनजातिका विद्यार्थीहरू तथा वर्तमान सन्दर्भमा मातृभाषा, बालभाषा, समाज भाषा शिक्षण कार्यक्रम गर्न सम्बन्धित शिक्षक, विद्यार्थी तथा पाठ्यक्रम परीक्षण निर्माणकर्ता परीक्षण आदि कार्यसंग सम्बन्धित सबैलाई यस खालको शोधकार्य उपयोगी देखिन्छ । भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा काम गर्ने, रुचि राख्ने र अध्यापन तथा अध्ययन तथा अध्ययन गर्नेहरूका लागि यस खालको शोधकार्य उपयोगी छ । त्यसकारण यो शोधकार्य भाषिक अध्ययनको लागि बढी महत्वपूर्ण छ ।

१.७ अध्ययनको सीमा

यो अध्ययन सल्यानी भाषिकाको सामाजिक पक्षसँग सम्बन्धित भएकाले सामाजिक भेद अन्तर्गत रही वर्णनात्मक अध्ययनको रूपमा छ । यसमा सल्यानको सामाजिक बर्गीकरण र भाषिक व्यवहारमा अधिवादन, सम्बोधन र सर्वनामको प्रयोग गरिएको छ । व्याकरणात्मक कोटिको आधारमा यहाँको सामाजिक भाषिका देखापरेको छ । शब्द-निर्माणका आधारमा प्रयुक्त पद वा पदावलीको बर्गीकरण र तुलना पनि यसमा देखाइएको छ । सामाजिक पक्षमा मात्र सीमित नभई भाषिकाका पक्षमा पनि उल्लेख गर्नु यसको सीमा रहेको छ ।

१.८ सामग्री संकलन विधि

शोधकार्यको सामग्री संकलनका लागि क्षेत्रीय कार्य र पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ ।

१.९ शोधविधि

यो शोधकार्यमा मूलतः वर्णनात्मक विधिको अवलम्बन गरिएको छ । सल्यानी सामाजिक भाषिकाका शब्दहरू परिशिष्टमा दिइएको देवनागरी लिपिमा लिपिबद्ध गरी प्रयोग गरिएको छ । यसमा प्राथमिक तथा गौण स्रोतको आधारको अध्ययन विधि अवलम्बन गरिएको छ ।

क) प्राथमिक स्रोत

शोधकर्ता स्वयं म सल्यान जिल्लाको बडागाउँ गा.वि.स. वडा नं १ गोलकपुर गाउँमा बसोबास गर्ने भएकाले त्यस क्षेत्रमा बोलिने वक्ता भएको कारण आफूलाई सूचक मानी सङ्कलन गरिएतापनि पनि सल्यान जिल्लाभरि सर्वेक्षण गर्ने क्रममा किसान, शिक्षक, प्राध्यापक,

केटाकेटी, बूढाबुढी, युवा, युवती, सबै वर्ग र स्तरसँग घुलमिल गरी सल्यानी भाषाका वाक्यलाई स्पष्ट र सत्यापन गर्न तत्भाषि वक्ताहरू तथा विद्वान्हरूसँग रुजु गराइएको छ र प्राथमिक स्रोतलाई महत्त्व दिइएको छ ।

ख) गौण स्रोत

यस शोधपत्रमा नेपाली भाषा-भाषिका, रापती-भेरी अञ्चलका लोकगीत र लोकसंस्कृतिसम्बन्धी प्रकाशित कृतिहरू, पुस्तकालय, एवम् फुटकर लेख-रचना, स्थानीय भाषा-साहित्यका पत्रिका, भाषाविद्का विचार एवम् टिप्पणीहरूलाई गौण स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई निम्नानुसार सङ्गठित गरिएको छ :-

परिच्छेद एक :-	परिचय खण्ड
परिच्छेद दुई :-	सल्यान जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय
परिच्छेद तीन :-	भाषिक भेद र सल्यानी भाषिकाको परिचय
परिच्छेद चार :-	सल्यान जिल्लाको सामाजिक भाषिक बर्गीकरण र भाषिक व्यवहार
परिच्छेद पाँच :-	सल्यानी नेपाली भाषिकाको व्याकरणिक कोटि
परिच्छेद छ :-	शब्दनिर्माणका आधारमा सल्यानी सामाजिक भाषिका
परिच्छेद सात :-	उपसंहार र निस्कर्ष

परिशिष्टहरू

सन्दर्भग्रन्थसूची

नक्सा

परिच्छेद -दुई

२.१ सल्यान जिल्लाको संक्षिप्त परिचय र भाषिकाको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

पृष्ठभूमि

नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तर्गत रापती अञ्चलका पाँच जिल्लाहरू मध्ये सल्यान पनि एक हो । वि. सं. २०१८ सालमा नेपाल अधिराज्यलाई १४ अञ्चल र ५७ जिल्लामा बाँडी वि. सं. २०२२ साल पौष १ गते स्थानीय प्रशासन ऐन जारी भई तत्कालीन ३३ जिल्लाको अस्तित्व समाप्त गरी ७५ जिल्लामध्येको एउटा प्रशासकीय जिल्लाका रूपमा कायम गर्दा ती ७५ जिल्ला मध्येको एउटा प्रशासकीय जिल्ला सल्यान हुन गयो । सल्यान अधिराज्यमै टिमुर र अदुवाको लागि प्रसिद्ध भएकाले यसको आफ्नै अस्तित्व रहेको छ ।

यसै सन्दर्भमा सल्यानको साहित्यिक, भाषिक सर्वेक्षण र स्वरूपगत अनि जिल्लावासीका विविध भाषिक व्यवहार, जाति- जनजाति र तिनको वस्तुगत स्थितिको अध्ययन गर्दा यस जिल्लाको संक्षिप्त परिचय दिनु आवश्यक मानिन्छ ।

२.२ नामकरण

नेपालका प्रायः सबै जिल्लाका नामाकरणका पछाडि त्यसका धार्मिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, पौराणिक ऐतिहासिक वा जातिय विशेषता र घटनासँग सम्बन्धित कुनै न कुनै प्रसङ्ग पाइन्छ । त्यसमा सल्यान जिल्ला ऐतिहासिक सन्दर्भमा खाँडाचक्रका राजा मलय बम्मका साहिँला छोरा सुमेरु बम्मले अंशस्वरूप प्राप्त गरेको बनगाड क्षेत्रको परिवर्तित रूप साम्कोटबाट कालान्तरमा सल्याना हुँदै सल्यान भएको भनाई प्रबल पाइन्छ ।^१ यो जिल्ला पहिले सत्र ओटा थुमहरूमा विभाजित थियो । पछि रोल्पा, रुकुम, जाजरकोट दाङ्ग र सुर्खेतका केही भाग पनि यस जिल्लाका सिमाना बने । यो जिल्ला पहिले गौँडाको रूपमा पनि थियो ।^२ जब वि.सं. २०१९ सालमा नेपाल अधिराज्यको जिल्ला विभाजनपछि रोल्पा, रुकुम र जाजरकोट छुट्टै जिल्ला हुन

^१ जीवन्द्रदेव गिरीबाट प्राप्त जानाकारी अनुसार ।

^२ श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय, सूचनाविभाग, मेचीदेखि महाकाली भाग ४, (काठमाडौँ: श्री ५ को सरकार, २०३१), पृ. १८३,८ ।

गए । दाङ्ग र सुर्खेतको केहीभाग उक्त जिल्लामा गाभिन गए । सल्यानमा प्रशस्त मात्रामा सल्लाहहरू पाइने भएकाले सल्यान नाम रहन गएको हो भन्ने भनाई पनि पाइन्छ ।^३

अर्को भनाइ अनुसार सल्यानको अर्थ 'सअ' सास' र 'लाङ्ग लैजा' (रोश २०५९ पृ. ७०) हुन्छ । त्यसकारण यसको अर्थ 'हावा सास नै उडाउने गरी चल्ने ठाउँ' हो । हुन पनि सल्यानको पुरानो नाम 'बयलडाँडाँ'^४ हो । बयल बयाल -हावा) डाँडाँ लेक हुन्छ । यसरी सल्यान डाँडै-डाँडाँ भएको र हावा चलिरहने अर्थमा पनि यसको नामाकरण थाहा पाउन सकिन्छ ।

२.३ भौगोलिक अवस्थिति

नेपाल अधिराज्यको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा अवस्थित सल्यान जिल्ला रापती अञ्चलको पाँच जिल्लामध्ये एक हो । यो जिल्ला समशितोष्ण प्रकारको जलवायु भएकाले फलफूल, तरकारी , अदुवा जडिबुटि उत्पादनको हिसाबको सुन्दर पहाडी श्रृंखलाको भरिएको ठाउँ हो । यो जिल्ला राजधानी काठमाण्डौबाट ५०० कि.मीटर पश्चिममा रहेको छ । मानव विकास प्रतिवेदनमा सल्यान ६३ औँ स्थानमा रहेको छ । भूवनावटका दृष्टिले सल्यान जिल्लाको बनावट पहाडी धरातलीय स्वरूपअनुरू छ । अधिकांश पहाडहरू मोडदार पत्रे चट्टान, कडा चट्टान एवम् बलौटे माटोको मिश्रणबाट निर्माण भएको छ । मुख्यतः यस जिल्लालाई भूवनावटका दृष्टिले तीन भागमा वर्गीकरण गरिएको छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १९५११७८५ हेक्टर तथा १९९१ बर्ग कि. मीटर रहेको छ । देशको कुल भागको १.३३% यस जिल्लाले ओगटेको छ । यो क्षेत्रफलको हिसाबले रापती अञ्चलको तेस्रो जिल्लाको रूपमा रहेको छ । यहाँ वन जङ्गलको क्षेत्रफल ६५% ले ओगटेको छ कृषियोग्य जमिन २३% आवादी जग्गा ०.५% रहेको छ । विश्वको मानचित्रमा यसको अक्षांश २८.३१ देखि २८.५३ उत्तरी अक्षांस र देशान्तर २.० देखि २.४६ सम्म पूर्वी देशान्तर रहेको छ ।^५ सिमानाको रूपमा रापती अञ्चलको तीन जिल्ला र भेरी अंचलका चार जिल्ला समेत गरी अधिराज्यका सातओटा जिल्ला लाई छोएको छ । यस जिल्लाको पूर्वमा रोल्पा, पश्चिममा बर्दिया सुर्खेत, उत्तरमा जाजरकोट

^३ नन्दकुमारी शर्माबाट प्राप्त जानाकारी अनुसार ।

^४ शुकदेव गौतमबाट प्राप्त जानाकारी अनुसार ।

^५ श्री ५ को सरकार मेची देखि महाकाली (भाग -४) काठमाण्डौ श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय सूचना विभाग, २०३९ पृ . १८६

रुकुम तथा दक्षिणमा दाङ्ग, बाँके र बर्दिया गरी तीन जिल्लालाई छोएको छ। जलवायु - यस जिल्लामको जलवायु समशितोष्ण र शितोष्णको मिश्रण पाइन्छ। यहाँको हिउँदको मौसमी तापक्रम ३ बेखि बढीमा २८ % सेल्सियसम्म र गर्मीमा १४ देखि ३१ सम्म रहेको छ। यहाँ वार्षिक औसत वर्ष १११० मि. लिटर हुने गर्छ। यहाँको उपोष्ण जलवायु अन्तर्गत स्वीकोट, काप्रेचौर, मर्म लुहाम र बामे पर्दछन्। त्यसकारण यहाँ गर्मीमा ज्यादा गर्मी र ठण्डीमा पनि ज्यादा ठण्डी हुँदैन। त्यसकारण मौसमअनुसारको फलफूल यस क्षेत्रमा प्रशस्त पाइन्छ। लेक भन्दा जिउलामा अनाज पूर्णमात्रामा उत्पन्न हुने भएकाले पनि लेकमा मानव बस्ती पातलो छ।

सल्यानको भू-भाग त्यति बढी छैन। लगभग ३२६ देखि २८२७ मिटर सम्मको पहाडी भू-भाग छ। सबभन्दा होचो भू-भाग दक्षिण नदीको बबइ समुद्री सतहबाट ६३२६ मिटर छ। सबभन्दा अग्लो लेक जथाकक्षेत्र खर्सुवास (२८२७) मि.रहेको छ। दोस्रो अग्लो लेक काख (२५३६) मी. रहेको छ। अन्यमा निगालचुला (१४०९), साउने पानी र थर्कोट लेक पनि मानिन्छन्।

सल्यानका प्रायः घरहरू खरको छाना, स्लेट, ढुङ्गा र कच्ची गाराहरूले बनेका छन्। रुखपातमा साज, साल, जामुन, सिमल, कोइरालो, हरो-बरो, कोरोकाठ आदि पाइन्छन्। यस भौगोलिक क्षेत्रका खोलाहरूमा लुहाम खोला, मासखोला, मर्मखोला, संग्रहीखोला, बनगाड खोला, कोर्वाङ्ग खोला, दार्मा खोला, मोख्ला खोला मुख्य मानिन्छन्। धातुहरूमा ढुङ्गा, चूनढुङ्गा कोइलाखानी रहेको पाइन्छ।^७

सल्यान जिल्लाको भू-वनोट सर्वत्र एकै नासको छैन। भूस्वरूपगतको आधारमा हेर्दा यस जिल्लामा पहाड, बेंसी र टारहरू पर्दछन्। यस जिल्लाको मध्यउत्तरमा रहेको जयाक पहाड यहाँको सबैभन्दा अग्लो ठाउँ हो। यसको उचाइ २८२९ मीटर छ। त्यसपछिको पहाड 'कुमाख' मानिन्छ।

^६ सल्यान जिल्ला विकास पार्श्वचित्र, सूचना अभिलेख शाखा : सल्यान।

^७ सूचना अनुसन्धान तथा प्रकाशन इकाइ, "जिल्ला पार्श्वचित्र सल्यान", जिल्ला विन्यास समितिकाको कार्यालय (२०५९), पृ. २।

२.४ ऐतिहासिक परिचय

विक्रमको १५ औं शताब्दीको अन्त्यतिर कर्णाली प्रदेशको खस राज्य विभाजित हुँदै जाँदा विभिन्न राज्यमा विभाजित हुन पुग्यो । ती राज्यमध्ये पालवाङ्ग पनि एक हो । पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नी छोरी विलासकुमारीलाई सल्यानी युवराज रणभीम शाहसँग वि.सं. १८२३ मा विवाह गरिदिएका^८ र एकताम् अनुसार पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नी सुपुत्रीलाई वडागाउँ, कोर्वाङ्ग, छिल्ली, थपाला दा-देउखुरी दाइजो स्वरूप कुशविर्ता दिएको कुरा उल्लेख भएवाट यो राज्य सल्यान राज्यमा बाँधिएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । तत्कालीन फालावाङ्ग राज्यका पुतलीदरवार, लालदरवार र वडागाउँको नाउलीदरवार जीर्णवस्थाको रूपमा यद्यपि देख्न पाइन्छ ।

लिामारीले सल्यान गरिब भएको र राम्रोसँग खाना नपुग्ने गुनासो बुवासमक्ष व्यक्त गरेपछि त्यसको प्रत्युत्तरमा पृथ्वीनारायण शाहले केही समयपछि दाङ्ग राज्य जितेर सल्यानलाई दिउंला भन्ने वचन दिएका थिए ।^९ पृथ्वीनारायण शाहको देहान्तपछि राजेन्द्र लक्ष्मी र बहादुर शाहले एकीकरणलाई निरन्तरता दिने क्रममा पृथ्वीनारायणशाहको नीतिअनुरूप दाङ्ग राज्य सल्यानलाई दिएर बहादुर शाहले सल्यान राज्यलाई एक अधीनस्थ राज्यको रूपमा रहन दिए ।^{१०} केही समयपछि राजेन्द्र विक्रम शाहले सल्यानका राजा तेज विक्रम शाहलाई सल्यान राज्यले वैवाहिक सम्बन्ध वीरशमशेरकी छोरी विवाह सल्यानी राजा शमशेखबहादुर शाहसँग भई त्यसैको सम्बन्ध कायम भएको कारण राणा शासन कालमा प्रशस्त सुविधाहरू पाउने गरेको थियो । रोल्पा, रुकुम र जाजरकोटको पुरै भाग मुनि दाङ्ग र सुर्खेतको केही भाग पनि यसै जिल्लाअन्तर्गत रहेको थियो ।^{११} पहिले यो जिल्ला गौँडाको रूपमा विभाजित थियो । वि.सं. २०१९ सालमा नेपाल अधिराज्यको जिल्ला विभाजन भएपछि रोल्पा, रुकुम र जाजरकोट छुट्टै

^८ सल्यान जिल्लाको वस्तुगत विवरण : सूचना विभाग , जि.वि.स. ।

^९ श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय , सूचना विभाग , पूर्ववत पृ. १८५ ।

^{१०} ऐजन पूर्ववत पृ. १९२

^{११} योगी नरहरिनाथ (सं.) इतिहास प्रकाश भाग १, (काठमाडौं: इतिहास प्रकाश संघ, २०१२) पृ. १५२ ।

जिल्लाका रूपमा चिनिन गए ।^{१२} यसरी ऐतिहासिक रूपबाट हेर्दा सल्यानको राजपरिवासंग पृथ्वीनारायण शाहको विशेष सम्बन्ध थियो । सल्यान राज्यले पनि बृहत नेपालको निर्माणमा ठूलो योगदान पुऱ्याएको थियो । पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नी छोरी बिलास कुमारीलाई सल्यानका युवराज १८२३ मा विवाह गरिदिएका थिए ।^{१३}

२.५ शैक्षिक अवस्था

सल्यान जिल्लाको शैक्षिक स्थितिमा केही सुधार हँदै आएको छ । यहाँ विद्यालय संख्या साना र ठूला गरी जम्मा ३६१ सम्म पुगेको छ^{१४} उच्च शिक्षा प्राविधिक शिक्षालयको अभाव छदैंछ । यहाँको एकमात्र खलडगा क्याम्पस २०३६ सालमा स्थापना भएपनि हालसम्म सरकारी स्वामित्वमा छैन । प्रारम्भमा विद्यालयको अभाव र गुरुको अप्राप्यताको कारणले गर्दा खलडगामा नै धाउनुपर्ने बाध्यता थियो । शैक्षिक चेतनाको दृष्टिले यद्यपि ब्राहमण र क्षेत्री समुदाय अगाडि छन् । सल्यानमा शैक्षिक विकासको शिलान्यास चन्द्रशमशेरको शासनकाल वि. सं. १९७१ म स्थापना भएको भाषा पाठशालाबाटै थाहा पाउन सकिन्छ । वि. सं. १९७१ सालमा पूर्ण सरकारी भाषा पाठशाला (खड्गदेवी प्रा.वि.) खलडगामा स्थापना भएको हो ।^{१५} सल्यानको भाषापाठशालामा पढाउने प्रथम व्यक्तित्व दण्डपाणि उपाध्याय थिए । पछि गजाघर आचार्य, हर्षप्रसाद गौतम र ज्ञानेश्वर पण्डितले पनि उक्त भाषा पाठशालामा पढाएका थिए ।^{१६} भाषा पाठशाला पछि सल्यानमा आधुनिक शिक्षा प्रणालीको सुरुआत वि.सं. २०२८ सालदेखि भयो ।

वर्तमान समयमा सल्यान जिल्लाको शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक देखिन्छ । प्राथमिक तहदेखि मा. वि. तहसम्म विद्यार्थीहरूको सहभागिता पनि बढी नै देखिन्छ । लिङ्गीय भेदभाव र रुढीगत संस्कारबाट केही मात्रामा कमी आएपनि विद्यार्थीको संख्या पुरुषभन्दा महिलाको संख्या कम छ । कूल जनसंख्याको करिब २०-२५ प्रतिशत यहाँका जनताले साधारण लेखपढ गर्न सक्छन् ।

^{१२} सल्यान जिल्लाको वस्तुगत विवरण, पूर्ववत्

^{१३} यो हो सल्यान, सल्यान: जिल्ला पञ्चायत कार्यालय, २०२२, पृ. ३६ ।

^{१४} डिस्ट्रिक्ट प्रोफाइल अफ सल्यान, सूचना शाखा सल्यान, पृ. २१ .

^{१५} बुद्धिप्रसाद शर्माबाट जानकारी प्राप्त ।

^{१६} सरिता महर्जनबाट जानकारी प्राप्त अनुसार

हालसम्म यस क्षेत्रमा कूल शैक्षिक संस्था ३६१ छन् । निजी विद्यालय संख्या- ३ नि. मा. वि. संख्या-२६, मा. वि. ३० र उच्च मा. वि.- ३, स्रोतकेन्द्र २४ र क्याम्पस १ रहेको छ ।^{१७} जनसहभागिताको र वेवास्ताका कारण उक्त क्याम्पस त्रि.वि.बाट सञ्चालित कमी भएपनि सरकारीकरण हुन सकेको छैन ।

२.६ आर्थिक अवस्था

सल्यान जिल्लाबासीका आर्थिक आयश्रोत भनेका कृषि, पशुपालन, फलफूल खेती, बेमौसमी तरकारी खेती र ब्यापार हुन् । यहाँ ब्राम्हण, दमाई, कामी, बादी, ताम्रकार , सुनार सार्की र अन्य जातिले आफ्नो जातीय पेसा र कृषि अँगालेको भएतापनि अधिकाँश मानिस कृषिमा नै निर्भर रहेको पाइन्छ । यहाँका धरैजसो जग्गा-जमीनमा धान, मकै, गहुँ, आदि खेती गरेको पाइन्छ । केही भागमा आलु, मूला, प्याज, तोरी कोदो बदाम, सस्युँ आदि फसलको खेती गरेको पाइन्छ । अदुवा र मूलाको बियाँ यहाँको प्रमुख आयस्रोतको नगदेबालीको रूपमा चिन्न सकिन्छ । तरकारीबाली अन्तर्गत सिमी, भन्टा, बोडी, फर्सी काउली, मूला, प्याज आदि मानिन्छन् । सल्यानको कपूरकोटमा प्रसिद्ध तरकारी बिक्रीकेन्द्र रहेको छ । यहाँको हाटबजारमा सुन्तला, अमिला, कागती, उखू आदि पाइन्छन् । जिल्लाबाट पैठारी हुने सामानहरूमा उखू , कागती, अदुवा, घिउ, रिठा काठका भाडा आदि मानिन्छन् भने त्यसमा पनि मुख्यतया घिउ पैठारी कै चीज मानिन्छ ।^{१८} सल्यानको प्रमुख व्यापारकेन्द्र नेपालगञ्ज हो । यहाँ भेडा, बाखा, गाई भैसी आदि घरेलु जनावरहरूबाट दीर्घकालीन आयस्रोतको माध्यम मानिन्छन । यसका साथै दलितवर्गले फलाम , सून, छाला आदि पदार्थबाट सामग्री बनाई आर्थिक लाभ प्राप्त गर्दछन् । जिल्लाको सदरमुकाममा यातायातको सुविधा भएकाले महिलाद्वारा घरेलु सामग्रीको उत्पादन गर्दछन् । त्यस्तै बन्दब्यापार, शिक्षण, व्यवसाय तथा अन्य कार्यक्रमबाट आर्थिक स्रोत जुटाउने गर्दछन् । जिल्लाको सबै ठाउँमा मोटरबाटो सुविधा नभएपनि आर्थिक उपभोग पाउन समर्थ देखिन्छन् । यही नै यस जिल्लाको आर्थिक स्रोतको मुख्य कारण हो । सल्यानको उत्पादित वस्तु निकासी र पैठारी गर्ने मुख्य नाका क्षेत्र मध्यपश्चिमको ऐतिहासिक नगरी नेपालगञ्ज हो । यहाँ

^{१७} जिल्ला पाश्र्व चित्र सल्यान, जि. वि. स. कार्यालय, सल्यान, वि. स. २०५९ ।

^{१८} खुम्बु गिरीबाट शोधार्थीलाई दिएको प्राप्त जानकारी अनुसार ।

घ्यू, बेसार, सुठो, अम्लिसो, मूलाको बियाँ जस्ता पदार्थहरू निर्यात हुन्छन् भने फलाम, विद्युतीय सामग्री मल आदि तत्त्वहरू आयात हुन्छन् ।

२.७ भाषिक स्थिति

सल्यान जिल्लाको मातृभाषा नेपाली नै हो । मातृभाषा नेपाली नै भएपनि जिल्लाका विविध भागमा राई , कुमाल, गायन आदि बस्दछन् । मगर र अन्य जनजाति जिल्लाको पूर्वी क्षेत्रमा बढी पाइन्छन् । मगरले पनि मातृभाषा नेपाली नै प्रयोग गर्दछन् तर नेपाली नै प्रयोग गरेपनि भाषिक ध्वनिबाट त्यहाँको बोली स्पष्ट चिन्न सकिन्छ । यहाँ क्षेत्री (१४९९५), मगर (२८२२४) कामी २०६१९, ब्राह्मण (७१८६), ठकुरी, (६६२४) दमाई, (५८१६) सार्की (५३१७) जस्ता जनसंख्या रहेको पाइन्छ ।^{१९} सल्यानमा यी जन-जातिले नेपाली भाषा नै मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् । समग्रमा नेपाली भाषा मात्र मातृभाषा हुनेहरूको संख्या २१००० छ । उक्त तथ्याङ्क २०४८ सालको जनगणनाको परिणाम हो ।

सल्यानमा हिन्दूधर्मको अलावा बौद्ध, इस्लाम, जैन, क्रिश्चियन र अन्य गरी पाँच प्रकारका धर्ममा विश्वस्त छन् । जो - जे जस्तो धर्ममा विचार राखे तापनि इस्लाम-मार्गी र बौद्ध-मार्गीले आफ्नै भाषा प्रयोग गर्दछन् । यहाँ जैन सबभन्दा कम २३ प्रतिशत र अन्य २१ प्रतिशत रहेका छन् । बसाई-सराई, सम्पर्क र वैदेशिक प्रभावका कारणले सल्यानी भाषिकाका फारक-फरक भेदहरू देखापरेका छन् । प्राथमिक तहदेखि उच्च माध्यमिक तहसम्म सबैले मातृभाषा नेपालीको नै प्रयोग गर्दछन् । साक्षरताको हिसावले अन्य मातृभाषाहरू अत्यन्त न्यून मात्रामा देखिएका छन् । प्रशासन, कानुन, उद्योग, ब्यापार र शिक्षाक्षेत्रमा नेपाली नै मातृभाषा भएकोले बक्ता संख्या बढी देखिन्छन् । यदाकदा प्रवासमा रहेका पछि फर्केर स्वदेश आएका व्यक्तिहरूमात्र हिन्दीभाषा बोल्ने गर्दछन् । हिन्दीवाहेक ब्राह्मणवा पण्डित वर्गले संस्कृत भाषा बोलचालमा प्रयोग नभएपनि आफू-आफूमा अनौपचारिक रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ । सल्यानको निकटवर्ती जिल्ला रोल्पा, रुकुम र जाजरकोट क्षेत्रमा मगर खाम भाषाले यहाँ मगरहरूको भाषालाई 'खाम' भाषा पनि भनिन्छ भने जाति विशेषको भाषालाई बोली भनिन्छ (खसारोश २०५९, पृ. ६९) । मगरजातिको उत्पति थलो कर्णालीक्षेत्रमा 'पाड' भएपनि त्यसस्थानबाट नै नेपालका विभिन्न पहाडी इलाकाहरूमा (सल्यान, रोल्पा, रुकुम) मा फैलिन

^{१९} जिल्ला माश्वसिचित्र सल्यान पूर्ववत् पृ. ७ ।

थाले । सल्यानको कोटबारा गा. वि. स. मा अन्य गा. वि. स. को तुलनामा बढी संख्यामा मगरहरू बस्छन् । खासगरी मगरजातिमा ठाडा, पाड, रोडी, विमा, बाङ्गी जोडिएका धेरै ठाउँका नामहरूमा मगरकै प्रभाव परेको मानिन्छ । सल्यानी मगरभाषामा 'जुम्ला' को अर्थ 'ज्युला' हुन्छ । ज्युला भनेको धान खेत राम्रो हुने खेत वा सिमखेत हो । यहाँको स्वीकोट ज्युला गरी ज्युला, लुहामज्युला, दार्भाज्युलाका नामाकरण यसबाट नै प्रभाव परेका हुन् । भौगोलिक आधारमा (लेक र ज्युला हेर्नु माथि) यसै आधारमा छुट्याइएको छ 'आमा' लाई अन्य जातिले जस्तै 'ज्यै' भन्दछन् ।

मगरहरूले जन्मदिने 'आमा' लाई अन्य जातिले जस्तै 'ज्यै' भन्दछन् । (जेइ ज्यै) । यिनीहरूले रूपैयाँको अर्थ यसरी लगाउँछन् - 'रु' मानिस र 'पैजाँ' तिरौला । रैतीलाई 'प्रजा', घरमालिक वा धनी व्यक्तिलाई 'जिम्मेदार' भन्दछन् । पानीको आवाजलाई यिनीहरू 'गागरी' भन्ने गर्दछन् । (रोश, २०५९, पृ. ९०) ।

प्राचीन नामको अवधारणमा प्रयोग भएका नामहरूको उल्लेखमा यो भाषाको 'कोट' हाल 'कोट' अपभ्रंश बनाएर (इ, ट) बनाइयो जस्तै- स्वीकोट, 'कपूरकोट' आदि । यस भाषाको 'खलाङ्गा' शब्द मा 'ख' भनेको बलियो वा पक्का हुन्छ र 'ला' भनेको आँगन हो । यसरी बलियो आँगनबाट खलङ्गालाई प्रशासकीय केन्द्रका रूपमा लिइयो । सल्यानको मगरभाषा भाषा, साहित्य, कला र संस्कृतिको सम्पूर्ण स्रोत नभएपछि केन्द्रीय मगरात प्रभावबाट यिनीहरू आफ्नो अस्तित्वबाट वञ्चित छैनन् । त्यसकारण 'खाम' भाषाको बोध सबैमा हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

सल्यान खलङ्गामा मात्र सीमित नेवार जाति (श्रेष्ठ, वैद्य,) ले आफ्नो परिवारभित्र पनि मातृभाषाको रूपमा नेपाली नै प्रयोग गर्दछन् । तर 'त' लाई 'र' को उच्चारण गर्दा सीमित मात्रामा मात्र ध्वन्यात्मक विभेदकता देख्न सकिन्छ । अन्य जनजातिका भाषा छुट्टै प्रचलनमा छैनन् ।

गिरी, पुरी, चलाउने, र सन्यासीहरूले मातृभाषा नेपाली नै प्रयोग गर्दछन् । बादी, गायन, सार्की, स्वर्णकार जस्ता दलितजातिहरूले पनि दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दछन् । लिम्बू, राई, गुरुङ्ग, तामाङ्ग जाति यस क्षेत्रमा छैनन् भने पनि हुन्छ ।

२.८ सामाजिक-साँस्कृतिक अवस्था

कुनै पनि समाज विभिन्न जात, धर्म, र सम्प्रदायहरूको संयोगबाट बनेको हुन्छ । यिनै जातजातिका परम्परागत मान्यता, संस्कार, कर्म, विचार, भेषभूषा, रहन-सहन, सामाजिक

प्रचलन आदि थाहा पाउन सकिन्छ । जिल्लाको कुल जनसंख्या २१३५०० मध्ये पुरुषको १०६८३४ र महिलासंख्या १०६६६६ रहेको छ ।^{२०} त्यसमा पनि ब्राहमण वर्ग १४.६२ प्रतिशत, क्षेत्री ३१.५९ प्रतिशत, मगर-गुरुङ्ग ३५.६३ प्रतिशत, नेवार ५.९८ प्रतिशत, कामी, दमाई र सार्की १०.६१ प्रतिशत र अन्य १.५७ प्रतिशत रहेका छन् ।^{२१}

सल्यान जिल्लामा विविध जातिमध्ये बहुसंख्यक जाति क्षेत्री, बाहुन, ठकुरी र मगर रहेका छन् । यसबाहेक दलित जातिअन्तर्गत कामी, दमाई बादी, सार्की र स्वर्णकार रहेका छन् । पुरुषहरू भोटो, कछाड, लुङ्गी, जाइकोट र सुरुवाल लगाउँछन् । स्त्रीजातिहरूले चौबन्दी चोलो, ठेटुवाले बनेको फरिया, छड्के गादो र कम्मरमा धरो बेछ्न् । टाउकोमा 'कबाल्या (फेटा) लगाउँछन् । 'कबाल्या' स्थानिय भाषिक शब्द हो । विवाहित महिलाले पातेसून लगाउनु र अविवाहित महिलाले कानवाली लगाउनु यहाँको विशेष पहिचान हो । प्रायः सबै विवाहित पुरुषवर्गले इष्टाकोट, जाइकोट र लुङ्गी लगाउँछन् ।

२.९ धार्मिक अवस्था

सल्यान जिल्ला पर्यटकीय एवम् धार्मिक दृष्टिले परिचित छ । यहाँका मन्दिर, गूफा सिद्धनाथ, दर्का, धार्मिक स्थलमा देवीदेवताका प्रतीकार्थ सङ्केतहरू प्रसिद्ध र गौरवपूर्ण छन् । विभिन्न मन्दिर, मूर्ति र प्रकृतिलाई समेत आस्थाको रूपमा मान्दै पूजा-अर्चनामा ध्यान दिएको पाइन्छ । केही धार्मिक स्थलहरू जिल्लाको सदरमुकाममा छन् भने केही सदरमुकाम बाहिर छन् ।

यस जिल्लामा रहेका मन्दिर एवम् धार्मिक स्थलहरूमा खैरावाङ्ग भगवती मन्दिर पाइन्छ ।^{२२} सतिदेवी मन्दिर , रामपुर गा. वि. स. मा अवस्थित कालिमाटी गङ्गामाला भगवती मन्दिर, कृष्णमन्दिर (देवस्थल), लक्ष्मीपूर मन्दिर (लक्ष्मीपूर गा. वि. स.), कुमाख सिद्धबाबा (सिद्धेश्वरी गा.वि.स.) कालिकामालिका देवी (बडागाउँ), गणेशस्थान (खलाङ्गा) जस्ता ऐतिहासिक, धार्मिक एवम् साँस्कृतिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण देवस्थल मानिन्छन् । जिल्लाका अन्य धार्मिक स्थलहरूमा सिद्धनाथ मन्दिर (फालाबाङ्ग), कालिका मन्दिर (भल्चौर), कृष्णमन्दिर (खलङ्गा),

^{२०} सल्यान जिल्लाको बस्तुगत विवरण, ऐ, पृ. १९४ ।

^{२१} सल्यान जिल्ला विकास, सन्देश ।

^{२२} शुकदेव गौतमबाट शोभार्थीलाई दिएको प्राप्त जानकारी अनुसार ।

मोखला (महादेव मन्दिर) र शिवमन्दिर (शितलपाटी) मुख्य मानिन्छन् । जिल्लामा साना-ठूला गरी करिव ६२ ओटा मन्दिरहरू रहेको अनुमान छ ।

सल्यान पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा पनि परिचित छ । कुभिण्डेदह (ताल) सुन्दर, आकर्षक, पर्यटकीय र ऐतिहासिक तालमा रूपमा चिनिन्छ । राउतगाँउमा रहेको फालावाङ्ग दरवार सल्यानी राजाको ऐतिहासिक दरवार हो । खैरावाङ्ग भगवती मन्दिर (धार्मिक) शक्तिस्वरूपले महत्त्वपूर्ण शक्तिपीठका रूपमा र (हेर्नु माथि) कुमाख क्षेत्र प्राकृतिक सुन्दरताले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । त्यस्तैगरी जथाक लेक, खलङ्गा बजार र कपूरकोट बजार प्राकृतिक सुन्दरता, परिवर्तित मौसम र व्यापारिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण छन् ।

२.१० जनसङ्ख्या

२०४८ सालको तथ्याङ्क अनुसार सल्यानको कूल जनसंख्या २१३५०० छ । जसमा पुरुषको १०६८३४ र महिलाको जनसंख्या १०६६६६ रहेको छ । यहाँ कूल साक्षरता प्रतिशत ४४.४५ छ । महिलाको कूलजनसंख्या ४० प्रतिशत रहेको छ ।^{२३} नेपाली मातृभाषा हुनेहरूले पनि अनौपचारिक रूपमा दोस्रो भाषा अंग्रेजी र हिन्दी भाषा बोल्दछन् । सल्यानमा रुकुम, जाजरकोट र मुसीकोट क्षेत्रबाट बसाई-सराईको प्रभाव परेकाले आफ्नै भाषिक प्रभावलाई अंगिकार गरेको देखिन्छ । सिकर्मी, डकर्मी, प्रभावित भाषा यहाँ स्पष्ट फरकपन देख्न पाइन्छ ।

२०४८ सालको प्रतिवेदन बमोजिम मगर र गुरुङ्गको संख्या ६४८९९ रहेको छ । यहाँ ३५.६४ प्रतिशत मात्र जनसंख्याको चाप रहेको छ । नेवारको जनसंख्या १०८९३ रहेको छ । कामी, दमाई र सार्कीको जनसंख्या १९३२६ र प्रतिशतको आधारमा १०.६१ प्रतिशत रहेको छ । ब्राह्मण र क्षेत्रीहरूको जनसंख्या ५७५३९ रहेको छ भने प्रतिशतको आधारमा हेर्दा ३१.५९ प्रतिशत देखिन्छ । यसरी हेर्दा सल्यानको कूल जनसंख्याको योग १८२१४५ रहन आउँछ ।^{२४} यीमध्ये ३ प्रतिशत मात्र दोस्रो भाषाको रूपमा अन्य भाषा प्रयोग गर्दछन् । अरु जम्मैले मातृभाषाको रूपमा नेपाली भाषा नै बोल्दछन् । जिल्लाका अन्य जन-जातिमध्ये प्राविधिकयुक्त सीप भएका सार्की (जनसंख्या) (५००), सुनार (२९१), कुमाले (७३), कामी (१४९४) जन-जातिमध्ये सुनार, कामी र कुमालेहरूले पनि व्यावहारिकरूपमा नेपाली भाषाकै प्रयोग गर्दछन् ।

^{२३} जिल्ला पार्श्वचित्र सल्यान ।

^{२४} ऐजन् ।

परिच्छेद-तीन

भाषिक भेद र सल्यानी भाषिकाको परिचय

भाषामा भएका स्तरीय भेद, सामान्य भेद, व्यक्तिभेद, प्रयोजनपरक भेद र ऐतिहासिक भेदलाई भाषिका भन्ने गरिन्छ। यी भाषिका भेदहरू प्रयोक्ता, स्थान र समयका आधारमा छुट्टिने गर्दछन्। एक क्षेत्रमा बोलिने भाषा अर्कै क्षेत्रमा त्यही बोलिने भाषाभन्दा उच्चारण प्रक्रियामा उच्चारित ध्वनि प्रयुक्त शब्द र त्यसको अर्थ र व्याकरणका विविध तह र पक्षमा बेग्लै पहिचान लिएर आएको हुन्छ। कुनै पनि भाषाका यस्तै बेग्लै पहिचान भएका क्षेत्रियरूपलाई त्यस भाषाका भाषिका भनिन्छ (बन्धु, २०४९:९)। समयको दुरी र भौगोलिक विकटता, पारस्परिक सम्पर्कको कमी भाषिक विभेदक देखिने मुख्य कारण हुन्। समय जतिसुकै लामो भएपनि भौगोलिकरूपमा नजिकको आपसी सम्पर्क छ भने भाषिका छुट्टिन सक्दैनन्। तर आपसी सम्पर्कको कमी हुने वित्तिकै भाषिका छुट्टिन्छन्। जस्तै-नेपाली भाषाको पूर्वेली भेदमा यातायातको सुविधा र अन्य कारणले वक्ताहरूमा सम्पर्कको कमी छैन, त्यसैले भाषिकागत भेद पाइदैन। तर जति-जति पश्चिम वा सुदूरपश्चिम तिर लागिन्छ उति-उति वल्लो गाउँको भाषा र भाषिका तथा पल्लो गाउँको भाषाभाषीमा फरक देखिन्छ। यसको मुख्य कारण सम्पर्कको अभाव नै हो।

त्यस्तै राजनैतिक विभाजनका कारणले पनि भाषिकाको जन्म हुने गर्दछ। राजनीतिक सीमा विभाजनले एउटै भाषालाई दुई अलग-अलग भाषाका भाषिका मान्ने चलन पनि छ। एउटै भौगोलिक भेदका कारणले पनि भाषामा फरक देखिन्छ। खासगरी ठूलठूला नदीहरू, विकट पहाडहरू, अपार लेक भएको कारणले कर्णाली, राप्ती र भेरी क्षेत्रमा नेपालीका वक्ताले एक अर्काको भाषिका नबुझ्न सक्छन्। पूर्वेली नेपालीका वक्ताले बभाङ्को भाषा बुझ्न सक्तैनन्।

यसरी कुनै पनि भाषा वा भाषिकाको निर्धारण गर्न उपयुक्त प्रभावकारी कारण नभए पनि भाषा र भाषिका छुट्ट्याउने सम्बन्धमा विद्वान्हरूबीच एक मत पाइँदैन। यस सन्दर्भमा भाषाशास्त्रीहरूले बोधगम्यता, राजनैतिक सीमा र साँस्कृतिक-सामाजिक पक्षलाई पनि भाषिका छुट्ट्याउने मूल आधार मानेको छ। समय, ठाउँ र वक्ताका आधारमा भाषाका विविध छ ओटा भाषिक भेदहरू देखापर्दछन्। ती भेदहरू - ऐतिहासिक, सामाजिक, प्रयोजनपरक, व्यक्तिभाषिका, स्तरीय र भौगोलिक भाषिका हुन्।

३.१ सल्यानी सामाजिक भाषिक व्यवहार

सल्यान जिल्ला सामाजिक र साँस्कृतिक प्रतिष्ठानले भरिएको विविधतापूर्ण विविधतापूर्ण ठाउँ हो । सल्यान जिल्ला समाजका विविध जात-जाति, भाषा-भाषिका, रहन-सहन, भेषभूषा तथा भाषिक एवम् व्यावहारिक पद्धतिले परिचित जिल्लाको रूपमा पनि चिनिन्छ । हुनत यहाँ जिल्लाभर मातृभाषाको रूपमा नेपाली मानक भाषाकै प्रयोग गरिन्छ । नेवार, गुरुङ्ग र मगरको स्थान एकदमै न्यूनमात्रामा रहेको छ । व्यावहारिक रूपमा यिनीहरू आफ्नै छुट्टै मातृभाषा भएपनि नेपाली भाषाकै प्रयोग गर्दछन् । नेपालीबाहेक आफ्नो मातृभाषामा कुरा गर्दा ध्वन्यात्मक आधार मात्र विविधता देखिन्छ । तरपनि यहाँ सामाजिक दृष्टिकोणले भाषिक अध्ययनसम्बन्धी चर्चा परिचर्चा गर्दा यहाँका जात-जाति, धनी-गरिब, वर्ग-स्तर, भूगोल, भाषिक परिस्थिति, उच्च वर्ग, निम्न वर्ग, तिनका कार्यात्मक र व्यावहारिक अभिव्यक्ति आदि तत्त्वहरूसँग सम्बन्धित भई अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.१.१ भाषिक भेद र भाषा

नेपाली भाषाको विकासक्रम भारतीय आर्यभाषा ईशाको ११ औं शताब्दीदेखि भएको मानिन्छ । कथ्य नेपालीको परम्परा पनि त्यति नै लामो रहेको देखिन्छ । त्यसैले भाषा वर्तमान समयमा सिक्किम , आसाम, र देहरादुनसम्म फैलिएको पाइन्छ । त्यसैले यो भाषाले ठूलो भौगोलिक क्षेत्र ओगटेको छ ।

नेपाली भाषा नेपालको पहाडि मूलका खस र अन्य जातिका मानिसहरूले मातृभाषा वा पहिलो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्दै आएका छन् । पहाडी भेगका गुरुङ्ग, मगर, लिम्बू, थारु तमाङ्ग, बोटे, दनुवार, राई समूह र तिनका वान्तवा, चाम्लिङ्ग, कुलुङ्ग आदि भाषा बोल्नेहरूले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा बोल्दछन् त्यसैले यस भाषाविज्ञानका विविध क्षेत्रमा हुने शब्द भण्डार, वाक्य रचना, र संकथनका रूपगत भेदहरू देखिन्छन् तसर्थ भेदहरू जम्मा कालक्रमिक, भौगोलिक , सामाजिक र प्रयोगगत त्यसबारे बारे यहाँ क्रमशः चर्चा गरिन्छ ।

३.२.१ कालक्रमिक भेद

भाषा समयक्रममा परिवर्तन भैरहन्छ । त्यसैले दुई भिन्न समय बिन्दुका फरक-फरक स्वरूपगत भेद नै भाषाका कालक्रमिक स्वरूपगत भेद हुन् । भाषामा देखिने यस्तो भिन्नता कति समयका बीच देखिन्छ, भन्ने स्पष्ट गर्न सकिदैन । भाषामा देखिने वर्षेपिच्छे परिवर्तनशील हुन्छ ।

नेपाली भाषाका कालक्रमिक भेदहरू मुख्य रूपमा तीन भागमा बाँड्न सकिन्छः-

क) प्राचीन नेपाली (अपभ्रंश) ई. को ५०० देखि ई. को १००० सम्म ।

ख) माध्यमिक नेपाली १६ औं शताब्दीदेखि १९ औं शताब्दीसम्म ।

ग) आधुनिक नेपाली २० औं शताब्दीपछि

नेपाली भाषा पनि अरु आधुनिक आर्यभाषाहरूसँगै ई. को १००० पछि नै विकसित भएको हो । यसरी कालक्रमकारूपमा नेपाली भाषाको इतिहास लगभग १००० वर्षको देखिन आउँछ । नेपाली भाषाका कालक्रमिक भेद मध्ये सबैभन्दा बढी आधुनिक नेपालीको भएको छ । यहाँ भाषिकाहरूको निर्धारण गरिएको छ । नेपालीको कुनै पनि भाषिकामा केन्द्रित अध्ययन प्रशस्त भएका छन् ।

३.२.३ सामाजिक भेद

भाषिक समाजभित्र धार्मिक समुदायहरू, आर्थिक वर्गहरू, शैक्षिक वर्ग, जाति र पेसागत वर्ग, लैङ्गिक एवम् उमेरगत समूहबाट निर्मित हुन्छन् । ती वर्गहरूमा भाषिक प्रयोगमा भिन्नता देखिन्छ । त्यसैले सामाजिक भाषिका आर्जन गर्न कसैको वर्गीय सदस्यतामा निर्भर गर्दछ । जुन कुरा उसको जन्म, शिक्षा, पेसा, आर्थिक अवस्था वंश वा धर्मले निर्धारण गर्दछ । नेपाली भाषा-भाषिकामा पनि हिन्दू , बौद्ध इस्लाम, क्रिश्चियन प्रकृतिपूजक लामावादीहरू र अन्य विविध धार्मिक समुदायका मानिसहरू छन् । पुर्खौँदेखि आधिपत्य जमाएर बसेका साहू महाजन, उद्यमी र व्यापारीहरू, नवधनाढ्य व्यक्तिहरू निम्न आर्थिक वर्गका मानिसहरू उच्चशिक्षा हासिल गरेका व्यक्तिहरूदेखि निरक्षरसम्म रहेका छन् । तिनमा पनि बाहुन, क्षेत्री, नेवार, मगर, गुरुङ्ग, तामाङ्ग, राई, लिम्बू , थारु, कामी, दमाई, वादी, सार्की आदि विभिन्न जात जातिहरू र तिनका विविध भेद-उपभेदहरू रहेका छन् । यस्तो भाषिक भेदलाई सामाजिक भेद भनिन्छ । सामाजिक भाषिकाका निर्धारक श्रेणी भनेका सामाजिक दुरीको श्रेणी, प्रतिष्ठाको क्रम, औपचारिक श्रेणी पर्दछन् । विविध वर्गका बीचको अन्तर्मिश्रण र अन्तर्क्रियाका कारण सामाजिक भाषिकाको निर्धारण गर्ने काम जटिल बन्दछ । सामाजिक भाषिकाबारे विस्तृत अध्ययन हुनसकेको छैन ।

३.२.४ प्रयोगगत भेद

भाषिक ज्ञान र सामाजिक व्यवहारको कुन क्षेत्रमा प्रयोग हुन्छ, भाषा औपचारिकताको कुन पक्षमा अध्ययन हुन्छ । त्यस आधारमा पनि कस्ता भाषिक भेद देखिन्छन् । यस्तो भाषिक भेदलाई प्रयोगगत भेद भनिन्छ । यी प्रयुक्तिहरू खास गरी क्षेत्र, माध्यम र प्रयोक्ताको आधारमा

छुटिन्छन् जस्तै - कानूनी, अड्डा, अदालत, पूजापाठ, डाक्टरी, सेना वा प्रहरीले बोल्ने एक आपसको लेख्य स्वरूपसँग पनि सामीप्यता पाइन्छ । नेपाली भाषाका यस्ता थुप्रै भेद-उपभेदहरू छन् । नेपाली भाषाको कानूनी र साहित्यिक भेदलाई पनि छुट्टै प्रयोगगत भेदका आधारमा राख्न सकिन्छ (हेर्नु: उपाध्याय, २०३८) ।

३. २.५ शैलीगत भेद

शैलीलाई भिन्न-भिन्न अर्थमा प्रयोग गरिन्छ । शैली एक किसिमको पनि भाषिकभेद हो । यसभित्र कालक्रमिक, भौगोलिक, सामाजिक भाषिका, सिर्जनात्मक वा सामालोचनाका क्षेत्रमा प्रयोग गरिने भाषिकभेद पर्दछन् । वक्ताले विविध प्रसङ्ग वा सन्दर्भ र परिस्थिति बमोजिम प्रयोग गर्ने भाषाको भेद नै शैली हो । चौथो अर्थअनुसार शैली भनेको साहित्यमा एउटा कालविशेषमा प्रयोग गरिएको कुनै साहित्यकार विशेषले प्रयोग गर्ने भाषिक संरचना र ढाँचा हो (हेर्नु: रिचर्डसन र अ, १९८५: क्रिस्टल, १९९७) ।

शैली नेपालीका कालक्रमिक, भौगोलिक र सामाजिक भाषिकागत र प्रयुक्तिगत कुनै पनि भेदमा पर्दैन । यो खास समय, प्रसङ्गस्थान र सामाजिक वर्गका रूपमा होइन, कुनै खास प्रसङ्ग, सन्दर्भ वा परिस्थितिका रूपमा विविध शारीरिक मानसिक, शारीरिक व्यवहार आदिका व्यवहारका रूपमा रहन्छन् । त्यसैले शैलीलाई व्यक्तिको पहिचानका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.३ सामाजिक भाषिका, शैलीसम्बन्ध र स्पष्टीकरण

सामाजिक भाषिका र शैलीविकिको अन्तर्सम्बन्ध छ । कुन क्षेत्रको भाषा कति हो भन्ने कुरा अलमल हुन सक्छ । सामाजिक भाषिका, प्रयुक्ति र शैलीबारेका उपर्युक्त चर्चा पछि केही प्रस्ट भएको छ तर तिनका बीचमा अझ स्पष्टीकरणको आवश्यकता पनि देखिन्छ ।

सामाजिक भेदबारे चर्चा माथि गरिसकिएको छ । यसबाट कुनै पेसामा आबद्ध मानिसहरूले प्रयोग गर्ने एउटा छुट्टै भाषिक भेद भन्ने हुन्छ । यसरी प्रयुक्ति भनेको ज्ञानको खास विषयसँग सम्बन्धित हुन जान्छ । उदाहरणको लागि वकीलहरूको पेसा वकालत वा कानून व्यवसायसँग सम्बन्धित हुन्छ, अझ प्रस्टभन्दा बहस-पैरवीका रूपमा सम्बन्धित हुन्छ । कानूनी लेखापढीका रूपमा प्रयोग गरिने कानूनी भेद प्रयुक्ति हो वकिलले प्रयोग गरेको जुनसुकै भाषिक भेद प्रयुक्ति होइन । त्यसैगरी सामाजिक भाषिकाको परिभाषाबाट ती वकिलले प्रयोग गरेको भाषिक भेदले तिनीहरूको वर्गगत परिचयलाई स्पष्टसँग खुलाउन सकिन्छ ।

यसरी पेसागत आधारमा सामाजिक भाषिकाको निर्धारण भएको हुन्छ । नेपाली भाषाको कानुनी प्रयुक्ति छ तर पेसागत आधारमा विकास भएको कानुनी भाषा वकिलले छुट्टै प्रयोग गर्दैनन् ।

यसरी प्रसङ्ग, सन्दर्भ र परिस्थिति बमोजिम वक्ताको प्रयोगलाई शैली भन्दा बहस पैरवी र कानुनी लेखापछि पनि खास प्रसङ्ग, सन्दर्भ र परिस्थितिमा नै गरिन्छ, भन्ने कुरा चाँहि सजिलो छैन । कुनै डाक्टर वा वकिलले परीक्षण वा बहस गर्ने बेलामा 'चाइने-चाइने' भन्ने थैगो प्रयोग गर्दछ भने त्यो उसको शैली हो, प्रयुक्ति होइन । कानमा मुन्त्री, कानपासा, पातेसुन र नाकमा ल्वाङ्गफूली भन्नु पनि भाषिक प्रयुक्ति नै हो ।

यहाँका मानिसहरूको शारीरिक बनोट करिब एकै नासको देखिन्छ । कोही कल्साँउदा, कोही सेतो बर्णका र कोही राता अनुहारका छन् । शारीरिक गुण र परिवारका बीचमा आधारमा मातृभाषा नेपाली नै प्रयोग गर्दछन् ।

विविध साँस्कृतिक परम्परा बोकेका यहाँका विविध जनजातिहरू सहिष्णुताको वातावरणमा बाँचेका छन् । अधिकांश मानिस हिन्दूधर्मावलम्बी भएकाले सबभन्दा ठूलो चाड दशैं र तिहार नै मान्दछन् । यसका अतिरिक्त चैतेदशैं, श्रीकृष्णाष्टमी, जनैपूर्णिमा र माघेसंक्रान्ति पनि रोचकताका साथ मनाउँछन् ।

बाहुन, क्षेत्री र ठकुरी जातिहरूको साँस्कृतिक अनुष्ठान मिलेको पाइन्छ । तर दलित जातिको अति फरक छ । बाहुन, क्षेत्री परिवारमा केटाको छ महिनामा भात खुवाउने चलन छ । केटीको न्वारन ९ दिन र केटाको न्वारन १०-११ दिनमा सम्पन्न गर्दछन् । अन्य जातिमा पनि ९ वा १० दिनमा न्वारन गरिन्छ तर उनीहरू पुरोहितको रूपमा भने आफ्नै भाञ्जा वा जुवाइँलाई समाहित गराउँछन् । ब्रतवन्ध र विवाह पनि धर्मशास्त्रमा उल्लेख भए बमोजिम गर्दछन् । यिनीहरू आफ्नो पारिवारिक, कुल परम्परा बमोजिम सूतक बार्ने गर्दछन् ।

यस जिल्लामा धामी भाँक्री पद्धति पनि उल्लेखनीय छ । धामीहरूले देउता पतुरेका बेला फरक भाषा र भाषिक व्यवहार गर्दछन् । अनादरवाची नामिक पदलाई ब्यक्तिलाई अनदखाची शब्दको प्रयोग गर्दछन् ।

३.३.१ भौगोलिक भेद

एउटै भाषिक समुदायका मनिसहरूबीच भौगोलिक दूरी र अवस्थाहरू (नदी, पहाड, जङ्गल, लेक, बेसी, जिउला, गर्मी, जाडो) र जनसंख्याका कारणले प्रत्यक्ष सम्पर्क हुन सक्ने

अवस्था देखापर्दै जाँदा तिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा पनि भिन्नता पनि देखा पर्दै जान्छन् । यसरी देखापर्ने भाषिकभेद नै भौगोलिक भेद हो । यसलाई भौगोलिक भाषिका (Geographical dialect) वा dialect पनि भनिन्छ ।

भाषाका भौगोलिक भेद छुट्याउन त्यति सजिलो छैन । छुट्टाछुट्टै ठाउँमा भाषाका भेद स्पष्ट देख्न सकिन्छ । कुन बिन्दुबाट भाषाको त्यस्तो भिन्नता छुट्टियो भनेर हर्ने हो भने त्यस्तो बिन्दु फेला पार्न सकिदैन । भाषिकाविज्ञानमा नक्साका सहायताले भाषिकाहरू छुट्याइन्छन् । जुन भाषिकाहरूलाई छुट्याउने रेखालाई समरेखा (isogloss) भनिन्छ । तरपनि अध्ययन सुविधाका लागि एउटा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा बोलिने भाषिक स्वरूपसँग स्पष्ट भिन्नता देखाउँछ भने तिनलाई दुई भिन्न भौगोलिक भेदहरू कति छन् भन्नेबारेमा विद्वानहरूबीच एकमत हुन नसकेपनि कम्तीमा तीन र बढीमा तेह्र भाषिकाहरू देखाएका छन् । नेपालीका भौगोलिक भाषिकाको हालसम्म सबैभन्दा विस्तृत अध्ययन बालकृष्ण पोखरेलले गरेका छन् । पोखरेल (२०५५) ले नेपालीका पाँच भाषिक वर्ग र तिनमा थुप्रै उपवर्ग पनि देखाएका छन् । भाषाका समग्र पक्षमा संख्या र सर्वनामिक शब्द (हेर्नु: तिमिलिसना, (२०५०), क्रियाको रूपगततपव (हेर्नु: निरौला, २०५१) उच्चारण (हेर्नु: आचार्य, २०५३) आधारभूत शब्दावली (हेर्नु: ढुङ्गाना, २०५३) का आधारमा पनि उल्लेख गरिएको छ ।

सल्यानभित्र जे-जस्ता वर्गका भाषाभाषी भए पनि प्रयोग गर्ने प्रचलन हराइसकेको छ । अहिले यस जिल्लामा मुसीकोट, रोल्पा र रुकुमबाट बसाइ-सराइको क्रममा आउने गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा भाषिक सम्पर्कको प्रभाव देख्न सकिन्छ । त्यसैले पनि सल्यान जिल्ला सबै स्थानको भाषिक सम्पर्कको केन्द्रबिन्दुका रूपमा रहेको छ । यति भएर पनि आर्थिक समस्या टार्नका लागि तराईका विभिन्न ठाउँमा गई जीविकोपार्जन गरेका छन् । निम्न आर्थिक वर्गका व्यक्तिहरू भारतको सिम्ला (उत्तरप्रदेशमा) जाने, आउने गर्दछन् । जसको कारणले बृद्धभन्दा युवापिढी हिन्दी र पञ्जाबी शब्दहरू प्रयोग गर्दछन् ।

नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदका रूपमा रहेको सल्यानी सामाजिक भाषिका दिन - प्रतिदिन विविध कारणले लोप हुँदै गइरहेको छ । त्यसकारण यसलाई जीवन्तता दिन सल्यानी भाषिकाको व्याकरण संस्थागत रूपमा बलियो पार्न गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सल्यानी भाषिकाको परिचय

रापती अञ्चलको सल्यान जिल्ला नेपाली भाषाको उद्गमस्थल, ऐतिहासिक एवम् साँस्कृतिक केन्द्रको नेपाली भाषिकाअन्तर्गत सल्यानी भाषिका रहेको छ । कर्णालीप्रदेशबाट प्रभावित भएको भेरीक्षेत्रीय भाषिक अध्ययनले पनि सल्यानी भाषिकासँग निकट सम्बन्ध राखेको पाइन्छ । यस जिल्लालाई पनि भेरीक्षेत्रको विभिन्न दरामा विभाजन गरे जस्तै कुमाख क्षेत्र र सङ्ग्रही क्षेत्र र फालाबाङ्ग क्षेत्रमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यी विविध क्षेत्रसँग सम्बन्धित सल्यान जिल्लाको कूल जनसंख्या १८२४५ मध्ये लगभग १७.५ लाख जनसंख्या यस भाषिक क्षेत्रले ओगटेको छ । भौगोलिक हिसाबले पनि उत्तम मानिएको यस जिल्लालाई शारदा र भेरी नदीले सिंचित गरेको छ । यसरी शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, आदि क्षेत्रमा अग्रस्थान ओगट्न सफल यस क्षेत्रका बासिन्दाको छुटै भाषा छैन, नेपाली भाषा नै बोल्दछन् तर स्तरीय नेपाली भन्दा कतिपय भाषिकाहरू फरक भएको भान हुन्छ । जस्तै: गोरु > बल्ल, फर्सी > कद्दु, ढिडो > आटो आदि । भाषिक शब्दहरू ध्वन्यात्मक रूपले स्तरीय नेपालीसँग निकट देखिन्छन् ।

जस्तै:- घुँडा > घुँरा, बहर > वर जस्ता भाषिकशब्दहरू समान भएको पाइन्छ । यसै भाषिकाको, शब्दवर्ग, रूपव्यवस्था, र व्युत्पन्न प्रकृया आदिको बारेमा पछिका अध्यायमा चर्चा गरिएको छ ।

मातृभाषाका रूपमा यस क्षेत्रका बासिन्दाले बोल्ने यो भाषिका स्तरीय नेपालीसँग अत्यधिक मात्रामा मिल्दोजुल्दो छ, अझ भन्नुपर्दा नेपाली भाषाको प्राचीनरूप हालको स्तरीय नेपाली भाषा मानिन्छ । सल्यानी भाषिकाको सम्पर्क भाषा रोल्पाली, रुक्मेली, र जाजरकोटी भाषिकासँग हुनाले ती विभिन्न उपभाषिकाका केही विशेषताहरू यसमा केही समावेश भएका देखिन्छन् वा भाषिक समानता पाइन्छन् ।

विशेष गरी सल्यानी भाषिक भेदहरूको र भाषिक विशेषताको अध्ययन अनुसन्धान भएकाले यो शोधकार्य नै यस भाषिकाको पहिलो प्रयास हो । सल्यानी भाषिक जुम्ली भाषिकाको सम्पर्कित भाषिकाको एक महत्वपूर्ण भेद भएकाले यस उपभाषिकाको गहन अध्ययन हुन आवश्यक देखिन्छ ।

परिच्छेद - चार

सल्यानमा प्रचलित सामाजिक भाषिकाको भाषिक व्यवहार

४.१ भाषिक व्यवहार

हरेक समाजमा कुनै न कुनै किसिमको श्रेणाबद्धता र तहगत विविधता देखिन्छ । समाजको जीवनशैली बमोजिम भाषिक श्रेणीका स्वरूपहरू देखिन पुग्छन् । यसै सन्दर्भमा तल समाजमा भाषिक भेदका प्रक्रियाहरूलाई सल्यानको सन्दर्भमा देखाइएको छ ।

४.२ भौगोलिक आधारमा

सल्यानी भाषिक समुदाय दुई किसिमले छुट्याउन सकिन्छ (क) जिउला र (ख) लेक । जिउलामा बस्ने अर्का समुदायलाई 'अवला' पनि भनिन्छ । लेकमा बस्ने समुदायलाई 'लेकाआ' भनिन्छ । यसलाई 'लेखापाइका' पनि भनेको सुनिन्छ । जिउल्यालले लेकालाई हेला गर्ने प्रसङ्गमा 'लेखापाइका' भनी उच्चारण गर्दछन् । यिनीहरू जिउला र लेकमा जहाँ बसे पनि भाषिक लवज बाहेक अन्य केही त्यस्तो विभेदकता पाइएको छैन ।

जिउलामा बस्ने समुदायको भाषिक उच्चारण प्रक्रिया शब्दान्तको वर्णलाई उच्चारण गर्दा वा जोडसँग बलाघात दिने गर्दछन् भने लेकतिरका वासिन्दाले उच्चारण प्रक्रियामा पदको पहिलो वा अगाडिको वर्णमा बढी बलाघातको विशेषता देखाउँछन् । जस्तै:

जिउला	लेका
अ. वा	अइ ऽ बावै
अ. ज्या	ज्याऽ उइ !

लेक र जिउलाका दुवै ठाउँ वासिन्दाले कुनै पनि व्यक्तिलाई बोलाउँदा वा कला हात्वा नाम पदको अगाडि राखेर (ए, ऐ, ऊ) जस्ता स्वरवर्णको लामो उच्चारण गर्दछन् । यति भनेर पनि नसुनेको खण्डमा 'नाइ बावै, हई', भन्दै पदको पदको पछाडि 'नाई' थप्दछन् । 'नाई' शब्दले विशेष बोलावटको सङ्केत गर्दछ । यदि बोलाई सकेपछि पनि नसुनेको खण्डमा पुनः यथास्थानमा आई प्रथम चरणको ध्वनि उच्चारण गर्दै विस्तारै बोलाउँछन् । बक्ताले बोलिसकेको कुरा स्रोताले सुनिसकेपछि जिउल्यालले 'ऊ क्याभन्चइ ?' क्या भन्छौ ? भन्दछन् । त्यतिले पनि नसुनेको खण्डमा 'नाँइ क्या भन्चइ क्या' पुनः भनी शब्द उच्चारण गर्दछन् ।

ठकुरीहरू सल्यानमा अन्य जातिभन्दा केही फरक देखिन्छन् । यिनीहरू परम्परादेखि राजखान्दान र सम्भ्रान्त वर्गका भएकाले पनि केही सभ्य देखिन्छन् । आफ्नो परिवार वा स्वजातिसँग उच्च आदरार्थीको प्रयोग गर्ने अन्य जाति वा व्यवसायीसँग भने आफ्नो आदरभाव त्याग्नै पर्ने प्रवृत्ति यिनीहरूमा देखिन्छ । ठकुरीका अर्का भेद मल्ल, चन्द्र, बम, शाही रहेका छन् । तर तिनीहरूको प्रयोग गर्ने भाषिक आदर वा अन्य शब्दावली समान किसिमले मिल्दो भएपनि पूर्णरूपमा मिल्दो पाइदैन । उनीहरू 'मुआँ' लाई 'माँ', 'म्वाँ' पनि भन्दछन् । यहाँ ठकुरी र अन्य जाति वा वर्गले प्रयोग गर्ने नाताका शब्दहरू यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :-

ठकुरी	अन्य
बुवा	बा/बाबै
मुवाँ	आमा
जिजुमुआँ	हजुरआमा
बाउसाप्	मालिक
मैया	छोरी
राजइ	मालिक

अन्य जातिले ठकुरीहरूलाई 'मर्जि हुन्न हजुर मैले क्यारुँ ?' भन्ने वाक्यांश पटक-पटक निकाल्दछन् ।

अन्य जिल्लाको जस्तै सल्यान जिल्लाका ठकुरी समाजको आफ्नै ऐतिहासिक परिचय भएका कारणले कोर्बाङ्ग, बडागाउँ, कालागाउँ, फालावाङ्ग, स्वीकोट, भल्चौर जस्ता स्थानमा कोट नामका दरबार छन् । स्थानीय व्यक्तिले उक्त दरबारको नजिकमा राजाको शौर्यको स्मरणमा 'कोटमेला' लाग्ने प्रचलन पद्यति छँदैछ । त्यसैले पनि गाउँका गन्यमान्य मानिसहरू वा परिवारलाई 'दरबारा साइँला', (रउत्याली नानी, जिजुमुवाँ), जस्ता नामिक पदबाट चिनाउँछन् । तल्लो समुदायले 'राजसाऽब' भनी अभिव्यक्त गर्दछन् । उनीहरूका रुचिहरूलाई अन्य जातिले 'फलानाइ रानी' मइसाब' भनी बोलाउँछन् ।

सल्यानको जात र पेसा बमोजिम उनीहरूको भाषिक विभेदकता र विशेषता देख्न सकिन्छ ।

उपाध्याय बाहुन, जैसी र क्षेत्रीहरूको भाषिक व्यवहार र प्रभावबारे उल्लेख गर्दा ब्राह्मण समाजमा स्तरीय नेपालीको रूपरचना बढी मात्रामा पाइन्छ । जोशीहरूले लेखपढ त गर्दछन् तर उनीहरू कर्मकाण्ड गर्दैनन्, जन्म-जन्मान्तर र कुण्डली हेर्ने भएकाले आफ्नो भाषिक सम्पर्कमा दशा र ग्रहसम्बन्धी शब्दावलीको प्रयोग गर्दछन् । जस्तै:- पला, घडी, नक्षत्र, दिशा, शुभ-लाभ, अनिष्ट, विर्ख, कष्ट, राहु, केतु, विशाखाजस्ता ज्योतिष सम्बन्धी शब्दावलीको प्रयोग गर्दछन् । ब्राह्मण र ठकुरी समाजमा क्रियाको तात्त्विक अन्तर भने पाइदैन ।

सल्यानमा क्षेत्रीअन्तर्गत राना, रावत, चलाउने, बूढाथोकी, बस्नेत, कुँवर, भण्डारी, के.सी., कुमाईं पर्दछन् । क्षेत्रीहरूले क्रियान्तमा 'आगा' प्रत्यय लगाई भाषिक प्रयोग गर्दछन् । यिनीहरूले आफ्ना छोराछोरीलाई बढी रिसाएको देखिन्छ । जस्तै:- 'छिटो/चाँरो गाँदैनन् तँलाई' (ठूलाले सानालाई)

चाँरो आउँदै तँ, किन ढिलो गर्छि ?

बदलिदो समयमा क्षेत्रीहरूले पनि केही मात्रामा ठकुरीको बोलीचालीमा सम्बोधनको प्रयोग गरेको पनि पाइन्छ । जस्तै:-

बुवा ! मलाई नाना ल्याइस्सेला (बालक)

ज्वाँईसाअब भुजा ज्युनार होस् । (शिष्टता, अन्य)

यहाँका वासिन्दाहरूले कुलदेवताको पूजाआजा गर्ने प्रचलन एवम् संकार रहेको छ । धामी, भौँक्रीहरूले आफ्नो थानमा गई भूतप्रेत व्युताउने र देवताको नाम पनि पुकार्दछन् । त्यसबेला धामी सामान्य मानिसको स्वभाव नभएर देवता वा भूत पतुराउने भएकाले पनि 'महाराज' गोस्याँ/ परमेश्वरी' 'भँयार', आहा हा। जस्ता शब्दावलीको प्रयोग गर्दछन् । उनीहरूलाई अन्य व्यक्तिले महाराज' 'प्रभू' भन्दछन् । धामीहरूले भूत-प्रेतको सन्दर्भमा तँ, तेरो र देवताको पसङ्गमा 'तपाईँ'/तिमी' भन्दछन् । बिरामी जो मान्यजन नै भएपनि 'तँ' अनादरवाची शब्दको प्रयोग गर्नु धामी-भौँक्रीको विशेषता हो ।

धामीद्वारा प्रचलित शब्द

मन्सुत्या

(खटिरो)

लाम्सिङ्या

प्रचलित शब्द

मानिस

पिलो/ खटिरो

भैँसी

द्वयाङ्गो
बोक्सिनी

नगरा
पितर्नी

छोरीलाई चेली बालकलाई बाल्ख, धजालाई आलम सामानलाई भल्लरी र मल्लरी बिन्ती लाई भाकल, चढाउनुलाई आँट्याऊ भन्दछन् । ' धामीहरूले फुर्मासी ' 'पुत्याहा' जस्ता शब्दहरू पनि प्रयोग गर्दछन् ।

४.३ अभिवादन

सल्यानी समाजमा अभिवादन गर्ने प्रचलन त्यसको श्रेणीबद्धताको आधारमा अङ्कन गरिन्छ । अभिवादनका आधारमा यिनीहरूको भाषिक व्यवहार र चलन स्पष्ट देखिन्छ । साइनो अनुसार अभिवादनको क्रम पनि छुट्टिएको पाइन्छ ।

यहाँको अभिवादन गर्ने चलन अन्य क्षेत्रको भन्दा खासै फरक छैन । । सम्बोधनका उच्चारणगत शब्द, पद वा पदावली केही मात्रामा फरक देखिन्छन् । आफूभन्दा सानो नाता पर्नेलाई 'भाग्यामानी भयई', बाँचिरयई' भन्दै जुन हात भुकाई आशीर्वाद दिन्छन्, ढोग गर्ने व्यक्ति' जिउ गरम्' भन्दै हात थाप्न पुग्दछन् । यजमानले ब्राह्मणलाई 'देउतउ जिउ गरम्' 'बाजेइ हात देऊ', 'गुरु ढोग् गरम्' जस्ता शब्दावलीबाट सम्बोधन गर्दछन् र आशीर्वाद माग्दछन् । एउटै परिवारको सदस्यमा सानाले ठूलासँग ढोगगर्दा अमूक अवस्थामै ढोग गरेको पाइन्छ आशीर्वाद बोलेर नै दिने गर्दछन् ।

सल्यानमा ब्राह्मणहरूको मान-मर्यादा अन्य जातिले पनि राखेका छन् यसै कारणले पनि अन्यले ब्राह्मणलाई गुरुको रूपमा आदर गर्दछन् । दलित जाति (डुम) हरूले अन्य जातिलाई ढोग दिने गर्दछन् । ब्राह्मणबाट ठकुरीहरू 'स्वस्ति' पाउँछन् । यिनीहरू 'स्वस्ति बाबुसाव' भन्दछन् । तल्लो वर्गले ब्राह्मण बाहेक अन्य जाति र वर्गको लागि नमस्कार हजूर भनेको पाइन्छ तर कुनै सभा-वैठकमा डुमले सबैलाई हात उठाइ हजूर-हजूर भनी सम्बोधन गर्दछन् । तर ब्राह्मण र ठकुरीको संसर्गमा 'जदउसाव ! जय सायव' भन्दै हात उठाउँदै सबैलाई एक-एक पटक अभिवादन गरेको पाइन्छ । उच्च खानदानका ठकुरी परिवारलाई भने हातमा रुमाल लिई 'दर्शन बाबुसाहेव' भन्दछन् । उनीहरूले ब्राह्मणवर्गलाई समान व्यवहार गर्दछन् ।

अपास्परिक ढोग -परिवारभित्र आफूभन्दा मान्यजन आमा, बुवा, दिदी, बाजे, बज्यै कान्छाबा, दाजु, भान्दाजुजस्ता नातामा ढोग गर्ने प्रचलन अपास्परिक ढोग भनिन्छ । संयुक्त

परिवारमा ठूलबा, सानीमा, सान्ज्या, काका र काकीलाई दिइने ढोग पनि अपारस्परिक ढोग भएकाले उनीहरूलाई पूरै शिर भुकाएर अभिवादन गर्ने प्रचलन छ । पारस्परिक ढोगको प्रचलनमा ब्राह्मण समजामा ब्राह्मण र ठकुरीका, सासू र ससुराबीच, जेठान र जेठानीबीच, सोल्टी र सोल्टिनी तथा साला-सालीबीच हुन्छ ।

छोरी-बुहारी र नातिनीहरूले काका-काकी, दाजु र भाउजूलाई प्रचलित सम्बोधनमा 'नमस्ते' नै गर्दछन् । त्यसको प्रत्युत्तरमा 'भाग्यमानी भयई, भलो होयई' 'बाँची रयइ' जस्ता सम्बोधन गर्दछन् । बाजे बज्यैले छोरी-नातिनीलाई गोडामा हात राखी 'पाउलागी' भनी आशीर्वाद दिन्छन् । आमा बाबुले छारीलाई खुट्टामा ढोग गर्दा खुट्टाको अर्को रूप 'पाउ' भएकाले 'पाउलागी' भनिएको पुष्टि हुन्छ; उदाहरण:

पाउलागी ! शिउ शिउ ! विष्णु विष्णु भन्दछन् ।

४.४ कर्मचारी वा उच्च पदस्थ व्यक्ति

कार्यालयका कर्मचारीले उमेर र जातको आधारमा 'नमस्ते' भनी सम्बोधन / अभिवादन गर्दछन् । अति अशिक्षित स्थानमा विद्यालय निरीक्षक वा बाह्य परीक्षक आएको खण्डमा पनि विद्यार्थीहरूले 'नमस्कार' भन्दछन् । स्कूलमा पनि विद्यार्थीहरूले शिक्षकलाई 'तमाई' नै भन्दछन् । आफ्नो श्रीमान्को निकटसाथीलाई महिलाहरू 'नमस्कार गर्दछन् ।

४.५ सम्बोधन

सल्यानमा विभिन्न तह वर्ग, लिङ्ग, पेसाकर्मी यी सबैले भाषिक सम्पर्क र बोलावटको रूपमा सम्बोधनको प्रयोग गर्दछन् । यहाँ लोग्ने मानिसको (श्रीमान्) नाम उच्चारण गर्ने प्रचलन छैन । तसर्थ लोग्नेमानिसलाई बोलाउने क्रममा कुनै छोरा या छोरीको नामवाट बोलाउने वा सम्बोधन गर्ने गर्दछन् । जस्तै अकमलाई ज्या !, अइ सित्ज्या ! आदि । दोस्रो पत्नीसँग भने अप्रत्यक्ष कथनको रूपमा *यइखी आमा, उइखी आमा!* भन्दछन् । 'कल्टाइज्या', गोविन्द्याइ ज्या' एइखी आमा,' उइखी आमा' पनि भन्दछन् ।

प्रत्यक्षरूपमा कुरा गर्दा लोग्नेले स्वास्नीलाई संयुक्तरूपमा 'एइ' र स्वास्नीले लोग्नेलाई 'ओइ' वा 'अउ' भनेको पाइन्छ । पत्नीलाई अनादरवाची सर्वनाम *तँ / ते* को प्रयोग गरेको

पाइन्छ । दलित वर्गले स्वास्नीलाई 'बड्डी' स्वास्नीले 'बड्डा' अनि अन्य जातिले चाँही 'बुर्यौली' भन्दछन् । कसैले 'नाइ' सम्बोधनको पनि प्रयोग गरेको पाइन्छ । 'नाइ, बुयौलीयउ' डाइरा हान्याउ तई' आदि । तरुण उमेरकाहरूले श्रीमतीलाई सर्वनामको रूपमा 'तिमी' भनेको पाइन्छ ।

सम्बोधनका क्रममा आफूभन्दा उपल्लोलाई 'ओ' 'अइ' तथा आफू भन्दा तल्लोलाई 'ओ' 'अइ' तथा आफू भन्दा निम्नलाई कान्छो वा तल्लो वर्गका लागि 'ए' 'उइ' 'अइ' 'नाई' को प्रयोग गर्दछन् । जस्तै:

अ देउरउ !	ए बाबु !
एइ मइयाँ !	ए नानी !
ए ! टमाटा	ए दाइए !
ओ दिद्य !	ए दिदी !
नाइ टाट्या	नाइ कान्छा !

कहिले काँही आदरणीय व्यक्तिको सन्दर्भमा 'ओ' का ठाउँमा 'ए' को प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

ओ काकइ !	ए काका
ओ आज्यु ,	ए बैनीय

'ए' प्रायः उच्च तथा सम्माननीय व्यक्तिका लागि प्रयुक्त हुन्छ जस्तै :

ए आमाज्यु ! ए आमा ! ए बुवा ! आदि ।

कहिले-काँही नामका केही परिवर्तित रूप स्नेहार्थी र तुच्छार्थीको प्रयोग गर्दा नचिनेको सानो बच्चालाई 'तिमी' परिचित तर सानो भएमा 'तँ' को प्रयोग गर्दछन् । सानो उमेरको भएमा त तुच्छार्थीको प्रयोग गर्ने प्रचलन छँदैछ । केही विवाहिता महिलाले दाजु वा भाउजूलाई 'तँ' भनेको सुनिन्छ । बढी निकटताको कारणले बैनी र दिदीलाई दाजु-भाइले 'तँ' को प्रयोग गर्दछन् ।

स्नेहार्थी

ए कालु !

तुच्छार्थी

ए काल्या !

ए महेन्द्र ए महिन्द्रया !

अइ कमल नाई ! कमल्या !

समाजमा कुनै स्त्री पुन्टी, अग्ली, मोटी गफाडी, मन्दबोली जस्ता विशेषता रहेछन् भने त्यसको ठाउँमा कुनै विशेषणयुक्त सम्बोधनको प्रयोग गर्दछन् । जस्तै:

सानो शरीर भएकी - प्यान्टु

मोटो शरीर भएकी - ह्याउ

अत्याधिक बोल्ने - च्यार्प्यार्या

कम बोल्ने छक्का पञ्जा नजान्ने आदि - लाटी

यसरी व्यक्तिको विशेषताअनुसार नाम राख्ने प्रचलन यहाँ देखिन्छ ।

स्त्रीजातिले आफू सरहका लोग्ने मानिसको नाम व्यक्त गर्दैनन् । 'ह्याले' 'त्यलै' मात्र भन्दछन् । जस्तै - 'ह्याँले' 'गन्याभन त्यस्तो सजिलो काम' । अप्रत्यक्षरूपमा नाम व्यक्त गर्दछन् । त्यो , ती, त्यसले जस्ता सर्वनामको प्रयोग यस अवस्थामा पाइन्छ ।

४.६ सर्वनामको प्रयोग

सल्यानी समाजको भाषिक श्रेणीबद्धता नातागत सर्वनामबाट पनि थाहा पाउन सकिन्छ । नेपाली व्याकरण अनुसार सर्वनामको प्रयोग व्यक्तिको उमेर, नाता-पाता, सामाजिक एवम् आर्थिक वर्ग र अवस्थाका आधारमा प्रयोग गरिन्छ । जस्तै: तँ, तिमी, तपाईँ, हजुर- (हजुरयउ) ।

यहाँ माथिल्लो जातको व्यक्तिले तल्लो जातको व्यक्तिलाई तँ/ती भन्दछन् । तल्लो वर्गले माथिल्लो वर्गलाई 'तपाईँ', 'हजुर' जस्ता सर्वनामको प्रयोग गर्दछन् । परिवारमा जेठोले कान्छोलाई तो/तँ वा नाम उच्चारण नै गर्दछ । स्थानीय उच्च वर्गका मानिसले चोखालाई वर्गले तो/तँ भन्दैनन् ।

केही क्षेत्रीहरूले पुरोहितलाई हेप्ने किसिमले 'अ बाग्नीयउ' भन्दछन् । अप्रत्यक्ष रूपमा यिनीहरूले 'बाहुनकाठा' भनेको पनि देखिन्छ । तर बाहुनीलाई 'काठी' नभनी (बाग्नी बज्यै) भनेको सुनिन्छ । पुरुषको तुलनामा महिलाको मानवीय व्यवहार बढी भएकाले पनि जस्तो सुकै अशिक्षित महिला भएपनि अतिथि र नव-आगन्तुकहरूमा 'तपाईँ' वा 'तमाई' को प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

यसरी हेर्दा सल्यानको हरेक क्षेत्रमा माथिल्लो वर्गले घरपरिवारदेखि बाह्य परिवेशमा 'तपाइँ' 'तमाइँ' भनेको सुनिन्छ। विद्यार्थीले शिक्षकलाई 'तपाइँ' नै भनेको सुनिन्छ।

४.७ अनुरोध र भाषिक व्यवहार

सल्यानी समाजमा भिन्न-भिन्न वर्गले अनुरोधका क्रममा भाषिक व्यवहार गरेको पाइन्छ। माथिल्ला जातले तल्लो जातको व्यक्तिलाई अनुरोध गर्दा खुलस्त र निडर प्रकृया अपनाउँदा ताडित ध्वनिले नै प्रमाणित पाइन्छ। बक्ताले आफ्नो समस्या बताउँदा-बताउँदै पनि 'जस्तरी पनि गर्दियइ' भन्ने विनम्र अनुरोध गरेको देखिन्छ।

डुम जाति विष्टको घर गएपछि 'अन्नपानी माना मुरी भैइयासापको खलो हो; दया गरिदिनोस् हजुर भन्दछन्'। घरमा ठूलो वा सानो समस्या परेको बेलामा पनि अनुरोध गर्दछन्। जस्तै:

। गोरुचार गोलुभिरा दिनोस्।

। माइजू अल्लि ब्यानै धान कुट्न आउनु होला।

केटाकेटीहरूले आमाबाबुसँग कृतज्ञता जनाउँदा 'क्या हई' भन्दछन्।

स्त्रीले पतिसँग अनुरोध र विनय गर्दा 'दिनुपच्यो, 'माजा बड्डउ भन्याउ मान तइ ।' नोकरलाई 'एक डोगो घाँस ल्यादिइ तई' जस्ता वाक्यद्वारा अनुरोध र सल्लाह गरेको पाइन्छ।

४.८ क्षमायाचना

सल्यानी समाजका विविध वर्ग, पेसा, उमेर, लिङ्ग आदिका आधारमा फरक-फरक ढङ्गले क्षमा माग्ने गर्दछन्। सानाले ठूला (गुरु, बाबु, आमा, काका, इ) समाजसँग वा ठूलाले सानासँग पनि क्षमा मागेको देखिन्छ। पत्नीले-पतिको अनि पतिले पत्नीसँग क्षमायाचना मागेको देखिन्छ। वर्ग -दलित

भैइया गरिपरवर (दलित)।

हजुर मैले विराल्याँ

मैले विराएँ यस्तै लेख्याउ रच मेरा कर्ममा माफ पाउँ (अदलित)।

लिङ्ग -

स्त्री पुलिङ्ग

मईले विरागिभया मरिजाउँ, म बोक्सिनी मइगें त्यस्तो गच्यापछि।

मेरो राजायउ बिराल्याँ अब, विन्ति म विन्ठ्याई गर्दिन अब ।

मलाई नरवाउ अब म जान्नाँ क्या त्यइथो गर्दिन अब ।

गाउँमा हुने बैठक, सभा, कचहरी जस्ता कार्यमा क्षमा, अनुरोध, रिस र आग्रहजस्ता कार्यहरू बढी मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.९ निमन्त्रणा

प्रायः स्तरीय नेपालीमा बोलिने निमन्त्रणासम्बन्धी व्यवहार समान किसिमको देखिन्छ । सांस्कृतिक, धार्मिक वा अन्य कार्यक्रमको लागि बोलाउँदा सुपारीको टुक्रादिंदै 'आइजानू है' (साथी) 'निम्तामा आउनु' सामान्य घर 'जस्तरी पनि कष्ट होला' (उच्च ब्राह्मण र कुलीन परिवार) निमन्त्रणा चढाँएँ (ठकुरी) समाजको लागि प्रयोग गर्दछन् । निमन्त्रणाको लागि प्रयोग हुने सम्बोधनका शब्दहरूमा पक्का आउनु, 'जौ जान आउनु होला फेरि' भन्दछन् ।

यी बाहेक आफ्नै समुदायको बाहुल्यता भएको भाषिक स्वरूपमा संस्कृतको प्रयोग गरेको देखिन्छ । ब्राह्मण र शिक्षित समाजमा ब्राह्मण वर्गले समय र परिस्थितिअनुसार तिथि, पूर्णे, साङ्डे, जज्ञ, (यज्ञ) कथा (सत्यानारायण), सप्ता (सप्ताह), तर्पण, सत्य (पवित्र) जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गर्दछन् । यी प्रायोगिक शब्दहरू वार्तालापका रूपमा प्रयोग नभई केवल स्वतस्फूर्त कुराकानीकै प्रसङ्गमा आउने गर्दछन् । योगी वा महाजन, पण्डित र सोही विषय अध्ययनरत विद्यार्थी वर्गबाट पनि यो भाषा सिक्ने र प्रयोग गर्ने प्रचलन छँदैछ । यसरी निमन्त्रणा पद्धतिबाट भाषिक मिश्रण भएको पाइन्छ ।

४.१० बालभाषा र बालभाषिक व्यवहार

जन्मने वित्तिकै बालक रुन्छ । रुनु उसको भाषिक व्यवहार हो । उसको प्रथम भाषा आमाकै सहज सम्बन्धबाट निर्देशित भएको हुन्छ । बालकको बढ्दो क्रमसँगै उसको इच्छा आकांक्षा र रुचिका विषयमा पनि जानकारी राख्न र उनीरुको शब्दभण्डारको बारेमा जानकारी राख्न आवश्यक पर्दछ ।^{२५} धामीहरूले बालबालिकाका भाषामा प्रायः परिवारका सदस्यसँग सादृश्य राख्ने, जनावरसँग परिचय गराउने खालका वस्तुमा आधारित शब्दहरू बालसाहित्यमा प्रयुक्त हुन्छन् । बालभाषामा प्रयुक्तहुने शब्दलाई शब्दवर्ग अन्तर्गत राख्दा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

१. नाम - राम -रामु , आमा-आमु ,- (अ-उ)
२. सर्वनाम - म, तँ , तिम्रो-तिम्ले
३. विशेषण - राम्रो -नराम्रो, गुलियो- मलि
४. क्रिया- पढ्नु- परि परि, हेर्नु-हेरिहेरि, लर्नु -लरिलरि मादल वज्नु- घिन्नइ लइ
५. संयोजक - र, ल, नत्र (नर्त) भन्या, तैपनि, किनभन्या
६. नामयोगी- आस्न (मुनि), सडैं
७. निपात- पो (प), ता (त), सके (सग्या)
८. विस्मयादिबोधक - आहा - आखाई, अय- अयच्यै , हय-हयच्यै, आख्याई मेरी वास्सै ।

बालकले प्रयोग गर्ने शब्दहरू-

प.प गर्नु	-	पढ्नु
काटिकाटि गर्नु	-	काट्नु
फा गर्नु	-	फाल्नु/पोखिनु

यी माथिका पदावलीको उदाहरणबाट के थाहा पाउन सकिन्छ भने मानक नेपाली शब्दका प्रारम्भिक वर्णमा उही पाइन्छन् तर पछि आउने वर्णभन्दा केही भिन्नता देखिन्छन् ।

‘र’ वर्णको उच्चारण सट्टा ‘ल’ को प्रयोग गर्दछन्

अर्को -अल्को

चर्को - चल्को

पिरो -पिलो आदि

^{२५} कृष्णप्रसाद पराजुली, भाषाको भाषा, पृ . ७७ ।

यहाँ आमाहरूले पनि बालप्रयोजनको भाषिक व्यवहारमा आंगिक वा वाचिक दुवै अभिनय गरेको पाइन्छ। प्रायः अनुकरणात्मक शब्दद्वारा बालकलाई फुल्याउन त्यस्तै खालका पद वा पदावलीका प्रयोग गर्दछन्।

थिरिलै -थिरिलै , हातले बच्चा उठाउदै तलमाथि गराउनु ,

कात्कुति -कात्कुति- पेटमा विस्तारै स्पर्श दिने काम ,

घिन्नै लै घिन्नै लै - मादलको बजाई, आदि ,

अभिभावकले बच्चाप्रति गरिने भाषिक व्यवहार वर्ग, पेसा, व्यवसाय एवम् लिङ्गको आधारमा पनि फरक-फरक देखिन्छ। बाबु कताबाट आयौ ? उच्च जातिमा र

कइलउ काँ बा आई ? निम्न जातिमा, उच्च वर्गीय परिवारमा बालकप्रति गरिने वस्तुका नाम त्यही नभइ त्यसको पर्यायको रूपमा अर्कोपद प्रयोग गरेको पाइन्छ। जस्तै : 'सुगा' को सट्टा 'पट्टू'। जनावर 'गाई' को सट्टा 'बाँ', 'मोटर' को सट्टा 'घवाँ' तर निम्न जातिका वर्गले, 'गाई' लाई 'गाई' नै भन्दछन् भने 'सुगा' लाई 'सुवा' नै भन्दछन्। सम्पर्क, समय, बोली र समानान्तर रूपको व्यवहार नै यिनको मुख्य कारण हो।

सल्यानको भ्रारकाँडा, स्वीकोट र सिद्धेश्वरी गा.वि.स. तिर अभिभावकले चिरायूको कामनाको लागि साविक नाम व्यक्त नगरी नकारात्मक अर्थ दिने शब्दावलीको प्रयोग गर्दछन्। जस्तै - 'मसान्या', 'फटिङ्गी', 'नेप्टो', आदि।

यहाँका अभिभावकहरूले बालकलाई बोलाएको तर नसुनेको नटेरेको अवस्थामा गाली, अश्लील, हेलाँका शब्दहरूको बढी प्रयोग गर्दछन्। यसले समुदायमा बालभाषिक व्यवहारमा पनि नकारात्मक प्रभाव पारेको सूचना प्राप्त भएको छ।^{२६} यसरी बालभाषाको व्यवहार भएको पाइन्छ।

४.११ अनुरोध र भाषिक व्यवहार

सल्यानमा विभिन्न तह, वर्ग, स्तर आदि विशिष्टीकरणको रूपमा अनुरोध सल्लाह र सुझावको भाषिक व्यवहार गर्दछन्। ब्राह्मणले ठकुरीको लागि 'मर्जि होला' ठकुरीले ब्राह्मणको निमित्त गुरु उच्च आदरार्थी शब्दद्वारा अनुरोध गर्दछन्- 'भिन्न पाल्नुस् गुरुज्यू !' तर ब्राह्मणले

^{२६} यज्ञबहादुर शाहले शोधार्थीलाई दिएको प्राप्त जानकारी अनुसार।

ठकुरीको निमित्त 'मर्जि होला' भन्दछन् । अन्य जातजातिमा ब्राह्मणलाई 'नगरी भन हजुरयउ', हतो क्याने ? जस्ता पदावलीको पनि प्रयोग गर्दछन् ।

आफू समानका व्यक्ति भएमा क्रियाको अन्तमा 'है' ... फलानो काम 'गर्दै वा गर्दैउ है' भन्दछन् ।

किसानहरूले हतारको बेला 'हतो क्याउ नास्सगो !' 'गर्दैउ क्या' भन्दछन् । काम र बोलीमा सधैं हतार-हतार गर्नु यिनीहरूको विशेषता नै हो ।

क्षमायाचना

मान्यजनको अगाडि कुनै उपेक्षित कार्य र परिणाम भएको सन्दर्भमा क्षमायाचना दिने प्रचलन छ । सानो पददेखि विशिष्टपदसम्मका कर्मचारी र विद्यार्थी सबै वर्गले नैतिक समर्थनमा क्षमायाचना दिनुपर्दछ । अपरिचित व्यक्तिको सामु गल्ती गरिएको छ भने 'विराल्याँ मैले' भन्दछन् । परिचित व्यक्तिको सामु गल्ती भएको खण्डमा 'च्वः च्वः नास्सगो' भन्दछन् । अशिक्षित समाजका स्वास्नीमान्छेले गल्ती गरेको खण्डमा 'अइचेइ नि विराल्याँ मइले त' जस्ता पदावलीको प्रयोग गर्दछन् ।

शिक्षित समाजका स्वास्नी मानिसले 'केरूँ त म' भन्दछन् । यहाँ यसरी नै क्षमायाचनाको भाषा स्पष्ट देखिन्छ ।

४.१२ निमन्त्रणा

नयाँ कार्य, उत्सव, अनुष्ठान वा सामाजिक संस्कारको कार्य स्थापना गर्नको लागि निमन्त्रणा लिने र दिने चलन सबै स्थानमा चलेको कुरा हो । यस्तो चलन यस क्षेत्रमा पनि पाइने भएकाले निमन्त्रणालाई भिन्ना-भिन्नै जाति र व्यवसायीले भिन्न-भिन्न किसिमले प्रयोग गर्दछन् । उदाहरणको लागि- 'साँज लाखबत्ती छ, पाल्नुहोला,' 'सखारै नआया हुँनैन' फेरि । सामान्यार्थक भावमा रहेको क्रियान्तमा 'ला' प्रत्यय लागेर निमन्त्रणा दिने गर्दछन् ।

यसरी अनुरोध, क्षमायाचना र निमन्त्रणाको भाषिक स्वरूपगतलाई देखाउन सकिन्छ । धन्यवादको प्रसङ्गमा नातामा आफूभन्दा सानो उमेरको भाइ, छोरा, नाति, नातिनीलाई 'स्याब्बास' स्याबाई' भन्दछन् । कसैले 'स्याबाई' पनि भनेको सुनिन्छ । आफूभन्दा ठूलाले गरेको प्रशंसनीय कार्यको लागि 'धन्यवाद' शब्द सानाले दिएको पाइदैन । उसले मौन रूपमा स्वीकार गर्दछ ।

आफूसरहका व्यक्तिले धन्यवाद लिंदा र दिंदा भने 'ल है, ठीक छ', 'ठीक छ' मात्र भन्दछन् । शिक्षकले विद्यार्थीको लागि 'हँ' स्याब्बास !' भन्छन् ।

सल्यानी समाजमा दलित जातिले धन्यवाद दिंदा 'साँच्चै हो !' भन्छन् । उच्च खानदानी परिवारमा पनि 'धन्यवाद' नै भन्छन् । यसरी नै धन्यवादको क्रम चलेको पाइन्छ । 'धन्यवाद' हातको इसारामा हुँदैन मौखिक रूपमा मात्र व्यक्त गर्दछन् । छोरा-छोरीको प्रशंसामा नराम्रो गरेको खण्डमा 'तँलाई' 'ले' जस्ता शब्दावलीको प्रयोग गर्दछन् । धन्यवादको प्रचलन यहाँ कम प्रचलित हुन्छ, किनकि धन्यवाद बूढापाकाले दिदैनन् ।

सहमति : पुरुष-स्त्री दुवैले कुनै कार्यको सहमती जनाउने प्रसङ्गमा 'ल', 'अँ', 'हँ', जस्ता वर्णको अर्थ पहिल्याउँछन् । केटाकेटीले सहमती जनाउँदा क्रियान्तपछि 'तो' वर्णको उच्चारण गर्दछन् - 'हुन्छ तो' । जान्छु तो ।

४.१२.१ असहमति

सामाजिक सन्दर्भमा कार्यको असहमति जनाउने प्रसङ्गमा 'चाहिँ', 'नाई', 'पो', हुन्न क्याउ, 'खै', 'देतो' जस्ता नकारात्मक, असहयोगको प्रभाव देखिन्छ । यो असहमति समाजका सबै वर्गमा स्पष्ट देख्न सकिन्छ । अशिक्षित समाजका सदस्यहरूले असहमतिको प्रसङ्गमा 'लउ जा' भन्दै हात नै उठाइदिन्छन् । यो पनि असहमतिकै परिणाम हो । 'अक्कर पन्याउँछ' भन्नु अशिक्षित समाजका व्यक्तिहरूको कथन नै भएको छ ।

अशिक्षित वर्गमात्र नभई शिक्षित समुदायले पनि 'यो हुने राइसी होइन' भन्दछन् । यदाकदा 'राइसी' नभनीकन 'मेलोमेसो' पनि भनेको सुनिन्छ । मेलोमोसको अर्थ हुन्छ 'श्रृंखलाबद्ध काम । 'राइसी' सल्यानको दक्षिणपूर्वी क्षेत्रमा प्रचलित शब्द हो ।

आस्थावान् प्रक्रियामा पनि विशेषतः नबोली समर्थन गरेको पाइन्छ । यो पनि एक महत्वपूर्ण पद्धति वा प्रक्रियागत आधार हो ।

४.१२.२ प्रार्थना

सल्यानी समाजको प्रार्थना पद्धतिलाई विविध वर्ग एवम् उपवर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ईश्वरको निम्ति ब्राह्मण वर्गले नाम उच्चारण गरी प्रार्थना गर्दछन् । जस्तै : 'हे देवेश', हे कृष्ण रक्षा गर !'

ईश्वरको निम्ति दलित वर्ग/डुम जातिले 'हे गोसियाँ !' 'हे बरायउ, कइठ हराइदेऊ ।'

ब्राह्मणको सन्दर्भमा यजमानले प्रार्थना गर्ने प्रचलन छैन; ताकि अनुरोधमात्र गर्दछन् । अनादरवाची सर्वनाम तँ /तो /कसैले मात्र र सामान्य आदर 'तिमी' सर्वनामको प्रयोग प्रायः सबैले गर्दछन् ।

ब्राह्मण र ठकुरी समाजमा 'बाबुसाव विचार होस्' भन्दछन् । ठकुरी समुदायले पुनः यजमानको लागि 'गुरुज्यू हुन्छ है', 'गुरु पाउलागी' सम्म भन्दछन् ।

यसरी समाजमा भाषिक व्यवहारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

ईश्वरलाई पुकार्दा दलितवर्गले 'हे गोस्याँ नि !, 'यी विधातायउ,' भन्दछन् । यिनीहरूले धामी, भौंकीलाई पनि 'तिमी' देउताको रूपमा व्यक्त गर्दछन् । देउता र भूत दुवै अदृश्य शक्तिमा 'तिमी' सर्वनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

परिच्छेद - पाँच

शब्दनिर्माणका आधारमा सल्यानी सामाजिक भाषिका

५. परिचय

शब्दनिर्माण भन्नाले एउटा मूल शब्द वा धातुमा विभिन्न थरी गाँसिने नयाँ शब्दहरूको निर्माण भन्ने हुन्छ। स्तरीय नेपालीमा भैँ सल्यानी भाषिकामा पनि विविध पद्धतिहरूबाट एउटा मूल शब्द वा धातुबाट विविध नयाँ शब्दहरू जन्मने प्रक्रिया छ। यही विधिद्वारा शब्दहरूको निर्माण हुने प्रकृत्यालाई शब्दनिर्माण पद्धति भनिन्छ।

५.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण

शब्दका अगाडि जोडिने उत्पादक तत्वको गाँसलाई उपसर्ग भनिन्छ। उपसर्ग एउटा यस्तो उत्पादक तत्व हो जसले मूल शब्दको अर्थलाई पनि प्रभावित पार्दछ।^{२७} आधारतत्व अगाडि मात्र गाँसिन आउने भएकाले उपसर्गलाई 'पूर्वसर्ग' पनि भनिन्छ। उपसर्गबाट प्रायः नाम विशेषण र क्रियाविशेषण शब्दहरूका अगाडि गाँसिएर भिन्न-भिन्न अर्थ दिने भएकाले अनेकौँ नयाँ शब्दहरू बन्दछन्। यसरी उपसर्ग लागेर नयाँ शब्दको निर्माण गर्ने पद्धतिलाई उपसर्गविधि भनिन्छ।^{२८} शब्दनिर्माणका सन्दर्भमा यो विधि पनि निकै महत्वपूर्ण र प्रभावकारी रहेको छ। उपसर्गले एउटै शब्दको फरक-फरक अर्थ दिनेसम्मको गुण विद्यमान हुन्छ। हुन त सल्यानी भाषिकामा कतिपय उपसर्ग मानक नेपालीकै छन्। संस्कृतका प्र, अप, वै, वि, सु, उपसर्गमा परिणत भएका देखिन्छन्। तल केही उपसर्गहरू तिनको संयोग भई बनेका शब्दहरूको संक्षिप्त विवरण दिएको छ।

अ. (निषेध) अबाटो, अपूरा, अमिल्दो, अपुतो, असत्ति, अगति, अपुग, अलच्छिन, अडाल, अनिदो, आदि।

अउ - (निषेध/विपरीत) अकसर, अउगाल, अउकात्, अउसर

अन - (निषेध/उल्टो) अनकन्टार, अनपढ, अन्देश, अन्पत्यार, अनन्चालीस, अन्सार, अन्साठी आदि।

^{२७} मोहनराज शर्मा, शब्द रचना र वर्णविन्यास भाषा वैज्ञानिक पद्धति, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि. वि. वि. काठमाण्डौ, प्रथम संस्करण (२०३६) पृ. १२१।

^{२८} ऐजन्,

- अद् - (आधा) अद्कल्चो, अद्बइँस्या,
- उप - (तल्लो) उपपधान , उपसभापति, उपाध्याय, उपसचिव आदि ।
- कु - (खराव) कुसाइत, कुबेला, कुकर्मा, कुमाण्ठ, कुबुद्धि, कुसिद्धि, कुमान्छ, कुक्काँ, कुमाल, कुकाम आदि ।
- न्, निस् , निर् - (खराव, विपरीत) निगाह, निकम्पा, निकास, निर्धन, निखरो, निस्याम्म, निर्जन, निर्बलियो, निसासिन्नु, नितान्तु, निचोर्नु, निस्लाटिन्नु, निरजन, निस्पट्ट, निस्फिक्री आदि । निछट्टो, एकलो) निबोला -नबोल्ने)
- आ - (आफूतिर-पर्यन्त । विपरीत) आवेश, आनन्न, आरादार, आलोप आजाद, आलसतालस, आनिबानी आदि ।
- दूर - (हीन, कठीन) दुर्बल, दुर्दशा, दुर्दुहाई, दुर्गन्न, दूरनानी, दुरदुर, दुर्दिन,दुरदशा, दुर्नाम, आदि ।
- पर - परताप, परगति, प्रचार, प्रसन्न जस्ता शब्दहरू चाँहि बैष्णवधर्म मान्ने महिला र पुरुषवर्गले व्यक्त गर्दछन् ।
- परि: (चारै तिर) राम्रो, पूर्ण, वरिपरि, परिकार, परिपाठ, परिवार, परिपाटि, (गा. वि. स.) को सचिव वा सदस्यले बढी प्रयोग गर्दछन् । (परिकारका -नाम)
- वि- विशेष, अभाव, प्रतिकूल, विकास, विजोग, वियोग, विखुशी, विचेत, विकाम, बिसेक विथिति, विसुर आदि ।
- बे- (विना) बेढङ्ग बेफुरसद, बेताल, बेइमान्, बेकम्मा, बेखर्चि, बेसर्नि, बेतिथि, बेकम्मा बेगल्लि, बेसर्नि, बेरबार् आदि ।
- बद्:- (खराव) बद्मास, बद्नाम, बद्खाइँ ,बदनियत् आदि ।
- स- सगुन, सबेरइ, सक्तर, सत्कार आदि ।
- बै: - बैराग, बेगुण
- निर - निर्माण, निर्दयी आदि ।
- उवि - उबिकथा, आदि ।
- ओख् - ओख्माउलो

माथि उल्लिखित उपसर्गमध्ये 'उबि' र 'नि' नेपालीका अन्य कतिपय भाषिकाका बक्ताहरूका निर्मित नयाँ लाग्ने भएकाले त्यस्ता उपसर्गबाट निर्मित शब्दहरू तल देखाइएका वाक्यद्वारा प्रष्ट पारिएको छ ।

(क) आज राति उइखा घरनु उबिकथा भयो । (आज राति उसका घरमा उबिकथा भयो)

सम्: सम) राम्रो सम्मान, सम्भावना, सन्जोग, सम्बन्ध, सम्याइलो, सन्ताप, सद्दर

सत् - (असल), सत्जलन, सत्कार, सत्वचन सत्कार्य, आदि ।

सर् (मुख्य) सर्सल्ला, सर्सर्ति सर्सापटि, सर्जमिन, सर्नामि ।

सु - (असल, राम्रो) सुपात्र, सुदिन, सुशील, सुगन् आदि ।

ला - (बिना) लाचार, लापर्वाही ।

हर - हरसाल, हरघरि , हरहिसाब, हरहमेसा ।

प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

५.२ कृत्प्रत्ययबाट शब्दनिर्माण

धातुका पछाडि विविध प्रत्ययहरू गाँसिएर नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण आदि नयाँ शब्दहरूको निर्माण हुन्छ । यस किसिमको शब्दनिर्माण पद्धतिलाई 'कृत्प्रत्यय विधि' भनिन्छ । धातुका पछाडि परसर्गहरू गाँसिएर शब्दहरू बन्ने हुँदा यसलाई 'धातु परसर्गविधि' पनि भनिन्छ । यहाँ सल्यानी भाषिकाका शब्दहरूको निर्माणमा सक्रिय केहि धातु परसर्गहरू र तिनको संयोग भई बनेका शब्दहरूको संक्षिप्त विवरण तल दिइएको छ । धातु परसर्गहरूमध्ये अधिकांश परसर्गहरू मानक नेपालीका परसर्गसँग मिल्दा छन् भने केही धातु परसर्गचाँहि आफ्नै किसिमका छन् । केही कृत्प्रत्यय र तिनबाट बनेका नाम शब्द तल दिइएको छ ।

५.२.१ कृत् प्रत्ययद्वारा नामिक शब्दको शब्दनिर्माण प्रक्रिया

अन् -चरन्, गरन् (ग्रहण), मुटन्, जरन् -धान्) हरन्, ऐठन्, जोरन्, भरन्, चलन् आदि ।

अना- सोधना, खटना, रटना, हगना, ढोगना, डसना, चिरना आदि ।

अनि - चटनि, सुर्कनि, रोपनि, ढकनि, चड्कनि, कोतर्नि, दर्पनि, तप्कनि , पुछ्छनि आदि ।

ना - तिर्ना, गिर्ना, चिर्ना, टर्ना, घुर्ना, दोब्ना, रट्ना आदि ।

उद्द्याउना, साँध्ना, र्याटना, चिलाउना, पिराउना ।

अरि - घनरि, बेस्सरि, भल्लरि, उद्धारि ।

आरि - चनारि, शितारि, निखारि, सडारि, नचारि, घिसारि ।

आरो - मैतारो, उदारो, छतारो, चटारो, पोटारो, जोतारो,

आ- चाला, माला, लेखा, खरा, फेरा, बर्ला, चर्ला ।

आउ - भनाउ, पुछाउ, गुराउ, तुत्ताउ, कोट्याउ, भुत्लाउ ।

आन् - चिरान् , गिरान् , बिसान्, ढलान् गर्गच्यान् , हिम्लान् , रटान् ।

आनि - ढुवानि, चलानि, परानि, मुग्लानि, फस्टानि आदि ।

नि - पर्नि, अर्नि, पातर्नि, तप्क्यानि, निरत्याउनि, कच्काउनि आदि ।

आउनि - हराउनि, बिसाउनि, बिराउनि, टिट्याउनि, भनाउनि, पुछाउनि, मराउनि आदि

नु - ब्याउनु, सुमर्नु, खुर्कनु, डल्नु, तर्सनु जल्कनु, बेल्लु, दकुर्नु, पगर्नु, डोलाउनु, गोब्य्याउनु
कुम्ल्याउनु, पट्काउनु , हेर्नु आदि ।

आइ - तराइ, छराइ, मर्काइ, मत्काइ, धन्काइ, भन्काइ, चम्काइ भच्काइ, बद्गाइ, ठस्काइ,
पच्काइ ।

आइँ - बसाइँ, लराइँ, उफ्याइँ, बड्ग्याइँ, लक्याइँ, छट्याइँ, फुल्याइँ, छक्काइँ ।

ओ - मोचो, बोभो, फाँको, बाँको, रोपो, खोपो, सिउरो, लिउरो, खोरो आदि ।

इ - खोकि, कोसि, नेति, रेटि, बेसि, ठिँगुरि, गुम्सि, ढुसि, रेखि आदि ।

उवा - छेर्वा, टउवा, मउवा, सुत्वा , मुत्वा, तात्छ्वा, बेच्वा, पौवा आदि ।

आलो - गरालो, पन्यालो, धरालो, देखालो, अग्रालो आदि ।

एटो - घसेटो, मसेटो, सुरेटो, चक्रेटो, सरेटो आदि ।

आहा - (स्वभाव, वानी) सुताहा, बसाहा, धुनाहा, मुताहा, धुताहा, पिराहा, घिनाहा आदि ।

अक्कड - सनक्कड, घिनक्कड, धनक्कड, बुभक्कड, सरक्कड आदि ।

आरि - हुनारि, चुनारि, बटारि, डकारि, करारि, जोतारि आदि ।

५.२.१.२ कृत् प्रत्ययद्वारा विशेषण शब्दको निर्माण

कृत् प्रत्यय

धातु

निर्मित शब्द

अ	ढाँढ			ढाँढ
अक्कर	बोल्	+	अक्कर	बोलक्कर
अन्त्या	फिर्	+	अन्त्या	फिरन्त्या
आउनि	आउ	+	नि	आउनि
आरा	पोत्	+	आरा	पोतारा
आलो	देख्	+	आलो	देखालो
एसो	टोक्	+	एसो	टोकेसो
ओ	रातो	+	ओर	रत्योर्
ति	मिल्	+	ति	मिल्लि
नेस्	गर्	+	नेस्	गर्नेस्
औट्या	वन्	+	औट्या	वनौट्या
तो	काँस्	+	तो	काँस्तो

ॡ.२.१.३ कृत् प्रत्ययद्वारा अव्यय शब्दको निर्माण

कृत् प्रत्यय	धतु	निर्मित शब्द
इ	गर् +इ	गरि
इकिन	गर्+इकिन	गरिकन
उन्ज्याला	गर्+उन्ज्याल	गरुन्ज्याल
उन्जि	खा+उन्जि	खाउन्जि
ता/दा/ना	काँस् +ता/दा/ना	काँस्ता/काँस्दा/काँस्ना
तै/दै/नै	कास् +तै/दै/नै	काँस्तै/काँस्दै/काँस्नै

ॡ.२.१.ॡ स्थानीय कृत् प्रत्ययबाट निर्मित शब्दहरू

माथि दिइएका कृत्प्रत्ययबाट निर्मित शब्दहरू भाषिकाका लागि एकदमै नौला लाग्ने -उ, नेइ, नेस्, नेहइ, उरो, अउट्या, नो, न्या, याउ, यै, इकिन तथा या कृत्प्रत्ययबाट निर्मित केही शब्दको प्रयोग गरिएका केही वाक्यहरू तल स्पष्ट पार्न सकिन्छ -

उइखो नल्ला भाँच्चियो । (उसको खुट्टा भाँचियो)

तइन् क्या गर्नेइ लाग्याउ छ ? (तँलाई के गर्न लागेको छ ?)

जान्या मान्छा, तान्या कुरा भन्याउ यइ हो ।

ऊ जिउलानु गइकिन कस्ट्याउ छ । (ऊ ज्यूलामा गएर विरामी भएको छ)

५.२.२ तद्धित प्रत्ययद्वारा अव्ययको शब्दनिर्माण

तद्धित	धातु	+	प्रत्यय	निर्मित शब्द
अक्क	कट्	+	अक्क	कटक्क
अन्ति	जुग्जुग्	+	अन्ति	जुगजुगन्ति
इन्ज्याल	खा	+	इन्ज्याल	खाइन्ज्याल
इल	को	+	इल	कइल
उक्क	घुट्	+	उक्क	घुटुक्क
अ	जो	+	ब	जब
सो	उ	+	सो	उसो
हाँ	उ	+	हाँ	उहाँ

५.२.२.१ स्थानीय विशेषताले युक्त तद्धित प्रत्ययद्वारा निर्मित शब्द

सल्यान क्षेत्रमा नेपालीका यानि, यारि, यालि, यालो, योट, योर, योल, यौट, यौर, औ, औट्या, औल्या, या, आट, आर, उन्जि प्रत्यय विशेषताले युक्त छन् -

जसलाई वाक्यगत आधारमा स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

- क. काठमान्नु गारि मोटर कति हुन्छन् ? (काठमाडौंमा गाडि मोटर कति हुन्छन् ?)
- ख. पलास फुलिकन सालकारि रत्यौर छ । (पलास फुलेर सालघारी रातो छ ।)
- ग. गन्धौलमा कोइ बस्न सक्दैन । (गन्धमा कोही बस्न सक्दैन)
- घ. धेरै कट्टो खायापछि छेरौट्या लाग्छ । (धेरै काँचो खाएपछि पखला लाग्छ)
- ङ. मेरो भइँसो बसौट्या हुनाले दुदउ हर्जा छैन । (मेरो भइँसी बसौटे हुनाले दूधको खाँचो छैन)
- च. तिमी अग्यार जाऊ, म पछ्यार आउँछु । (तिमी अगिल्लि जाऊ, म पछिल्लि आउँछु)

५.२.२.२ तद्वितान्त प्रत्ययविधि

स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि नाम, सर्वनाम, विशेषण र अव्यय शब्दमा विविध परसर्गहरूको संयोग भएर नयाँ शब्दहरूको निर्माण हुन्छ । यसरी मूल तथा व्युत्पन्न दुबैथरी शब्दका पछाडि प्रत्ययहरू जोडिएर नयाँ शब्दको निर्माण हुने पद्धतिलाई तद्वितप्रत्यय विधि भनिन्छ । यस भाषिकाका तद्वितान्त शब्दहरूको विवरण तल दिइएको छ-

- अउटे - कुरउटे, भरउटे, पछउटे, कचउटे, चिप्लउटे र निखउटे ।
- अउट्या - घँसौट्या , बसौट्या,
- अउटो - धुलउटो, चुनउटो, जिलउटो, घुमउटो
- आन -घरान, सिरान, बिराम, हराम
- आउरि - निक्त्याउलि, पछ्याउरि, गोगन्याउरि, चिउरि, जिताउरि, फसाउरि ।
- आरि -गँवारि, मतारि, करारि, जलारि
- ए - (स्थानवाचक नाम बढी पाइन्छन्) जिमाले, दरमाले, बरागाउँले, सुइँकोटे, रामपुरे, थारमारे, नेप्टे, ट्याम्के, मादले, हुड्के आदि ।
- यान - चोख्यान, गर्गच्यान्, जुठ्यान्, ढलान् आदि ।
- ए - (महिना र बारका नामबाट) सल्यानी समाजले प्रायः पाउने, ब्याउने र जन्माउने अर्थमा यी नामिक शब्दहरू भन्दछन् । जस्तै : चैते, फागुने, असारे, चौसरे, चौमासे, छकाले आदि ।

- योर - पहुँलो, +योर = पहुँल्लोर, सेतो +योर = सेत्योर आदि ।
 ए - (पदार्थका नामबाट) डोके, दाउरे, पाखे, च्याँसे, लौरे, अँगारे ।
 इ - दर्मालि, मर्मालि, मत्वलि आदि ।

५.२.२.३ तद्धित प्रत्ययद्वारा नाम शब्दको निर्माण

तद्धित	धातु + प्रत्यय	निर्मित शब्द
अउरि	चिर्	चिनउरि
अन्त	आफू	आफन्त
आ	खत्	खाता
आउरो	धुप्	धुपाउरो
आन्	मच्	मचान
आल्नि	खेत्	खेताल्नि
इड्डर	पत्	पतिड्डर
एठो	डल्लो	डल्लेठो
यानि	मैतालु	मैत्यानि
योल	गन्	गन्योल
	छलो	छल्ल्योल
योर्	रातो	रत्योर
ल	जोइ	जोइल

५.२.२.४ तद्धित प्रत्ययद्वारा विशेषण शब्दको निर्माण

तद्धित्	धातु + प्रत्यय	निर्मित शब्द
अरि	गाँजा	गाँजरि
आहा	सम्	समाहा
सँद्	इयार्	सँदियार्

औल्या	मल्	मल्यौला
सुरो	एक्	एकसुरो
होरे	एक्	एकोहोरे
या	टाउको	टाउक्या

गृहिणी, धराल्नी, बूढापाका र तन्नेरी सबैले कुनै न कुनै द्वित्व शब्दहरू प्रयोग गरेको पाइन्छ । घरका सामग्रीका नाम मानसिक भावनाका शब्दहरू खाद्यपदार्थका नाम र अन्य भाषिक प्रयोजनका लागि द्वित्वको प्रयोग गरिएको छ ।

द्वित्वविधिद्वारा शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया-

५.३ सल्यानमा प्रचलित नेपालीमा द्वित्वका भेदहरू यसप्रकार छन्

५.३.१ शब्दको पूर्ण पुनरावृत्तिद्वारा

यताउता, लाला, गजगज, तलतल, पानीपानी, खान्चुखान्चु, गोलमोल, वल्लोवल्लो, घाटघाट, घरघर, दैलोदैलो चामलसामल आदि ।

५.३.२ दोहोरिएका शब्दको पहिलो व्यञ्जनवर्णको लोप भएर: -

तामासामा, रस्तिबस्ति, कोल्टोमोल्तो, क्युआउमुइयाउ, अग्यारपछ्यार, कोपच्याउ कापर्याउ, गगर्गच्यानमर्कच्यान, भिम्क्याउनुसिम्क्याउनु आदि

५.३.३ द्वित्व शब्दका आदि व्यञ्जनवर्णको लोपभएर, जस्तै:

आनिबानि, अइरेगइरे, इदरउदर, अगरम्बगरम्, खुम्चिनुसुम्चिनु, डिबोसिबो, चौउँठोसउँठो, आँसिसाँसि, रन्दासन्दा आदि ।

५.३.४ द्वित्वशब्दका अधिल्लो वा पछिल्लो शब्दका आदिस्वरलाई 'आ' मा बदलेर

जस्तै - फाक्फुक्, पारपुर, टारटुर् आदि ।

५.३.५ द्वित्वशब्दमध्ये अधिल्ला शब्दको आदि अक्षरमात्र राखी अरूको लोप गरेर जस्तै -

डिम्डिम्, घन्घन्, ठक्ठक्, जग्जग्, चर्चर्, गर्गना, मर्मसला आदि ।

५.३.६ द्विराबृत्त शब्दको अगिल्लो अंशका अगाडि अइ, आ, को आदि आगमको प्रयोग गरेर, जस्तै- घरघरइ, मन्मनइ, चर्चरइ, हुट्टहुट्टइ, ठक्ठक्ई, निन्न्याउरै, मर्मसला, कर्कला, जलजला, थलथला आदि हानाहान्, गुदारागुदार्, बेराबेर, खोसाखोस्, चराचर्, भिल्लिक्भिल्लिक् आदि ।

५.४ समासविधि

शब्दहरूको पूर्ण पुनरावृत्ति भई परस्पर सम्बन्ध राख्ने दुई वा दुईभन्दा बढी पदहरूको मेल भएर एउटै शब्द बन्ने प्रक्रियालाई समासविधि भनिन्छ । समासविधि पनि शब्दनिर्माणका विभिन्न पद्धतिमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण विधि हो । समास भएर बनेका शब्दबाट कहीं विशिष्ट अर्थ र कहीं भिन्न अर्थको बोध हुन्छ । समास हुनुभन्दा पहिलेको स्थितिलाई विग्रह भनिन्छ । समास भएपछि विभक्ति, वचन, प्रत्यय, आदि सम्बन्धको लोप हुन्छ । समास हुँदा - कहीं लोप हुन्छ, कहीं आगम हुन्छ । यहाँ समासहरू ६ किसिमका भएकाले क्रमशः तिनीहरूको उल्लेख गरिएको छ -

५.४.१ तत्पुरुष समास र समस्त व्युत्पन्नशब्द

द्वितीया विभक्तिदेखि सप्तमीसम्मका विभक्तियुक्त पूर्वपदका साथ प्रथमा विभक्तिदेखि अन्त उत्तरपदको समासलाई तत्पुरुष समास भनिन्छ । सल्यानमा प्रचलित केही तत्पुरुष समास, विग्रह र समस्त समासका प्रकारहरू यस प्रकार छन्:-

रातौं आधा	आधारात	(प्रथम तत्पुरुष)
काउजुलाई मारा	काकामारा/काउजुमारा	(द्वितीया तत्पुरुष)
धन्ले मत्त	धनमत्त	(तृतीया तत्पुरुष)
बाटालाई दाना	बाटादाना	(चतुर्थी विभक्ति)
आँखामा परेली	आँखापरेली	(सप्तमी तत्पुरुष)

५.४.२ समासका प्रकार र समस्त व्युत्पन्न शब्द

प्रथमा तत्पुरुष - मध्यदिन, पर्धान्पञ्च, गाईगोठ, कुखुराचोर, ओखर्यालबास् ।

द्वितीय तत्पुरुष - मन्गिन्ते, पेट्मारा, तिउन्चाखा, लिखाटोक्या आदि ।

तृतीया तत्पुरुष- पानीमर्वा, बारीहग्वा, आँखातर्वा, आदि ।

चतुर्थी तत्पुरुष- कन्यादान्, गाइगोठ, चमरकाठो, पूजासामा, मनमिल्लो ।

पञ्चमी तत्पुरुष - रिन्मुक्त, पिर्तिमुक्त, घरबाइर, डाँरापारि ।

षष्ठी तत्पुरुष- बन्बासी, बन्मान्छ, बन्भाइरी आदि ।

सप्तमी तत्पुरुष- कर्मचन्नाल, लोत्यापारो, ध्यान्मग्न, धम्मर्धुस, घरबुना आदि ।

अव्ययीभाव समास

अव्ययका साथ अव्ययकै वा अन्य कुनै पदको मेल भएर अव्यय पदकै अर्थ प्रधान हुने समासलाई अव्ययीभाव समास भनिन्छ । अव्ययपद अगाडि आउनु, अव्ययपद पछाडि आउनु वा अगाडि वा पछाडि दुबै ठाउँमा अव्यय रहनुका आधारमा अव्ययीभाव समास हुन्छ । यी तीन किसिमका हुन्छन् । जस्तै -

समासको प्रकार	विग्रह	समस्तशब्द
अव्ययीपूर्वपद-अव्ययीभाव	हरेक पल	हरपल
अव्ययी उत्तरपद अव्ययीभाव	खोला पारि	खोलापारि
अव्ययी मध्येपद अव्ययीभाव	बेलिपनि साँभपनि	बेल्साँभ

दुबैतिर अव्यय हुने - यताउता, वर्तिरपतिर, तल्याटमाथ्यार, अन्तरकुन्तर, साँजब्यान, खाइचुठि, भनाभन, छकालसाँज, जानिसुनि आदि ।

५.४.५ कर्मधारय समास

विशेषणको विशेषण पदका साथ, विशेषणको नामपदका साथ, नामपदको नामपदकै साथ र उपमानको उपमेयसाथ बन्ने समासलाई कर्मधारय समास भनिन्छ । जस्तै -

विशेषण + विशेषण =सम्भाइबुभाइ, पिरापिर, कुँजाकुँजइ, दरिद्रादरिद्रै, रातोपिरो, अन्नमन्न आदि ।

विशेषण + नाम - सानिमा, कान्ठबा, कालोबादी, महाजन्, बूढीमा ।

नाम + नाम - बाउनकाका, स्याँनबा, अम्रैरुखा ।

उपमान + उपमेय - घोरनाक्या, ककुरखाक्या, बिराल्आँख्या, घन्टाउक्या, कद्दुमुख्या ।

५.४.६ द्विगु समास

निश्चित संख्याबोधक विशेषणका साथ आउने प्रथम विशेष्य नामको समूहको अर्थ प्रधान हुने समासलाई द्विगुसमास भनिन्छ । जस्तै -

दुईबाटाको समूह	-	दोबाटो
तेस्रो बाटाको तेस्रो समूह	-	तिर्पाइँ
चारओटा कुना भएको	-	चौकुना

द्विगुसमासका अन्य उदाहरणहरू -

समासको नाम		समस्त शब्द
द्विगु समास	-	दोमन्, चौमास्, तिन्कुने तिर्पाइँ
नबा , सप्ता , चउखुटो, पन्चामृत, पञ्चदेब, नउगेरि ।		

५.४.७ बहुब्रीहि समास

विशेषण र विशेष्यका साथ समास भएर भिन्नै पदको अर्थ बुझाउने समासलाई बहुब्रीहि समास भनिन्छ । बहुब्रीहि समासमा समस्त शब्दहरूका पछाडि ए, इ, आ आदि प्रत्ययहरूको थप योग रहन्छ । जस्तै : दुईजिब्रे, लालुपाते, दसहाते, चारमाने, दुईजिउरे , तीनमाने , एकतले, आठमाने आदि ।

बल्लको जस्तो जुरो छ ज्याको	=	बल्लजुय्या
तामामा छ तम्मन जस्तो	=	तामातम्मन

५.४.८ द्वन्द्व समास

दुई वा सोभन्दा बढी पदहरूको उपमार्थ वा सामूहिक अर्थ प्रधान हुने समासलाई द्वन्द्व समास भनिन्छ । द्वन्द्वसमासमा विग्रह अवस्थाका अव्ययहरूको लोप हुन्छ । जस्तै :

वा र आमा =वाआमा

मीत र बैनी =मीतबैनी

ज्या र बा =ज्याबा

गाई र बल्ल =गाईबल्ल

लख्या अनि लख्यानि =लख्यालख्यानि आफ्नै

५.५ सन्धिक्रियाद्वारा शब्दनिर्माण

सल्यानी भाषिकामा विशेषप्रकारको सन्धि व्यवस्थाअनुसार बनेका शब्दहरू यसप्रकार छन् -

इ+एका =इचेका (यहाँ छे)

इ +छिन् =इचेइन (यहाँ छिन्)

इ + छन् =इच्यान, इच्या (यहाँ छन्)

उ + छिन् = उचेइन (उहाँ छिन्)

ति + छ =तिच्यो (त्यहाँ छ)

ति + छे =तिचेइ (त्यहाँ छे)

ति + छिन् =तिचेइन -त्यहाँ छिन्)

ति + छन् =तिच्यान, तिच्या (त्यहाँ छन्)

५.६ सन्धि (क)

इ+ छ =इचेका, इच्यो (यहाँ छ)

इ+ छे =इचेइ (यहाँ छे) श

इ+ छिन् =चिन् (यहाँ छिन्)

उ+ छन् =उच्यान, उच्या (उहाँ छन्)

ति+ छे =तिचेइ (त्यहाँ छे)

ति+ छन् =तिच्यान्/तिच्या (त्यहाँ छन्)

५.६ सन्धि (ख)

गरि + आउनु =गर्याउनु

भनि + आउनु =भन्याउनु

खेलि + आउनु =खेल्ल्याउनु

छेरि + आउनु =छेर्याउनु

५.६ सन्धि (ग)

दिइ + हाल्छ =देल्छ

सकि + हाल्छ =सककेल्छ

खेलि + हाल्छ =खेल्लेल्छ

५.६ सन्धि (घ)

धु + आइ =धुवाइ =ध्वाइ

रु + आइ =रुवाई =रुवाइ

५.६ सन्धि (ङ)

धु +इ =धोइ

रो +इ =रोइ

५.६ सन्धि (च)

जा+इ =गइ

जा +यो =गयो

गल्+यो =गल्यो (खस्यो)

५.६ सन्धि (छ)

पाउा+छ =पाउँछ

भन्+छ =भन्छ

५.६ सन्धि (ज)

कपट्+छान् =कपट्छान्

५.६ सन्धि (झ)

सानि+ज्या =सान्ज्या

ठूली +ज्या =ठूल्ज्या

कान्छी +ज्या =काछीज्या

माइली +ज्या =माइलज्या

५.६ सन्धि (ञ)

ठूला +ब्बा =ठुल्ला

५.६ सन्धि (ट)

स्यानी+नानी =स्यान्नानी

५.६ सन्धि (ठ)

रोक्+आ =रोक्का

फाट्+आ =फट्टा

चाट्+आ =चट्टा

नेपालीका प्रमुख भाषिकाहरूमध्ये एक मानिएको भेरी क्षेत्रीय नेपालीको शब्दनिर्माण प्रक्रियालाई हेर्दा स्तरीय नेपालीका कतिपय स्वरूप समानधर्मी नरहेपनि यसमा उपसर्ग, प्रत्यय र सन्धिप्रक्रियामा दृष्टि दिदा यस्ता विशेषताहरू देखापर्दछन् । यसले नेपाली भाषाका विकासमा थप टेवा दिने सम्भावना देखिन्छ । शब्दनिर्माण प्रक्रियाका नयाँ-नयाँ शब्दावली र रूपावली देखिनु यस भाषिकाको प्रमुख विशेषता मानिन्छ ।

सत्यानी भाषिकामा आफ्नै प्रकारका ध्वनिगत, रूपगत, शब्दगत एवम् वाक्यगत विशेषताहरू रहेका छन् । स्तरीय नेपालीमा प्रचलित स्वरमध्यगत र अक्षरान्त /ङ्/ ध्वनि /र्/ का रूपमा उच्चारित हुन्छन् - घोडो > घोरो , बूडो, > बूरो, पड् > पर् बन्दछन् भने केन्द्रीय नेपालीको/इ/र /ए/स्वर तथा /य/व्यञ्जनले पछ्याएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा /श/ का ठाउमा उच्चारित हुने । /स्ह्/ चाहिँ /स्/का रूपमा नै उच्चारित हुन्छन् । जस्तै: स्हासु > सासू बन्दछ । यहाका प्रचलित विविध रूप, शब्द आदि

मौलिक विविधताले युक्त छन् । यहाँको शब्दनिर्माण प्रक्रियाले अभै स्पष्ट पार्दछन् । स्तरीय नेपालीको शब्दनिर्माण पद्धति प्रक्रियाजस्तै यहाँको भाषिकामा शब्दनिर्माण निम्नानुसार बन्दछन् :-

दाना र पानी = दानापानी

विपरीथार्थक द्वन्द्व : पापपुण्य , कुक्कुरबिराला, धनिगरिब, गाइगोरु, स्यानुठूलो ।

समानार्थी द्वन्द्व : भाइकुरा , मानमर्यादा, आनिबानि, भ्रिम्तिभ्राम्ति आदि ।

समुच्चयार्थ द्वन्द्व : नुन्तेल, दानापानी, दालचामल, ढुटोसुठो आदि ।

५.७ अनुकरणविधि

अनुकरणात्मक शब्दहरूको बनोटलाई हेर्दा थरि-थरि ढङ्गबाट निर्माण भएको पाइन्छ । अनुकरणात्मक शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया मूलतः दुई पद्धतिमा देखापर्दछन् ।

५.७.१ सर्गपद्धति

यस पद्धति अन्तर्गत इक्क, अक्क, उक्क, ए, इ आदि प्रत्यय तथा उपसर्ग जोडिएर नयाँ किसिमका शब्दहरू जन्मन्छन् । जस्तै:

भन् + अक्क = भनक्क

भल्मल् + इ = भलमलि

टिम + इक्क = टिमिक्क

पर्पर् + आम्दो = पर्पराउँदो

सल् + अक्क = सलक्क

कल् + कल् + आम्दो = कल्कलाउदो

५.७.२ द्वित्वपद्धति :

यस पद्धतिअनुसार मूल अनुकरण शब्दहरूको पूर्ण वा आंशिक रूपमा द्विप्व भएर नयाँ ढाँचाका अनुकरण शब्दहरू बन्दछन् । जस्तै :

पूर्ण द्वित्व

आंशिक द्वित्व

भल्मल्

भलल्ल

सिसिर्

सिरिर्

टिन्टिन्

टिनिनिन्

यहाँको बाल अनुकरणात्मक (द्विपव) पद्धति पूर्ण द्विपव भन्दा आंशिक द्विपवको प्रयोग बढी गरेको पाइन्छ ।

वाक्यगत उदाहरण :

-) तँलाई सिरिर् पानि छर्दिउँला ।
-) बाबाले टिनिन्न घण्टी बजाउनु भो ।
-) म पिँ पिँ बाजा बजाउँछु ।

‘अक्क’ प्रत्यय र त्यसबाट बनेका शब्द:

कचक्क, खचक्क, लतक्क, पर्लक्क, तिरिक्क, ठिसिक्क, हिलिक्क , घुँइक्क, सुँइक्क गरक्क, आदि ।

‘उक्क प्रत्ययको संयोग भई बनेका शब्द:

कुचुक्क, घुटुक्क, खुत्रुक्क, भुसुक्क, गरक्क, टिसिक्क, आदि ।

को प्रत्यय र त्यसको संयोगबाट बन्ने अनुकरणात्मक शब्दहरू-प्राय ‘को’ प्रत्यय मूल अनुकरण र द्वित्व अनुकरण दुवैमा जोडिन्छ र त्यस्ता शब्दबाट अनुकरणमूलक नाम बन्दछन्-जस्तै :

फन् +को =फन्को	छप् + को =छप्को
भल् +को =भल्को	पित्+को =पित्को
लत् +को =लत्को	सुर्+को =सुर्को
फट्+को =फट्को	हस् +को =हस्को
सल्+को =सल्को	लस् +को =लस्को

५.८ आवृत्तिमूलक पद्धतिद्वारा अनुकरणात्मक शब्दको निर्माण

अनुकरणात्मक शब्दको निर्माण प्रक्रियामा आवृत्तिमूलक पद्धति पनि एक हो । अनुकरणात्मक शब्दहरू पूर्णरूपमा वा आंशिकरूपमा दोहोरिने वा तीनचार पटकसम्म पुनरावृत्ति हुने प्रक्रियालाई आवृत्तिमूलक पद्धति वा द्वित्वपद्धति भनिन्छ ।

५.८.१ पूर्णद्वित्व भई बनेका अनुकरणात्मक शब्दहरू

तन्तन्, तक्तक्, च्यारच्यार् , टिर्टिर्, हर्रर् आदि ।

-) आंशिक द्वित्वभएका अनुकरणात्मक शब्दहरू

खक्क, छक्क, डक्क, ढक्क, मख्ख, पत्त, लप्प, भप्प, रल्ल, छ्याल्लब्याल्ल, छुपुक्क, लुपुक्क, ल्वात्त, ह्वात्त आदि ।

। व्यञ्जनवर्ण पूरै दोहोरिएका तर भिन्न स्वरवर्णको संयोगले सामान्य अन्तर देखिने खालका अणुकरणात्मक शब्दहरू

चाट्चुट, छाट्छुट, सारसुर, हाटहुट् छाम्छुम्, बाड्बुड् तल्याङ्गुतुर्लुङ्ग, कित्रिक्कित्रिक, मच्याक्मुचुक, बर्याक्बुरुक् गाईय्गुईय्, ठाईय्ठुइय् आदि ।

५.८.२ आंशिक द्वित्व :

घन्न, धक्क, पक्क, बक्क चख्ख, मख्ख तप्प, धप्प, खल्ल, छल्लबल्ल, रन्नबन्न, कन्न, टन्न, धक्क, खक्क, आदि ।

यहाँ मल्याक्मुलुक, सल्याङ्मल्याङ्, छट्याक्छुटुक, पर्याक्पुरुक् जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । यी अनुकरणात्मक शब्दहरू सबै व्यक्ति, उमेर, जाति, व्यवसाय, वर्ग र सबैले समानरूपमा अभिव्यक्त गर्दछन् । केटाकेटी र बूढाबूढीले यस्ता अनुकरणात्मक शब्दको अधिक प्रयोग गर्दछन् । बच्चा-बच्चीलाई फकाउँदा वा फुल्याउँदा पनि यस्तै शब्दहरूको प्रयोग गरिन्छ । जनावरको रेखदेखको क्रम, वरिपरिको वातावरण तथा अन्य पद्धतिका विषयमा पनि द्वित्वपद्धतिको प्रयोग भएको देखिन्छ । यस्ता अनुकरणात्मक पद्धतिद्वारा नै सल्यानी शब्दभण्डार परिपूर्ण र भरिलो बनेको छ ।

अन्तिम ध्वनि दुईभन्दा बढी वर्णहरू दोहोरिएर बनेका अनुकरणात्मक शब्दहरू खितितित्त, गललल्ल, पललल्ल, छरलल्ल, खजमज्ज, घलल्ल, पटटट्ट, दललल्ल आदि ।

सल्यानी सामाजिक भाषिकामा एउटा मूलशब्द वा धातुबाट अनेक किसिमका शब्दहरू जन्मने गर्दछन् । यही शब्दहरूको निर्माण हुने प्रक्रियालाई नै शब्दनिर्माण प्रक्रिया भनिन्छ । माथि उल्लेखित सल्यानी भाषिकाका शब्दनिर्माण प्रक्रिया जम्मा छ, किसिमका छन् । ती हुन्- उपसर्ग विधि, कृत्प्रत्यय विधि, तद्वितान्त विधि, द्वित्व विधि र अनुकरणात्मक विधि । सल्यानमा अत्यधिक प्रयोगशील उपसर्गहरू प्र, सु, कु, उप, वि, वे, नि, निर्, अद् मानिन्छन् । यसको अलावा धातुका पछाडि विभिन्न प्रत्यय लगाएर कृत्प्रत्यय लगाउने र शब्दनिर्माण गर्ने पद्धति पनि देखिन्छ । प्रायः यहाँ ओट्ट, ती, अउटो, आरो, आसो, आदि प्रत्ययहरू लगाइन्छन् । द्वित्वविधिबाट शब्दनिर्माण हुनाका लागि समाजका मान्छेको बोली र व्यवहारको दोहोरो

कार्यद्वारा हुने गर्दछ । बूढाबुढीले व्यञ्जनवर्ण पूरै भएका /दोहोरिएका तर भिन्न स्वरवर्णको संयोगले बनेका अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । दुई वा दुईभन्दा बढी ध्वनि दोहोरिएर पनि यस खालका शब्दनिर्माण पद्धतिको निर्माण हुन्छ । समास प्रक्रिया, त्यसमा पनि द्वित्व र द्वन्द्व प्रक्रियाबाट प्रचलित शब्दावलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

कतिपय नेपालीका अन्य भाषिकाहरूलाई अँगाल्दा अँगाल्दै यसमा पनि आफ्ना निजी विशेषताहरू देखाएको छ ।

सल्यान क्षेत्रमा एउटा शब्द उही रहे पनि अर्को चाहिँ त्यसको अंश मात्र रहन्छ ।

थर्को	-	थथर्को > थतर्को
पाँच	-	पपाँच
गहना	-	गरगहना
मसला	-	मरमसला

यसरी नेपालीका प्रमुख भाषिकाहरूमध्ये उक्त मानिएको सल्यानक्षेत्रीय नेपालीको शब्दनिर्माण प्रक्रियालाई नियाल्दा नेपालीका अन्या भाषिकाहरूका कतिपय विशेषतालाई अँगाल्दा-अँगाल्दै पनि यसले आफ्ना निजी विशेषता पनि विकास गरेको पाइन्छ । खास गरेर उपसर्ग, प्रत्यय र सन्धिप्रक्रियातिर दृष्टि लगाउँदा त्यस्ता विशेषताहरू देखापर्दछन् ।

परिच्छेद - छ

व्याकरणिक कोटिका आधारमा सल्यानी भाषिका

यस अध्यायमा सल्यानी सामाजिक भाषिकाको आधारमा व्याकरणात्मक कोटिहरू वचन, लिङ्ग, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, कारक र विभक्तिको बारेमा चर्चा गरिएको छ । नेपाली भाषामा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि शब्द र क्रियासँग सम्बद्ध हुन आउने विभिन्न किसिमका प्रत्ययहरूद्वारा यस्ता व्याकरणात्मककोटिको बोध हुन्छ । जस्तै :-

६.१ वचन

कुनै पनि व्यक्ति वा वस्तुको एक वा एकभन्दा बढी सङ्ख्यालाई जेले बुझाउँछ, त्यसलाई भाषाका व्याकरणमा वचन भनिन्छ (अवस्थी र शर्मा, २०५३: ५०) । सल्यानी सामाजिक भाषिकाभित्र पनि दुई किसिमका वचनको प्रयोग भएको हुन्छ - एकवचन र बहुवचन । सल्यानी भाषिकामा रहेका वचन व्यवस्थालाई यस आधारमा देखाउन सकिन्छ :

एकवचन

भर्को बल्यो ।

जिउँगो आयो ।

थोप्लो पऱ्यो ।

बहुवचन

भर्का बल्या ।

जिउँगा आया ।

थोप्ला पऱ्या ।

६.१.१ अमानवीय नाम (सजीव -निर्जीव)

नामहरू वाक्यमा कर्ता भएर आएका बहुवचनमा 'हरू' प्रत्यय वैकल्पित हुन्छ । कृत्यान्तमा 'आया' प्रत्यय लगाई बहुवचन बनाइन्छ । कतै-कतै सर्वनामको पछाडि 'हरू' थपिँदैन जस्तै :- तिमीहरू = तिमेरु उनीहरू = उनेरु आदि ।

६.१.२ मानवीय संङ्ख्येय नाममा वचन

एक वचन

मास्टर आयो ।

गाई आयो ।

छोट्टि आई ।

बहुवचन

मास्टरहरू आया ।

गाई आया ।

छोट्टीहरू आइन् ।

मानवीय सङ्ख्येय बहुवचनमा 'हरू' वैकल्पित भए पनि कसैलाई आदरार्थी जनाउनुपर्दा 'हरू' जोड्नु पर्दछ ।

६.१.३ आकारान्त सङ्ख्येय नामहरूमा वचन

एक वचन

साँरो हरायो ।

काँरो अट्क्यो ।

छानो चुइयो ।

असिनु गल्यो ।

बहुवचन

साँरा हराया ।

काँरा अट्क्या ।

छाना चुइया ।

असिना गले ।

सल्यानी भाषिकामा एकवचन ओकारान्त बहुवचन आकारान्तमा परिणत भएको पाइन्छ ।

६.१.४ सङ्ख्यावाचक तथा कोटिकारमा वचन

एक वचन

एक् रोटो ।

एउटा भाँरो ।

एउटा बत्ती ।

बहुवचन

सात् ह्योटा ।

सातोटा भाँरा ।

सातोटा बत्ती ।

प्रायः सबै जाति एवम् वर्गले कोटिकार वचनमा 'ओटा' नै जोड्दछन् । बहुवचनमा नामिक पदमा प्रायः 'आ' प्रत्यय जोडिइ बनाइन्छ ।

वचन खास गरी नाम, सर्वनाम, क्रियापद र विशेषणबोधक शब्दसँग नजिकको सम्बन्ध राख्ने खालका हुन्छन् ।

६.२ लिङ्ग

लिङ्ग नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो (बन्धु २०५३ : ८४) । शब्दमा रहेको स्त्री पुरुष, सजीव, निर्जीव आदि जातिलाई बुझाउन नामसँग सम्बन्ध राख्ने व्याकरणात्मक कोटि हो (बन्धु २०५३: ८४) । शब्दमा रहेको स्त्री, पुरुष, सजीव, निर्जीव आदि जातिलाई

बुझाउने शब्दलाई 'लिङ्ग' भनिन्छ (भट्टराई, २०३३: ६९) । स्तरीय नेपालीमाभैँ सल्यानी भाषिकामा पनि दुई प्रकारका लिङ्गको प्रयोग भएको पाइन्छ, जस्तै:-

नाम : पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
लाउर्या	लाउर्यानि ।
गोठालो	गोठालि ।
जिम्वाल	जिम्वाल्लि ।
बड्डा	बड्डि ।
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
सर्वनाम :	
ऊ नाम्रो छ ।	उनी राम्री छिन् ।
यइले दइ खाल्यो ।	यइले दइ खाली
कइखो छोरो ।	कइखी छोरी ।
चेप्ट्या कामि ।	चेप्टी कमिनी ।
विशेषण :	
यिनी काका निका छैन् ।	यिनी काकी निकि छैनन्/छिन् ।
मेरो बल्ल बड्डो भयो ।	मेरो गाई बड्ड्यो भयो ।
वर सानो छ ।	वाच्छी सानो छ ।
क्रिया :	
बाले भात खाना लाग्या छन्	आमाले भात खाना लागेइछिन् ।
भाल्या बास्यो	पोथी कोर्कोरायो ।
दाजिउ आया	भाउजू आइन् ।

क्रियामा खास गरी आदरार्थी प्रयोगमा 'आउनु भयो' र तुच्छार्थीमा 'आयो' क्रियाको प्रयोग हुन्छ । सल्यानी भाषिकाको लिङ्ग व्यवस्थामा रूपगत भिन्नता र वाक्यगत भिन्नतामा केही पाइएपनि खासै लिङ्गगत भिन्नता पाइदैन ।

६.३ पुरुष

पुरुषले कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउँछ । यो सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०४९ : ६४) । 'पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो (बन्धु, २०५३ : ८५) । सल्यानी सामाजिक भाषिकामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन प्रकारका पुरुषको व्यवस्था भएको पाइन्छ । जस्तै :

६.३.१ प्रथम पुरुष

वक्ताको सन्दर्भमा आउने 'म' 'हामी' सँग अन्वित हुन सक्ने क्रियापद विशेषण तथा भेदकहरू सर्वनामद्वारा सन्दर्भित हुने नामको लिङ्ग र वचनलाई प्रथम पुरुष भनिन्छ (अधिकारी २०४९: ६४) । सल्यानी भाषिकामा स्तरीय नेपाली भाषासह क्रिया र सर्वनाममा प्रथम पुरुषको रूप यसरी चलेको पाइन्छ । जस्तै:-

सल्यानी

मइन् कस्त्या लाग्याउ छ ।

हाँम्न निद्/न् लाग्यो ।

हामी बेलि आया हम् ।

भोलि घर जान्छौं ।

स्तरीय

मलाई कष्ट लागेको छ । (मगर बोली)

हामीलाई निद्रा लाग्यो । (सवैले प्रयोग)

हामी हिजो आएका हौं ।

भोलि घर जान्छौं ।

यहाँ म = म, तँ = तो, तिमी= तिम्न, हामी = हाम्नमा रुपान्तरित भएका छन् ।

६.३.२ द्वितीय पुरुष

द्वितीय पुरुषमा वक्ताको विषयवस्तु स्रोता हुन्छ । यहाँ एक वचनमा 'तँ' को प्रयोग हुन्छ । नामको लिङ्ग र वचन अनुसार क्रियापद, विशेषण र भेदकहरूमा सङ्गति रहन्छ (ऐ.पृ. ६४) ।

६.३.३ तृतीय पुरुष

वक्ता र स्रोता बाहेक मानिएको विषयवस्तु तृतीय पुरुषमा व्यक्त हुन्छ । यसलाई अन्य सन्दर्भ पनि भनिन्छ (ऐ.पृ. ६४) । कुराकानीमा सहभागी हुने (त्यो, तिनीहरूलाई) तृतीय पुरुष भनिन्छ (पोखरेल २०५४ : ८४) । सल्यानी भाषिकाका तृतीय पुरुषका वाक्यगत उदाहरण निम्न प्रकारका छन् :-

सल्यानी

त्यो खर्च खान्छ ।

त्यो गल्यो ।

ती टिट्याउँछन् ।

ऊ रुख आँस्न छ ।

स्तरीय

त्यो भात खान्छ ।

त्यो खस्यो ।

ती कराउँछन् ।

ऊ रुखमुनि छ ।

यसरी सल्यानी भाषिका स्तरीय नेपालीकै कथ्य रूपभएकाले पुरुष व्यवस्थामा ध्वन्यात्मक भिन्नता मात्र पाउन सकिन्छ ।

६.४ काल

क्रियापदमा पाइने उपसर्ग, प्रत्यय वा मध्यसर्ग जस्ता रूपगत आधारमा देखापर्ने समयको भेद नै काल हो (पोखरेल २०५४ : ८४) । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि काल दुई प्रकारका छन् - भूत र अभूत ।

६.४.१ भूतकाल

भूतकालले बितिसकेको कुरालाई जनाउँछ, जहाँ वर्णित कार्य व्यापार वा अवस्थाको समय वा कथनक्षण अहिले भन्दा पहिले नै सकिएको हुन्छ (शर्मा, २०५४ : २८९) । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि क्रियाको भूतकालिक रूप रचनामा 'य' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर आदिका भेदले 'य' प्रत्ययका विविध रूपहरू हुन्छन् जस्तै :-

प्रथम पुरुष :

एकवचन	बहुवचन
याँ (गयाँ)	गयौँ

द्वितीय पुरुष :

इ (गइ)	यौ (गयौ)
--------	----------

तृतीय पुरुष :

यो (पुलिङ्ग गयो)	ए (गए)
इ (स्त्रीलिङ्ग गइ)	इन् (आदर स्त्री-गइन्)

वाक्यगत उदाहरण :

- म बेलि स्कूल गयाँ ।
- तँ अस्ति काँ गइ ?
- सीताले छोरालाई दवान दिई ।
- तिमी अइथि काँ गयाथ्यौ ?

६.४.२ अभूतकाल

यस कालले क्रियाको त्यस पक्षलाई जनाउँछ, जसमा वर्णित कार्य व्यापार वा अवस्थाको समय कथन लक्षणभन्दा पहिलेको हुँदैन । स्तरीय नेपाली र सल्यानी भाषिकाका अभूतकालिक प्रत्ययहरू निम्न छन् :

एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष :	
छु	छौं
द्वितीय पुरुष :	
नेइ	नेउ
गर्नेइ	गर्नेउ
तृतीय पुरुष :	
गर्छ	गर्न्याहो

६.४.२.१ वर्तमानकाल

यसले अहिलेको समयलाई बुझाउँछ । यस कालले क्रियाको कार्यव्यापार वा अवस्था प्रारम्भ भइसकेको हुन्छ, तर समाप्त चाहिँ भएको हुँदैन भन्ने कुराको बोध गराउँछ (ऐ.पृ.२९१) । सल्यानी भाषिकामा अभूतकालको वर्तमान सन्दर्भले निम्नलिखित क्षेत्रलाई समेटेको हुन्छ :

सल्यानी **स्तरीय**

समान्य वर्तमान:

श्याम्या फाल हाल्छ । श्याम्या दौडिन्छ ।
महिन्द्रया हिर्छ । महिन्द्र हिड्छ ।

सार्वभौम वर्तमान:

पृथ्वी बाटुलो छ । पृथ्वी गोलो छ ।
दिन गरम छ । सूर्य तातो छ ।

६.४.२.२ भविष्यत्काल

भविष्यत्कालले पछि आउने समयलाई जनाउँछ । यस कालमा कार्यव्यापार वा अवस्था आउँदा समयमा हुने काम बुझिन्छ (ऐ.पृ.२९१) । सल्यानी भाषिकामा भविष्यत्कालीन परिवेश जनाउन क्रियापदले छुट्टै रूपायनिक विशेषता लिँदैन तापनि भविष्यत्कालका लागि 'न्य'

प्रत्ययान्त कृदन्तीय क्रियाका साथ 'हो' का रूपहरूको योगद्वारा बनेका प्रयोगहरू पनि आउँछन्, तर ती भविष्यत्कालका लागि पूरक र वैकल्पित हुन सक्छन् । जस्तै :

आज म राम्याँलाई पठाउँछु ।

वर्तमानकालका रूप र भविष्यबोधक 'न्या' कृदन्तीय रूपबाहेक अन्य प्रयोगले पनि भविष्यत्काल जनाउन सक्छन् । जस्तै :

सम्भावना : राम घर आउला ।

विध्यर्थ : तँ घर गयइ ।

अपूर्णता : भोलि मन्त्री आउलान् (नान्) ।

६.४.२.३ कालव्यतिक्रम

कालिक अवस्थामा देखापरेको विचलनलाई कालव्यतिक्रम भनिन्छ, (अधिकारी २०४९: ८६) । सल्यानी भाषिकामा निम्न सन्दर्भमा कालव्यतिक्रम पाइन्छ -

भूत-वर्तमानकालको सन्दर्भमा - हामीले काम गर्‍यो, गर्‍यो ।

तिमी कइले आयौ ? म भखरै आउनैछु ।

६.५ पक्ष

क्रियाका कालको अवधि र अवस्थालाई पक्ष भनिन्छ, (शर्मा २०५४:२९२) । पक्ष क्रियाको कालसँग सम्बन्धित कोटि भएकाले यसले समय-समयमा काम भएको, नभएको वा भखरै सकिएको भन्ने बारेमा सङ्केत गर्दछ ।

६.५.१ भूतकालका पक्षहरू

सल्यानी भाषिकाका क्रियाका भूतकालका पाँचओटा पक्षहरू छन् :

६.५.१.१ सामान्य पक्ष

यस पक्षले क्रियाको व्यापार सामान्यरूपमा अधि भइसकेको जनाउँछ (ऐ.पृ. २९४) । यो पक्ष भएका कालको निर्माण धातुमा 'य' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ, जस्तै:- प्रायः सबै जनसमुदायले यसको प्रयोग गर्दा धातुमा 'य' प्रत्यय नै लगाएर गर्दछन् ।

- कुखुराले अण्डा काऱ्यो ।
- मेरो ओठ चर्क्यो ।
- गोपाल्या रुख्वाट छर्यो ।

६.५.१.२ अपूर्णपक्ष

यस पक्षले क्रियाको व्यापार बितेका समयमा भइरहेको कार्यलाई जनाउँछ (ऐ.पृ. २९४) । यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा (नइ-नाइ, दइ) प्रत्यय लागेको कृदन्त क्रिया र भूतकालिक सहायक क्रियाबाट हुन्छ ।

- ऊ दाउरा चिर्दै थियो ।
- ऊ भारी बोगदै थियो ।
- हामी हलो जोद्दै थिइम् ।

यो पनि सबै समुदाय र जातिबीच समानप्रकारले प्रयोग भएको पाइन्छ ।

६.५.१.३ पूर्णपक्ष

यस पक्षको क्रियाव्यापारले बितेको समयमै कार्य सकिएको बोध गराउँछ (ऐ.पृ. २९४) । यसको निर्माण गर्दा धातुमा 'याका' प्रत्यय लागेको कृदन्त क्रिया र भूतकालिक सहायक क्रियाबाट गरिन्छ । जस्तै :

- मैले तिमीलाई देख्याइँ थियाँ (स्त्री) ।	मैले तिमीलाई देख्याउ थिएँ (पुलिङ्ग) ।
- पारी वनमा मान्छ हिर्दै थिया (दुबै) ।	पारी वनमा मानिस हिड्दै थिए (दुबै) ।
- छोराले चिठि लेख्याउ थियो ।	छोराले चिठी लेखेको थियो ।

६.५.१.४ अभ्यस्त पक्ष

कार्यको आवृत्ति वा अभ्यस्त स्वभाव जनाउनेलाई अभ्यस्त पक्ष भनिन्छ (अधिकारी २०४९: ८८) । यो पक्ष भएको कालको निर्माण गर्दा धातुमा थियो-थिया' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । जस्तै :-

जैल पनि मस्तै मान्छ आउँथ्या ।

त्यइबेला हामी उठ्थ्यौं र जान्थ्यौं ।

६.५.१.५ अज्ञात पक्ष :

पहिले थाहा नभई पछि अनुभव गरेको अवस्था जनाउने क्रियाका कालको पक्षलाई अज्ञातपक्ष भनिन्छ (ऐ.पृ. ८८) । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण गर्दा धातुमा 'य' प्रत्यय एकवचनमा र 'या' प्रत्यय बहुवचनमा लागेको कृदन्त क्रिया र वर्तमानकालिक सहायक क्रियाबाट निर्माण हुन्छ । जस्तै

बेलि म चार्रइ सुँत्याँछु ।

बाख्राले जम्मै गउँभरि खाछन् ।

सल्ला रुख जम्मै उत्तानो परेछन् ।

६.५.२ अभूतकालका पक्षहरू

६.५.२.१ सामान्य पक्ष

वर्तमान र भविष्यत् गरी सामान्यपक्ष दुई किसिमका हुन्छन्-

६.५.२.२ सामान्य वर्तमान

यसले क्रियाको व्यापार अहिले हुन्छ भन्ने जनाउँछ, तर त्यो पूरा हुनु वा नहुनुलाई चाहिँ जनाउँदैन (शर्मा; २०५४ :२९५) । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा 'छ' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ ।

गोपाल्या गाउँभरि घुम्याउछ ।

भाइर खूब् पानि पर्याउ छ ।

हामी मेल् भाछौं ।

६.५.२.१.२ सामान्य भविष्यत्

यस पक्षले कार्य निश्चय भल्काएर क्रियाव्यापार पछि आउने समयमा हुने कुरालाई जनाउँछ (ऐ, पृ.: २९५) । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा न्या+ हो= छ प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । जस्तै :

म पोखरा घुम्न्या छु ।

मोहन्या जाँसुकै पर्न्या छ ।

केटाकेटी खुब्सँग चलन्या छन् ।

म बालाई चिठिपत्र लेखन्या हुँ ।

६.५.२.२ अपूर्ण पक्ष

सल्यानी भाषिकामा अभूतकालको अपूर्णपक्ष वर्तमान र भविष्यत् गरी दुई किसिमका छन् :-

६.५.२.२.१ अपूर्ण वर्तमान

यसले क्रियाको व्यापार अहिले भइरहेको जनाउँछ (ऐ.पृ.: २९५) । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा 'नैछु', 'नैछौँ', 'नइछुइन', 'याछौँन' आदि प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । जस्तै :-

त्यइ बेला सम्पै कुरा गद्दइ हुनेछन् ।

तिम्हरूले दालभात खानइ छौँ ।

भात आगाले तात्तिरह्याउ छ ।

हलि खान खाइरह्याउ छ ।

६.५.२.२.२ अपूर्ण भविष्यत्

यस पक्षले क्रियाको व्यापार आउंदो समयमा भइरहेको जनाउँछ (ऐ. पृ. २९५) । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्मित धातुमा नैहुँला/न्याछु/ न्याछौँ जस्ता प्रत्यय लगाएर गरिन्छ ।

सल्यानी

- त्यइ बेला पाठ परदै हुन्याछन् ।
- ऊ भोलि घरमा चिठि लेख्दै हुन्या छ ।

- यै बेला भोलि म हिरिरह्याउ हुन्याँ छु ।
- भोलि यै बेला गारि दगुन्याउ हुन्या छ ।

६.५.२.३ पूर्ण पक्ष

सल्यानी भाषिकामा पूर्ण पक्ष वर्तमान र भविष्यत् गरी जम्मा दुई प्रकारका हुन्छन् :-

६.५.२.३.१ पूर्ण वर्तमान

यसले क्रियाको व्यापार आउंदा समयमा पूरा हुने जनाउंछ । सल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा 'याको' प्रत्यय र 'हुँ' धातुमा (न्या + हुँ) प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । अर्थात् याउछ, याउछु, याछौ, याछैन जस्ता प्रत्ययहरू लाग्दछन् ।

- मैले उल्लाई माइत जान भन्याउछु ।
- उसलाई गोप्य कुरा भन्याउ छुइन ।
- हामीले कुरो कान्या छौंन । (आइमाइले बढीमात्रामा)
- म हाट गयाउ छु ।

६.५.२.३.२ पूर्ण भविष्यत्

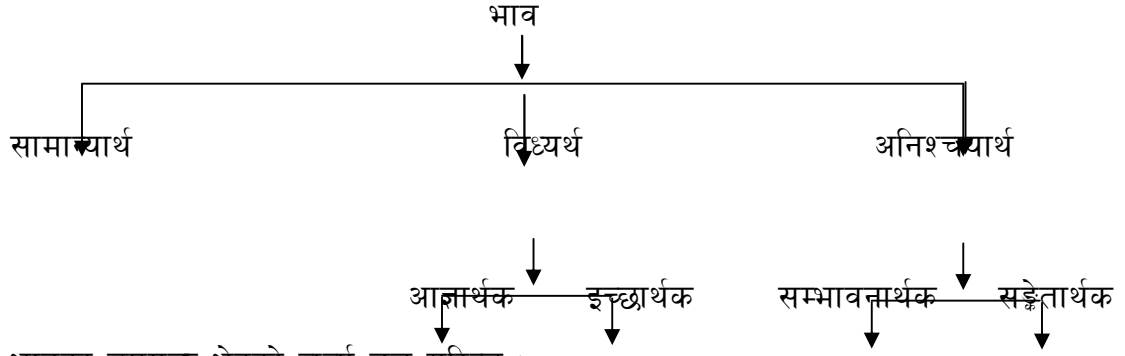
यस पक्षले क्रियाको व्यापार आउंदो समयमा पूरा हुने जनाउंछ । उल्यानी भाषिकामा यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा 'याको' प्रत्यय र 'हु' धातुमा न्या+ हु प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । जस्तै:-

- मैले कान्छालाई ग्वाला जाने भन्याउं हुँला ।
- हामी त्याँइति हुन्याँछौ ।
- हामीले तिम्लाई केइ बिगार गन्याछौंन ।

६.६ भाव

क्रियाद्वारा बक्ताको मनोभावना वा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ (अधिकारी, २०४९: ८९) । क्रियाका वास्तविक अर्थसँग बक्ता वा लेखकको अभिवृद्धि प्रकट गर्ने क्रियारूपलाई भाव भनिन्छ (शर्मा: २०५४: २९६) । नेपाली भाषामा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि भाव तीन प्रकारका छन् : सामान्यार्थक, विध्यर्थक, अनिश्चयार्थक र अनिश्चयार्थकका दुई-दुई भेद

गरी जम्मा पाँच प्रकारका छन् । यस भाषिकामा क्रियामा प्रयुक्त हुने भावहरूको भेद एवं उपभेदलाई निम्न रेखाचित्रद्वारा प्रस्तुत गरिएको छः-

भावका उपयुक्त भेदको चर्चा तल गरिन्छ :-

६.६.१ सामान्यार्थक भाव

वक्ता वा लेखकको समान वृत्तिको निश्चय बुझाउने क्रियाकारूपलाई सामान्यार्थक भाव भनिन्छ (ऐ.पृ. २९७) । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि यो चिन्हित भाव हो ।

सल्यानी

उइले मलाई आलु दिनैन ।
धारानु पानि आइगो ।
खोलानु डउँया पलायो

स्तरीय

उसले मलाई आलु दिदैन ।
धारामा पानी आयो ।
खोलामा डउँरै पलायो ।

पूर्ण वर्तमान

सल्यानी

- म काँस्छु ।
- उइले मलाई पइसा देना ।
- नाउलानु पानि सुग्यो ।
 - खोलानु डउँया पलायो ।
 - पार्वतिले चावल निफलि ।

स्तरीय

- म खोक्छु
- उसले मलाई पैसा दिएन ।
- कुवामा पानी सुक्यो ।
- खोलामा निउरो पलायो ।
- पार्वतीले चामल निफनी ।

६.६.२ विध्यर्थक भाव :

स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी सामाजिक भाषिकाका विध्यर्थकभाव दुई किसिमका छन् - आज्ञार्थक र इच्छार्थक ।

६.६.२.१ आज्ञार्थक भाव

वक्ता वा लेखकको आज्ञा, हुकुम, आदेश आदि वृत्तिलाई बुझाउने क्रियाका रूपलाई आज्ञार्थक भाव भनिन्छ। यो सल्यानी भाषिकाको सबै पुरुषमा नभई द्वितीय पुरुषको एकवचन र बहुवचनमा मात्र हुन्छ। एकवचनमा क्रियाको रूप प्रायः धातु जस्तै रहन्छ। तर बहुवचनमा केही परिवर्तन पनि हुन्छ। जस्तै :

सल्यानी

- क. तिमी ह्रोटा खाऊ ।
ख. तँ भट्टै आ ।
ग. हजुर सकारै आइस्योस् ।
घ. हजुर सब्यारै आइबक्स्योस् ।
ङ तँ मलाई बल्ल देल ।

स्तरीय

- तिमी रोटी खाऊ ।
तँ छिटो आ ।
हजुर सबेरै आइबक्स्योस् ।
हजुर सबेरै आइबक्स्योस् ।
तँ मलाई गोरु दे ।

उपयुक्त वाक्यमा (क-ङ) सम्म आज्ञार्थक भाव बुझाउने वाक्य निर्मित भएका छन्। जसमा 'क' ले सामान्य परिवारभित्रका समाजमा 'ख' ले ठूलाले सानालाई अह्वाएको 'ग र घ' ले ठकुरी समुदायमा प्रचलित भाषिका र अन्तिम वाक्य 'ङ' ले बादी र सार्की समुदायको भाषिकशब्द प्रयुक्त भएका छन्। यस्ता 'दिनइ' 'खानइ' जस्ता क्रियामा 'नइ' राख्ने प्रचलन यी जातिमा देखिन्छ।

६.६.२.१ इच्छार्थक भाव

वक्ता वा लेखकको अनुरोध, अनुनय, विन्ती, प्रार्थना, इच्छा, वृत्ति बुझाउने भावलाई इच्छार्थक भाव भनिन्छ (ऐ. पृ., २९८)। सल्यानी भाषिकामा यस भावको प्रयोग अभूतकाल भविष्यत्मा हुन्छ र सबै पुरुष र वचनका क्रियामा यस भावको रूपायन गर्ने प्रत्ययहरू छन्। जस्तै :

एकवचन

प्रथम पुरुष

म जाऊँ ।

द्वितीय पुरुष

तो गयइ ।

बहुवचन

हामी जाऊँ ।

तिमीहरू गया

तृतीय पुरुष

तिमीहरू गइरउ ।

उनीहरू गइरउन् ।

सल्यानमा 'गइरउन्' को सट्टा 'जाइरउन्' प्रयोग भएको देखिदैन ।

वाक्यगत उदाहरण :

सल्यानी

(क) म मैथै परूँ ।

(ख) तँ नाम्रो काम गरेइ ।

(ग) तैले ज्या-बालाई सुख दियई ।

(घ) राजाबाट लोकउ भलो हवई ।

(ङ) यै पाखामा दैवले हेरोई ।

स्तरीय

(क) म धेरै पढूँ ।

(ख) तँ राम्रो काम गरेस् ।

(ग) तैले आमाबाबुलाई सुख दिएस् ।

(घ) राजाबाट लोकको कल्याण होस् ।

(ङ) यही देशमा ईश्वरले हेरुन् ।

उपर्युक्त उदाहरण सल्यानी भाषिकाका 'क', र 'ख' वाक्य प्रायः बूढा मानिसले बच्चालाई दिने आशीर्वाद हो । यिनीहरू सल्यानको उत्तर-पश्चिम क्षेत्र जाजरकोट जिल्लासँग निकटराखे जगतीपुर गा.वि.स. को छेउछाउबाट विस्तारित हुँदै रुकुमको चौरजहारी क्षेत्रमा यस्ता शब्दहरूको अधिक प्रयोग भएको पाइन्छ । स्तरीय नेपालीकै ख, ग, र ङ पनि सल्यानकै अल्पविकसित समाज भित्रका जनसमूदायले प्रयोग गर्दछन् । 'घ' मा 'कल्याण होस्' स्तरीय वाक्ये ब्राह्मण वर्ग भित्र थोरै प्रयोग भएको पाइन्छ ।

६.६.३.१ सम्भावनार्थक भाव :

निश्चित नभइसकेको कुराको अनुमान वा संभावना बुझाउने भावलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : ९०) । स्तरीय नेपालीमा भैंः सल्यानी भाषिकामा सबै पुरुष र वचनका क्रियामा यस भावको रूपायन प्रत्ययहरू प्रयोग भएका छन्; जस्तै :-

पुरुष	एकवचन		आदर		बहुवचन	
	सल्यानी	स्तरीय	सल्यानी	स्तरीय	सल्यानी	स्तरीय
प्रथम	उँला	-	-	-	औला / औली	-
पुरुष	लाई	लास् पढ्लास पढ्लिस्			औला / परौली परौला / परौली	पढौला ढौला / ढौली
द्वितीय	पर्लाई					

	पर्ली,	पढ्ली				
स्त्री	पर्	ली (ला+ई)	पर्ला	पढ्लिन्	पर्निन्	पढ्लिन्

माथिको तालिकाबाट स्तरीय नेपालीको द्वितीय पुरुष, एकवचन, पुलिङ्गी सम्भावना भावको 'लास्' प्रत्यय सल्यानी भाषिकामा 'लाई' मा परिवर्तन भएको हुन्छ र स्त्रीलिङ्गी 'लिस्' 'ली' मा परिवर्तन भएको छ। त्यस्तै तृतीय पुरुषको आदरार्थी सम्भावनार्थ भाव जनाउने पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी प्रत्ययहरू क्रमशः 'लान्' 'लिन्' सल्यानी भाषिकामा 'नान्' 'निन्' मा परिवर्तन भएको पाइन्छ।

उदाहरण

सल्यानी

म काम गर्ल्वा ।

तँ काम गर्लाई ।

ऊ काम गर्ला ।

स्तरीय

म काम गरँला ।

तँ काम गर्लास् ।

ऊ काम गर्ला । (समान)

६.३.२ सङ्केतार्थ भाव :

क्रियाहरूका बीच अनुमानात्मक वा काल्पनिक कार्य र कारणको स्थिति रहेमा सङ्केतार्थ भाव हुन्छ (ऐ. पृ. ९९) । क्रियाव्यापार अवास्तविक वा असाध्य छ भन्ने भावलाई सङ्केतार्थ भाव भनिन्छ (शर्मा २०५४ : २९९) । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा यो भाव मिश्रवाक्यको भूत र अभूतकालमा रहन्छ । मिश्रवाक्यको आश्रित उपवाक्यमा समापिका क्रिया छ भने त्यसपछि 'भन्या' योजक राखेर तथा असमापिका क्रिया छ भन्ने धातुमा 'न्या' प्रत्यय गाँसेर यस भावको रचना हुन्छ; जस्तै :-

) अब भल नआया नाम्रो हुने थियो । (मुसीकोटको प्रभावित भाषिका)

) अब भल नआ राम्रो हुने थियो । (शिक्षक)

) चुलो लोटापछि सउरालाई बोलाउनुपर्ला । (बुहारी)

६.७ वाच्य :

वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भावमध्ये कुनै एकाईलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ (अधिकारी, २०४९: ११७) । अर्थमा परिवर्तन नगरी वाक्यका क्रियाको सम्बन्ध

कर्ता र कर्मसँग हुने ढङ्गलाई वाच्य भनिन्छ (शर्मा २०५७ : ३००) । स्तरीय नेपाली भैं सल्यानी भाषिकामा वाच्य निम्नप्रकारका छन् :-

६.७.१ कर्तृवाच्य :

वाक्यमा कर्ता प्रधान हुने व्याकरणात्मक कोटिलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ (अधिकारी, २०४९ : ११७) । कर्मप्रधान हुने भएकाले क्रिया त्यसकै लिङ्ग, वचन, पुरुष अनुसार रहन्छ । कर्ताले नै क्रियाको कार्य व्यापार गर्दछ । त्यसको फल भोग्ने चाहिँ कर्ता वा कर्म हुन सक्छ यदि क्रियाको फल वा व्यापार एउटै अधिकरण (कर्ता) मा हुँदा अकर्मक क्रिया हुन्छ भने फल र कार्यव्यापार दुई भिन्न अधिकरणमा हुँदा सकर्मक क्रिया हुन्छ । क्रिया सकर्मक वा अकर्मक जे भएपनि त्यस संरचनाका धातुका पछाडि 'इ' प्रत्यय जोडिदैन ।

सल्यानी सामाजिक भाषिका

- क) पानि नआया हुनाले सप्यै नाउला सुइग्या । (गृहिणी)
- ख) यिनी बाबु केइ काम नलाग्ने भया । (भाउजू)
- ग) भिना कइले जान्यौ ? (गाउँले साला)
- घ) भिनाज्यु कइले जानुहुन्छ ? (साख्खै सालो)
- ङ) बालखलाई बाटाघाट नछोरनु भन्याउ होइन ? (सासु-बुहारी)

यसरी समाजमा 'क' गृहिणीले भनेको अभिव्यक्ति स्वाभाविक छ तर 'ख' र 'ग' मा भाउजूले देवरलाई सम्मानपूर्वक तपाईं भन्नुपर्नेमा देवरको हपक नमान्नुका कारण 'तिमी' सामान्य आदरमात्र प्रयोग गर्दछिन् ।

६.७.२ कर्मवाच्य :

वाक्यमा क्रियाको सम्बन्ध कर्मसँग हुने ढङ्गलाई कर्मवाच्य भनिन्छ (शर्मा, २०५३: १३६) । कर्मप्रधान हुने भएकाले यस वाच्यमा क्रिया पनि कर्मकै लिङ्ग, वचन र पुरुष अनुसार रहन्छन् । यो वाच्य सकर्मक क्रियाबाट मात्र बन्दछ । स्तरीय नेपालीमा कर्तृवाच्यका कर्ता पदमा कारण कारक ले, बाट, द्वारा चिन्ह लाग्छन् भने सल्यानी भाषिकामा ले, बाट मात्र लाग्छन् । क्रियामा धातु र कालसूचक रूपवाहेक प्रत्यय 'इ' थपेर कर्मवाची क्रियापद बनाइन्छ । जस्तै:-

सल्यानी

मैले खुब् काफल खाएँ ।

लट्ठाले अम्रै भाय्यो ।

ढुङ्गाले चल्ला थिच्या ।

स्तरीय

आफूबाट खूब काफल खाइयो ।

लट्ठीद्वारा आँप भारियो ।

ढुङ्गाद्वारा कुखुरा छोपियो ।

६.७.३ भाववाच्य :

वाक्यमा भाव वा क्रियाको प्रधानता रहने युक्तिलाई भाववाच्य भनिन्छ (अधिकारी : २०४९ : ११७) । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि यस वाच्यमा भावको प्रधानता रहन्छ । यो वाच्य अकर्मक कृत्यामा मात्र देखिन्छ । जस्तै :

सल्यानी

बेलि घाँस काटिगिन रम्चाउन हरियो ।

आज सखारै मस्तै मतर गाइयो ।

स्तरीय

हिजो घाँस काटेर रमाउन हिडियो ।

आज सबेरै धेरै मात्तिइयो ।

६.८ कारक र विभक्ति

वाक्यमा नामिक शब्दको प्रतिफल (कर्ता, कर्म आदि) जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई कारक भनिन्छ (शर्मा, २०५४ : २७०) । विभक्ति र प्रत्ययका माध्यमबाट वाक्य अन्तर्गतका पदहरूको पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित गरी क्रियामा अन्वय हुनु नै कारक हो (चापागाई , २०४५ : १७०) । वाक्यको शासन व्यवस्थामा कारकको निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । त्यसैले भाषाको अध्ययनमा कारकको अध्ययन गर्नु अपरिहार्य मानिन्छ ।

सल्यानी भाषिकाका कारक र विभक्तिलाई यसरी देखाइन्छ :-

कारक	विभक्ति	स्तरीय	सल्यानी
कर्ता	प्रथमा	ले, बाट	ले, बाट
कर्म	द्वितीया	लाई, कन	इन्, न
करण	तृतीया	ले, बाट, द्वारा	ले, बाट
सम्प्रदान	चतुर्थी	लाई, लागि, निम्ति	इन्, न, पत, पथ
अपादान	पञ्चमी	देखि/ बाट	बा, बाट
सम्बन्ध	षष्ठी	को, का, कि, रो, रा, रि, नो, ना, नि	को, का, कि, रो, रा, रि, नो, ना, नि
अधिकरण	सप्तमी	मा	नु, न्वउ, उनउ
सम्बोधन	सम्बोधन	ए, ओ, अई, है	आइ, अ, ओ

वाक्यगत उदाहरणहरू:-

सल्यानी

कालेले पइँसो पायो ।

म तिम्लाई थइलि सापटि दिन्छु ।

स्तरीय

कालेले पैसा भेटायो ।

म तिमिलाई पैसा/धन सापटि दिन्छु ।

मइन् मस्तै कवाल दुख्याउ छ ।

लख्यानिको लागि बिरालो ल्याइदियइ छु ।

तिम्रो कान्ठो काँ छ ?

मेरो भइँसो कस्ट्याउ छ ।

मइमा पुत्लो छ ।

चन्मति ह्याँ आउ ।

ओ बइनउ चाँरो आउ ।

मलाई धेरै टाउको दुखेको छ ।

नानिका लागि बिरालो ल्याइ दिएकी छु ।

तिम्रो कान्छो कहाँ छ ?

मेरो भैँसी बिरामी छ ।

महिमा पुतली छ ।

चनमती यहाँ आऊ ।

ओ ! बहिनी छिटो आऊ ।

६.९ काल निष्कर्ष

स्तरीय नेपालीमा भैँ सल्यानी भाषिकामा पनि धातु +छ ले अभूतकाल र धातु + यो ले भूतकालको बोध गराउँछ । वर्तमानकालको सामान्य पक्षको निर्माण धातु+छ/छौँ/छस् /छिन्/छ/ छन् आदि रूपगत प्रत्ययबाट भएको हुन्छ । सल्यानी सामाजिक भाषिकामा वर्तमानको पक्षमा धातु+दै/तै/तो/दो/ती+छु/छौँ/छस्/छौँ/छिन/छ बाट निर्माण हुन्छ भने सल्यानी भाषिकामा धातु+नइ/दइ/तइ/छु/छौँ/छइ/छ/छन् बाट निर्माण हुन्छ । सल्यानी सामाजिक भाषिकामा धातु+याको/याका/याकी+छ/छौँ/छइ/छन् जस्ता रूपायक प्रत्ययबाट क्रियापदको निर्माण भएको पाइन्छ त्यस्तै वर्तमानकालिक पुलिङ्ग रूप नै छ, या छौँ, याछौँन, यैछैन जस्ता रूपावली लाग्दछन् । याछौँ, याछौँन र लाई मा स्त्रीलिङ्गी 'लिस्' रूपायक प्रत्यय 'ली' मा तृतीय पुरुषको आदरार्थी सम्भावनार्थ भाव जनाउने पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी प्रत्ययहरू क्रमशः 'लान्' र 'लिन्' अछामी भाषिकामा 'नान्' र 'निन'मा परिवर्तन भएर सम्भावनार्थ भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । भूतकालिक पुलिङ्गी रूपावलीमा 'खाया', खायाथ्युँ , खागोथियाँ, खायाथियुँमा परिणत भएको पाइन्छ । 'रयाइथिइ' लाई 'रयाथिया' मा परिणत गराएको देखिन्छ । खाइरयाउ=खायाउ/खाइरयाउ को जस्ता क्रियापद यसमा पाइन्छन् ।

भविष्यत्कालिक स्त्रीलिङ्गी रूपावलीमा पनि ले, निन्, न्यछ, नेछिन जस्ता रूपावलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । यहाँ कालका जुनसुकै कृयाको प्रयोग गरेपनि सबैले कर्ता अनुसारको क्रिया र कर्म अनुसार कर्ताको प्रयोग गरेका देखिन्छन् । 'क्यार' प्राय : सबै कालमा प्रयुक्त भएको पाइन्छ:- 'खागि छैनन् क्यार' = खाएकी छैनन क्यार, लागि छैनन क्यार= लाएकी छैनन क्यार आदि । यसरी यहाँ वर्तमानकालमा स्तरीय नेपाली क्रियाको रूपसँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ भने भूतकालमा पनि थियो, थियौ, थे, भयो, भएको जस्ता प्रत्यय लगाई कालको निर्माण सबै वर्गका सल्यानी समाजमा पाइन्छ । भविष्यत् कालमा 'लान' लाई 'नान', 'लिन्'लाई 'निन' प्रत्यय राखी प्रयोग गर्ने गरिन्छ । स्तरीय नेपालीको स्वरूपगतसँग सल्यानी भाषिका मिलेको भए पनि कतिपय स्थानमा ध्वनि र क्रियान्तमा सूक्ष्मभेद देखिन्छ । दिइसकें, खाइसकेंलाई देल्याँ, खाल्याँ जस्ता क्रियामा 'यँ' प्रत्यय लागी बनेका छन् । 'भनौंला लाई भनम्ला, खाऔंला लाई 'खाम्ला' पढौंला लाई पढम्ला जस्ता क्रियाको सामान प्रयोग गर्दछन् ।

६.१० निपात

वाक्यमा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदका साथ प्रयोग भएर वक्ताको हर्ष, विस्मात्, जिज्ञासा, अनुनय, प्रार्थना, अनिच्छा, इच्छा, स्वीकृति, अस्वीकृति, निश्चय, अनिश्चय, दृढता, स्वीकृति, निषेध, उपेक्षा, बुझाउने अव्ययपदलाई निपात भनिन्छ । सल्यानी भाषिकामा अधिकांश निपातहरू स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोग हुन्छ भने बरु नाइँ, गाँठे, धुक्क, अरे, क्यार जस्ता केही निपातहरू आफ्नै ढङ्गका पनि भेटिन्छन् ।

१) आश्चर्यबोधक : अरे ! रे !

२) प्रतिक्रिया जनाउने : ल, अँ, हो , नाइँ ।

३) सम्बन्धन: जो , अइँ, हो, ओ, अहो ।

४) मानवेतर प्राणीलाई बोलाउदा वा धपाउदा प्रयोग गरिने शब्द: -

एहे, म्या, सुरि , हुक्काँ ।

५) भूल सच्याउँदा : - अइया, क्यागरे क्यागरे, क्यारे, मात्तानखाने, नास्सिगोय, ह्यात्तेरि बड्डौ

६) दृढताबोधक : - त/ता/ तो / नि /का /यो /नाइँ ।

७) प्रश्नार्थ : - के , कि, खइ, हो र ।

८. सन्देहार्थक : - खइ , र, कि, कुन्नि, बल्लै ।

९ विस्मयादिबोधक : - ओहो, अचयानि, / छि : गाँठे / ए , इ , छ्या, अइजेइ
बावै साँच्चइ , स्वादइ, /इस् /हयच्चै आदि

१०. स्वीकृतिबोधक : हस् ,हवस् , ल, लल, तेइत, हो : जिउ, हजुर ।

११. निषेधावाची : न, नाइँक्या , भो, इस्, अहँ, नाइँपो, भो आदि।

१२. स्थितिबोधक : बाइ, गाँठे , नि, केरे, ।

१३. उपेक्षा / भत्सर्नाबोधक - आ, छ्या यि: छि , इ थुइया थुक्क, हट, बलै।

१४ वाक्यबोधक - के, रे ।

वाक्यमा प्रयुक्त केही निपात र तिनको अर्थ :-

वाक्यमा प्रयोग विशिष्ठार्थ

काल्या पर्सि जाने हो गरे । (सूचना /उद्धरण)

खइ खइ म पनि बोग्छु एकपटक । (याचना)

हे देवउनी ! क्या आइ पय्यो मलाई ? (विस्मात)

भो ! भो ! म दोकान जान्ने । (निषेध)

छि ! छि ! सिँगान फाल । (उपेक्षा)

चव : चव : बर्बादइ भयो । (पश्चाताप्)

क्या गर्दाउँतो भन्याउ मान्नइन (विवशता)

तेरो भाइ पर्न गयो तो ? (प्रश्न)

क्या राम्रो ! नि क्या राम्रो लालुपाते (खुशी)

यसका अलवा सल्यानमा प्रचलित विस्मयादिबोधक र निपात यसप्रकार छन् :

शिक्षितवर्ग

अशिक्षित वर्ग

चूप

ओ ख्वै ख्वै

छि : छि:

धन्यधन्य ज्यू सबैतारे

बस

थइ , थइ, अँ, तेइत

ए

धिक्कार

हुने राइसी

होइन हो

स्वाउँदाउँ न भाउँदाउँ,

बलैगो

विस्मयादिबोधक शब्द :

केही शब्दहरू प्रायः वाक्यका अगाडि पृथकरूपमा आई त्यसमा व्यक्त अवधारणा माथि विविध मनोभाव जनाउने गर्दछन् । त्यस्ता शब्दलाई विस्मयादिबोधक शब्द भनिन्छ - ऐ, पृ: ५२) ।

सल्यानी सामाजिक भाषिकामा पनि विस्मयादिबोधक शब्द प्रशस्त भेटिन्छन् - जुन विस्मयादिबोधक शब्द सल्यानी भाषिकामा उपर्युक्त शब्दमा ध्वनिगत भिन्नता पाइन्छ; जस्तै:-

हर्ष - आहा > आहा, स्याइबाइ > स्याबास

आश्चर्य - ओखो > ऐया, उस > उफ्

तिरस्कार - उपेक्षा : छि, > छि : धुइक्क > धुक्क

सम्बोधन - य > ए, ओ > ओ

मानवेतर

च्यो च्यो - कुकुरलाई बोलाउँदा

छ्यो छ्यो - बाख्रा

हो ! हो ! - गोरु जोत्दा

वाइँ वाइँ - भैँसी

हा ! हा - चराचुरुङ्गी

दुर ! दुर - कुकुर हटाउँदा

आज्ञात्मक :

मानवेतर: दूर - कुकुर

अभिवादन : नमस्कार, जदउ

आभार : बाँचिरयइ, भाग्यमानी भयइ, धन्यवाद

स्वीकृति : लउ > लौ , अउ > अँ, हुन्छ > होस्

शोक : मरें, ज्यै , कठैवरी

यसरी सल्यानी भाषिकाको सामाजिक पक्षको व्याकरणात्मक कोटीहरू स्तरीयरूपसँग मिल्दाजुल्दा भए पनि शब्द र ध्वनिको आधारमा केही भिन्नता देख्न सकिन्छ । कथ्य भाषाका आफ्ना निजी विशेषताहरू यस भाषिकामा देखिन्छ । प्रायः सबैले व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा कथ्यका रूपमा गलित नगरे पनि उच्चारणगत रूपमा चाँहि नवीन देखिनु यस भाषिकाका प्रमुख विशेषता हुन् ।

अध्याय -७

उपसंहार र निष्कर्ष

७. सारांश

नेपाली भाषाका भिन्न-भिन्न भाषिक भेदहरू छन् । देशका यस्ता भाषाका भाषिक भेदहरूको सम्बर्द्धन बिना देशको सर्वाङ्गीण विकास हुनसक्तैन । त्यसकारण देशका सबै भाषिकाहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक छ । यसका विभिन्न भेदहरूमध्ये भेरी क्षेत्रीय भाषिकाअन्तर्गत स्थापित सल्यानी भाषिका पनि एक हो । यस भाषालाई जनभाषाका रूपमा सिंजाली भाषाको सम्पर्कित भाषिकाको रूपमा मानिएको छ । यस जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गाका निकतवर्ती क्षेत्र शारदा, भेरी र यसका आसपासका ग्रामीण बस्ती र स्वशासित गा. वि. स. खलङ्गाको केन्द्र वरपर, उत्तरी भाग कालागाँउदेखि चौरजहारीसम्म, पश्चिमपट्टि सल्ली बजार र रामपुरसम्म, भेरीनदीको किनार थदरा र स्वीकोटको आसपास क्षेत्र, उत्तरतर्फ कोटबारा र रोल्पाको सिमानासम्म यो भाषिका प्रचलनमा देखिन्छ । यहाँको भाषिक व्यवहार आदान-प्रदान गर्दा जुन प्रयुक्त बोलीचालीमा गर्दछन्, त्यस्तो भाषिक व्यवहार नै सल्यानी भाषिका हो । यस भाषिकाका प्रचलित भर्रा शब्दहरू जस्तै : ओखल, देउता, लेक, टिठ, रछ्यान मानिन्छन् । भौगोलिक विकटता, आर्थिक असमानता र जनसम्पर्कको कमीका कारणले यस भाषिकाका शब्दहरू परम्परितरूपमा चलेको पाइन्छ । यस्ता शब्दहरूले एक अर्काको भाषिक समानता र तुल्यता थाहा पाउन, राष्ट्र-राष्ट्रियता, समाज एवम् उसका व्यक्तित्वको विकासका लागि भाषा र भाषिकाहरूको अध्ययन र अनुसन्धान गर्नु आवश्यक देखिन्छ । जिल्लाको सदरमुकाम खलङ्गा सबै भाषिक क्षेत्रको केन्द्रविन्दु मानिन्छ । किनकि खलङ्गा सबै जातजाति, पेशाकर्मी, वर्ग वा समुदायको साझा सम्पर्कको थलो रहेको छ । यस अध्ययनलाई सारांशमा अध्यायगत विभाजनको आधारमा छुट्याउने कोशिश गरिएको छ ।

परिच्छेद एक यसअन्तर्गत भाषिक क्षेत्रको ऐतिहासिक, सामाजिक, भाषिक, भौगोलिक आदि पक्षको सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई यसअन्तर्गत भाषिकाको सैद्धान्तिक कोणबाट हेर्दा कालक्रमिक, सामाजिक, भौगोलिक, शैलीगत, प्रयोगगत भेद-उपभेदहरूको चर्चा गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन यसअन्तर्गत भाषिकभेदको उल्लेख गर्दा सामाजिक भाषिकभेद (धनी, गरिब, सानो-ठूलो, अशिक्षित-शिक्षित, जाति, वर्ग, पेसा) जस्ता सामाजिक बर्गीकरणको आधारमा अध्ययन गरिएको छ । ब्राह्मण, क्षेत्री, कामी, दमाइँ, वादी, स्वर्णकार जस्ता जात-जातिको भाषिक व्यवहारलाई सम्बोधन, अभिवादन र सर्वनाम आदि तत्वका आधारमा उल्लेख गरिएको छ । यहाँ जातिलाई सामाजिक प्रतिष्ठाको आधारमा पनि आदरार्थी शब्द वा शब्दावलीको प्रयोग भएको छ । कामी, दमाइँ, वादी, सार्की (निम्न आदर) तँ जा काल्या । ब्राह्मण र क्षेत्री समुदायले -तिमी जाऊ कालु । (मध्यम आदर) ठकुरी समुदायले 'तिमी आऊ सान्नाजा जस्ता क्रियामा ठकुरी समाजले 'स्यो' 'भनिस्यो' 'हेरिस्यो' तथा नामाकरण 'मुआँ' 'बुवा' , 'जिजुमुआ' अनि ब्राह्मणवर्गलाई अन्य समुदायले 'जीउ गरम् काकइ', 'गुरुज्यू' 'पाउलागी भैया' र गरिपरवर भन्दछन् । कसैले अपहेलित शब्दमा 'काठाइनि', 'बाम्नइनि !' पनि भनेको पाइन्छ । यहाँ सबै भाषा-भाषिकाको र समुदायको एकै खालको अनुरोध (हजूर, जस्तरी पनि गर्दियई), क्षमा याचना, (विराँल्याँ अव), नियन्त्रणा (आइदिनु) सहमति, असहमति आदि व्यवहारको अध्ययन क्रमैसँग गरिएको छ । 'अहँ', 'नाइपो', 'देतो' जस्ता शब्दहरू असहमतिका आधारमा देखाइएको छ । यसरी सामाजिक भाषिक व्यवहारलाई यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद चार यसअन्तर्गत स्तरीय नेपालीमा भैँ सल्यानी भाषिकाको शब्द-निर्माण पद्धतिमा उपसर्ग, कृत्प्रत्यय, तद्धितप्रत्यय, द्वित्व समास र अणुकरणात्मक पद्धतिबाट शब्दहरूको उल्लेख गरिएको छ । यस भाषिकामा प्रयुक्त उपसर्गहरूमा प्र., सु., वि., बे., बद्, बढी प्रचलित देखिन्छन् । परगति, पर्मान्, बिलिनु, अलिनु, बद्नाम् आदि । साथै अ, अउ, अद, उप, क, न नि, आ, पर, परि, ना, वि, बे, सम् सत्, सु यहाँ प्रचलित उपसर्ग अन्तर्गत देखिन्छन् । अपुताली, औकात, अद्कल्चो, अद्बैसे, कुक्काँ, निर्बलियो, सम्याइलो, मुख्य उदाहरणहरू मानिन्छन् । कृत्प्रत्यय लाग्ने शब्दहरूमा अन्-भुटन्, मिसन्, रटन्, जरन्, हरन् त्यस्तै बेर्ना, घुर्ना, दोब्ना, उद्याउन, टिल्याउन, आदि । नि- हराउनि, बिराउनि, उवा- हेर्वा छेर्वा टउवा, ताच्छ्य, बेच्वा आदि । द्वित्वविधिबाट- यताउता इदरउदर, चिसोमिसो, फाला-फाल्लइ आदि । समासविधिबाट पनि प्रशस्त शब्दहरूको निर्माण भएको देखाइएको छ । स्तरीय नेपालीका जम्मा ६ ओटा समासद्वारा नै सल्यानी भाषिकामा शब्द-निर्माण बन्दछन् । गज्याङ्ग-गुजुङ्ग, याँल्ल-ब्याँल्ल, मस्याक्-मुसुक, र्याल्लफ्याल्ल आदि । द्वित्वविधिबाट हुइहुइति, परपरति, चर्चरति, लर्खरि आदि शब्दहरूको निर्माण हुन्छ ।

परिच्छेद पाँच यसअर्न्तगत स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि 'ओकार' 'आकार' मा परिणत भएर बहुवचन बन्दछन् । उदाहरणको लागि 'जिउँगो बल्यो' (एव)-जिउँगा बाल्या - बव) । स्तरीय नेपालीको बहुवचन प्रत्यय 'हरू' लागे जस्तै सल्यानी भाषिकामा पनि त्यही नै हुन्छ । यहाँ सङ्क्षेपमा 'तिमीहरू' भन्दा 'तिमेरु' मा 'ह' लोप भएको पाइन्छ । कुनै बेला क्रियाको सङ्गतबाट मात्र बहुवचनको बोध हुन्छ । जस्तै - 'तिमी आऊ' । (तिमीहरू आऊ) , यहाँको लिङ्ग व्यवस्था रूपगत तथा वाक्यगत भिन्नता पाइएतापनि स्तरीय नेपाली भाषासँग सम्बद्ध हुन्छ । सल्यानी भाषिकामा मानवेतर प्राणी 'गाई' र 'गोरु' मा गाई आयो र गोरु आयो हुन्छ । मानवेतर प्राणी पोथी वा भाले जुन जाति भएपनि पुलिङ्गी क्रिया नै प्रयुक्त हुन्छ । सल्यानी भाषिकामा म, हामी, तँ, तिमी, यो, त्यो, ऊ यी जस्ता सर्वनाम प्रयोग भएको पाइन्छ । , 'उहाँ' लाई 'हवाँ', यहाँ लाई 'ह्याँ' आदरको रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ । स्तरीय नेपालीमा क्रियाको अभूतकालीक रूपगतरचना 'ए' प्रत्ययबाट हुन्छ भने सल्यानी भाषिकामा 'य' वर्णको प्रत्ययबाट हुन्छ । जस्तै- गयाँ (गएँ), भयाँ (भएँ), खायाँ (खाएँ) आदि । त्यस्तै स्तरीय नेपालीको अभूत भविष्यत् जनाउने 'नेछ' प्रत्यय सल्यानी भाषिकामा 'न्याछ' हुन्छ र खानेछ -खान्याछ । भन्नेछ- भन्याछ आदि । स्तरीय नेपालीमा जस्तै सल्यानी भाषिकामा पनि धातु+'छ' ले अभूतकाल र धातु +'यो' ले भूतकालको बोध गराएको छ । शुद्ध नेपालीमा वर्तमान कालको समान्य पक्षको निर्माणमा धातु +छु /छौँ /छइ/ छन् र अकरणमा छैनौँ/ छौँन/ छैनइ, जस्ता रूप प्रत्ययहरूबाट क्रियापदको निर्माण भएको पाइन्छ । स्तरीय नेपालीमा अपूर्ण वर्तमानकालको पक्षमा धातु+दै/तै, तो/ दो, ती+छु /छौँ, छस्/छिन्, छन् बाट निर्माण हुन्छ भने सल्यानी भाषिकामा धातु+नइ/दइ/याउ/याछौँ, र अकरण क्रियामा याछौँन, याछैन, याछैनन् बाट निर्माण हुन्छ । स्तरीय नेपालीमा धातु+एका, एकी, एको +छ/छौँ, छस्/छिन्/छे/छन्बाट वर्तमानकालको पूर्णपक्ष निर्माण भएको छ । सल्यानी भाषिकामा धातु+याको, एका, याकी+छ, छौँ, छइ, छन् जस्ता रूप प्रत्ययबाट क्रियापदको निर्माण भएको हुन्छ । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि सामान्यार्थक भावको सामान्य भूत र अभूत सवै लिङ्ग, वचन, पुरुष र क्रियाद्वारा नै अभिव्यक्त हुन्छन् । आज्ञार्थक भाव स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा द्वितीय पुरुष, एकवचन र बहुवचनमा मात्र हुन्छ । इच्छार्थक भाव स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा सवै पुरुष र वचनका रुपायनमा रुपायित हुन्छन् । स्तरीय नेपालीको द्वितीय पुरुष, एकवचन, पुलिङ्गी र सम्भावनार्थ भावको 'लास्' प्रत्यय सल्यानी भाषिकामा 'लाई' मा र स्त्रीलिङ्गी 'लिस्' रुपायक प्रत्यय 'ली' मा तृतीय

पुरुषको आदरार्थी सम्भावनार्थक भाव व्यक्त भएको पाईन्छ । स्तरीय नेपालीमा भैं सल्यानी भाषिकामा पनि सङ्केतार्थक भाव मिश्रवाक्यको आश्रित उपवाक्यमा समापिका क्रिया छ भने धातुमा 'या' प्रत्यय गाँसिएर यस भावको रचना हुन्छ । यस भाषिकामा प्रायः कर्तृवाच्यको प्रयोग भएको पाईन्छ । कर्मवाच्यमा क्रियाद्वारा कर्ता नियन्त्रित हुन्छ भने स्तरीय नेपालीमा चाँहि कर्म+द्वारा ले सल्यानीमा 'कर्म+ले हुन्छ, द्वारा स्तरीयरूपमा मात्र प्रयोग हुन्छ । यस भाषिकामा कारक व्यवस्था पनि समानरूपमा प्रयोग हुन्छ । प्रथम विभक्ति कर्ता कारक 'ले' 'बाट' चिन्ह 'ले' / 'बाट' नै हुन्छ । द्वितीया विभक्ति कर्मकारकको 'लाई', 'कन', चिन्ह 'कन', 'डन', 'पत', 'पथ'मा तृतीया विभक्तिको सम्प्रदान कारकका लागि प्रयुक्त हुन्छ । स्तरीय नेपाली भाषा 'लाई' सल्यानी भाषिकामा 'देखि' 'कन' मा पञ्चमी विभक्ति अपादान कारकको 'देखि' 'बाट'को चिन्ह 'देइ' र 'धी'मा परिणत हुन्छ । षष्ठी विभक्तिमा स्तरीय नेपालीको भैं समानता पाइन्छ भने सप्तमी विभक्तिमा अधिकरण कारकको 'मा' र 'माथि' चिन्ह यही 'मा' 'माथि' नै प्रयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद छ यसअर्न्तगत उपसंहार खण्डमा सल्यान जिल्लाको भाषिक सिद्धान्त, भाषिक - व्यवहार, सामाजिक पक्षमा भाषिक वर्गीकरण, सल्यानी व्याकरणिक कोटि, प्रचलित भाषिकाका आधारभूत शब्दावली तिनीहरूको शब्दसँगै क्रमबद्धरूपमा सामान्य परिचय देखाइएको छ । यस भाषिकाका मूलभूत विशेषताहरूलाई बुँदागतरूपमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

सन्दर्भसूचीमा परिशिष्ट (एक), परिशिष्ट (दुई) र परिशिष्ट तीनमा विभाजन गरिएको छ । जसमा भूगोल, वातावरण, मानवीय क्रियाकलाप, शारीरिक अङ्ग-प्रत्यङ्ग, घरायसी सामान, लुगा, भाँडाकुँडा, हातहतियार, धर्म-संस्कृति, जीवजन्तु आदि शब्दलाई उल्लेख गरिएको छ । यी आधारभूत शब्दावली र त्यसका साथै अनूदित गद्यांशको उल्लेख गरिएको छ । यसका उखान-टुक्का र गाउँखाने कथालाई समेत समावेश गरिएको छ ।

शब्द नै यस भाषिकाको मूलआधार भएकाले यस अध्ययनमा घरायसी सामान, शारीरिक अङ्ग, लुगाफाँटा, भाँडाकुँडा, हातहतियार, धर्मसंस्कृति, जीवजन्तु आदि शब्दभण्डारलाई पनि देखाएको छ । समग्र शोधकार्यको संङ्क्षेपमा उल्लेख गर्दा बुँदागत रूपमा यसरी देखाउन सकिन्छ -

(क) सल्यानी भाषिकभेद छुट्टै जातीय भाषिक भेद होइन । केवल नेपाली भाषाको स्थानीय भेद मात्र हो ।

- (ख) सल्यान जिल्ला भौगोलिक दृष्टिले जति विशाल, दुर्गम, बिकट र अविकसित क्षेत्र छ, त्यक्तिकै मात्रामा यहाँ भाषिक भेद देखिन्छन् । गाउँ, टोल, छर-छिमेकमा स्थानीय लवज र जातीय संस्कारका शब्द र उच्चारणमा फरक देखिन्छन् ।
- (ग) यहाँ एउटै भाषिका भए पनि फरक-फरक स्थानमा फरक-फरक शाब्दिक उच्चारण हुन्छ । जस्तै: 'खानु' लाई कच्काउनु, कोचानु, खर्च खानु, भान्सा गर्नु आदि बक्ताको स्तर, परिवेश र अवस्था अनुसार प्रयुक्त हुन्छ । यसरी शब्दको स्तरीयरूप भन्दा नौलो छनोटलाई यस भाषिकाको भाषिक विशेषता मानिन्छ ।
- (घ) नाता-गोता, इष्ट-मित्र, मालिक-नोकर र छोरा-छोरीलाई सम्बोधन गर्दा ए, उइ, अ, अइ, नाइ, उइ जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् । जस्तै:- 'दाजिउ हई', 'बाबै ऊ', 'नानी हई', 'नाई' अगाडि पनि आउँछ जस्तै:- 'नाइ कल्वरेउ हई ।'
- (ङ) सल्यानी भाषिकाको संरचना स्तरीय नेपालीसँग मिल्दोजुल्दो भएपनि कुनै-कुनै शब्दहरूको उच्चारण पूर्णतः नमिल्ने खालका छन् । जस्तै:- बेलि > हिजो , स्यासु > सासु आदि ।
- (च) सल्यानी भाषिकामा विभक्ति प्रत्ययहरू स्तरीय नेपाली भाषिकामा जस्तै नभएर अलि भिन्न किसिमका हुन्छन् । जस्तै:- मङ्ग भोग् लाग्यो (मलाई भोक लाग्यो) । डाँरानु डाङ्ग्रा चर्दैछन् । (डाँडामा गाईवस्तु चर्दैछन्) ।
- (छ) स्त्रीलिङ्गी प्रत्ययहरू स्तरीय नेपालीसँग मिल्दा-जुल्दा भएपनि कुनै-कुनै बिल्कुल फरक देखिन्छन् । जस्तै:- भुइँसो- भैसी
- (ज) यस भाषिकाको संरचना शुद्ध नेपाली भाषासँग मिल्ने भएता पनि कुनै-कुनै उच्चारण र शब्दमा समानता पाइदैन । जस्तै बेलि, छकाल, सुबइतो, चानो आदि ।
- (झ) प्रायः सल्यानी भाषिका द्विभाषिक र बहुभाषिक हुनुका साथै स्थानीय र स्तरीय दुवै भाषामा कुरा गर्दा कोड परिवर्तन गरेको अनुभव हुन्छ । जस्तै: गलियाँ > थाकैँ, चिमुसम्म भइयाँ > हैरानै भइयाँ आदि।

(ज) यस भषिकाको 'स' र 'छ' वर्ण उच्चारण भएको पाइदैन । त्यसको ठाउँमा तिनको नजिकको वर्ण वा सङ्केत 'स' वर्णको सट्टा 'सह' (न, स , न, ह) 'छ' वर्णको सट्टा 'छह' को प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै:

सहल्लो	सल्लो,	स्याँगि	स्याँगी
सहवै	सवै	होटो	रोटो

कतिपय वर्णहरू अल्पप्राणबाट महाप्राणमा परिणत हुन्छन् ।

दौलो	धेलो
जान्	भान आदि

(ट) क्षेत्री वर्गले दिदीलाई 'आज्यू' मालिकलाई 'गोसाँ' र ठकुरीलाई 'मालिक' नै भन्दछन् ।

(ठ) सल्यानी भषिकामा नामिकपदहरूमा पनि भिन्नता देख्न सकिन्छ -

लख्यानि	-	छोरी / नानी
बेल्लो	-	आँखाका नानी
बेर्	-	दिन आदि
प्वारा	-	नाकका प्वाल

निष्कर्ष:-

सल्यानी भाषिक सल्यान जिल्लाक्षेत्रमा बोलिने एक मौलिक भाषिका हो । यस समाजमा बस्ने जनजाति, पेशा, लिङ्ग, उमेर आर्थिकस्तर, सामाजिक एवम् राजनैतिक चिन्तन, र बोलीजस्ता तत्वहरूले भाषिक आदान-प्रदानमा केही प्रभाव पारेको हुन्छ । एउटै जिल्लाभित्र प्रयोग गर्ने फरक-फरक ध्वन्यात्मक र वर्णमात्मक असर देखिएको हुन्छ । यही भेगको भाषिकाको अध्ययन र विश्लेषण गर्नु, स्तरीय नेपाली भाषा र सल्यान भाषिकाको तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित भएर चिनारी दिनु, कालक्रमअनुसार चल्दै गरेका पद, पदावली, र वाक्य आदि भाषिक संरचनाको परिवर्तप्रक्रियालाई चिनाउनु अति आवश्यक छ । लोकसाहित्यको अध्ययनअन्तर्गत गाउँखाने कथाहरू, उखानटुक्काहरू र कथाका उद्धृत अनुच्छेदलाई सल्यानको भाषिक संरचनामा लक्षित गराउने प्रयास गरिएको छ । वसाई सराईको क्रममा अन्य स्थानबाट आएका व्यक्तिहरूले प्रयोग गरेको भाषा वा

अभिव्यक्तिका वारेमा पारेको प्रभावालाई देखाउन खोजिएको छ । त्यस्ता प्रभावित भाषिकाले पार्ने भावी असरबाट बच्न र सल्यानी भाषिकालाई शेष राखेर संरक्षण र संबर्धन गर्नु अर्को आवश्यकता देखिन्छ । अन्य शोधकर्ता, अनुसन्धानदाता, तथा सल्यानी भाषिकाको स्वअध्ययनको लागि पनि अत्यन्त जरुरी ठानी अध्ययन गरिएको छ । सामाजिक अध्ययनमा जाति, धर्म, पेशा र वर्गको आधारमा उनीहरूको व्यक्तिगत र मानसिक भाषिक अभिव्यक्तितर्फ अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानिएको छ । यसमा निजात्मक र परात्मक मनोवृत्ति, बालभाषा, विविध क्षेत्रमा प्रचलित शब्दावलीको अध्ययन गरिएको छ । यस्ता स्थानीय शब्दावलीको प्रयोगले भावी पिढीको लागि अध्ययनको स्रोत बन्दछ ।

यसरी नै सल्यानी भाषिकामा शब्दनिर्माण पद्धति, व्याकरणकोटि, सामाजिक भाषिक ब्यवहार र शाब्दिक अध्ययन पद्धतिलाई निष्कर्षमा उल्लेख गरिएको छ । उपर्युक्त विशेषताका आधारमा सल्यानी भाषिकाको यस अध्ययनले नेपाली भाषाको एक महत्वपूर्ण भाषिकाको रूपमा चिनाएको छ । नेपाली भाषाको उद्गम स्थल जुम्ला जिल्ला भएपनि यसको छुट्टै अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण हुन नसकेको वर्तमान अवस्थामा यो शोधपत्र रापती तथा भेरी भाषिकाका अन्य भेदको दृष्टिकोणबाट समेत अध्ययन अनुसन्धानका लागि उपयुक्त छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, शेरबहादुर (२०६०) **जाजरकोट जिल्लाको पश्चिमी भेग (पजारु) गा.वि.स. मा बोलिने स्थानीय भाषिक भेद र स्तरीय नेपालीबीचको तुलनात्मक अध्ययन**, शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र नेपाली विभाग : कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६) **सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार ।
- अवस्थी, महादेव (२०४५) **बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग**, एम्.ए(शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, कीर्तिपुर
- गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०५३) **सिम्ताली क्रियाका संरचनाको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण** , एम. ए. शोधपत्र, नेपाली शिक्षण केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. ।
- गौतम, देवीप्रसाद **नेपाली भाषा परिचय** (प्र.सं.) काठमाडौं : साझा प्रकाशन २०४९ ।
- हुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६०) **प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, एम. के पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स, काठमाडौं ।
- निरौला, यज्ञश्वर, **क्रियाको रूपतत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण** । नेपाल, पूर्णप्रकाश (२०४१) **भेरी लेक साहित्य**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
- पोखरेल, बालकृष्ण, **भाषाविज्ञान (२०५३)** शीला प्रिन्टर्स, बागबजार, काठमाडौं ।
- प्रेमराज, सुशील, **डोल्पाली भाषिका: एक अध्ययन (२०५४)** शिक्षाशास्त्र नेपाली भाषा विभाग समिति: कीर्तिपुर ।
- तिमिल्सिना, यमनाथ (२०५०) **संख्या र सर्वनामिक आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण**, एम्.ए. शोधपत्र, नेपाली शिक्षण केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- पुन, डम्बरबहादुर (२०५९) **दक्षिणपूर्वी सल्यान लोकगीतहरूको अध्ययन**, एम्.ए. शोधपत्र नेपाली शिक्षण केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.।
- बन्धु, चूडामणि (२०२८) **कर्णाली लोकसंस्कृति**, खण्ड ४ भाषा, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र. ।

-----, **नेपाली भाषाको उत्पत्ति**, तेस्रो संस्करण (काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०३६),
पृ. ६८ ।

भण्डारी, पूर्णपङ्कज (२०५९) **सल्यान जिल्लाको साहित्यिक रूपरेखा**, अल प्रिन्टिङ्ग प्रेस,
ललितपुर ।

रेग्मी, भीमनारायण (२०६०) **दरबारी भाषिका : एक अध्ययन** विद्वच्छिरोमणि हेमराज पुरस्कार
गृही, काठमाडौं ।

सुवेदी, केशव, ... **रापतीका कविता: पृष्ठभूमि र परम्परा** मध्यपश्चिमका कविता काठमाडौं :
मसाप, वि.सं २०५३ ।

शर्मा मोहनराज र कृष्णहरि बराल, **भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा**, द्वितीय संस्करण (काठमाडौं :
नवीन प्रकाशन, २०५२) पृ. ४४ ।

सिंजापति, रामविक्रम(२०३०) **कर्णाली भाषिका समूहको तुलनात्मक शब्द संग्रह**, एम्. ए.
शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

-----, (२०४९) **केन्द्रीय नेपाली भाषिकाहरू**, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान ।

शाही, हर्कबहादुर (२०५५) **अछामी भाषिका : एक अध्ययन**, एम्. ए. शोधपत्र, नेपाली
भाषाशिक्षण समिति महेन्द्र रत्न क्याम्पस, ताहचल ।

श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार **नेपाली भाषा र व्याकरण केही पक्ष** : काठमाडौं रत्नपुस्तक भण्डार,
२०५३ ।

पत्रपत्रिका सन्दर्भसूची

खस विशेषाङ्क, **नेपाल राष्ट्रिय खस विद्यार्थी समाज**, त्रिभुवन विश्वविद्यालय समिति, कीर्तिपुर ।

जिल्ला पार्श्वचित्र सल्यान (२०५९) जि.वि.स. कार्यालय, सल्यान ।

पूर्ण भण्डारी पङ्कज, **नेपाली साहित्यमा सल्यान**, नयाँ युगबोध (२०५२) माघ २३ ।

भेरी क्षेत्रीय नेपाली 'नेस' प्रत्यय, मधुपर्क, ३७, १० पूर्णाङ्क ४२ ।

मनोज प्रधान र अन्य (सम्पा.) **सल्यानी आवाज**, वर्ष १३, अङ्क १, २०५६ श्रावण ।

BIBLIOGRAPHY

Kroll, Brabara (1993) *Second Langaue Writing* Campbirdeg: cup pp. 246.

Montgamery, M. (1989) *An Introduction to Language and Society*,

London: Routledge pp 272.

Rench Decker, Hall Berg (1992) *Linguistics Survey of Northern Pakistan*

(1) pp. 893.

Regmi, B. (1999) *Dimensions of Nepali Society and Culture*.

Joseph Barma, *Language and Society*, Network, 1955AD.

परिशिष्ट

यस परिशिष्टाङ्कमा सल्यानमा प्रचलित विभिन्न पक्षका आधारभूत शब्दावलीको प्रयोग गरिएको छ । यसअन्तर्गत सल्यानी र स्तरीय नेपालीमा खास फरक कुन-कुन शब्दमा रहेका छन् सोही शब्दको मात्र यसमा उल्लेख गरिएको छ ।

परिशिष्ट १,

सल्यानमा प्रचलित विविध पक्षका आधारभूत शब्दावली ।

आधारभूत शब्दावली

सल्यानी	स्तरीय
म	म
तो	तँ
हामी	हामी
यो	त्यो
को	को
क्या	के
सप्यै	सबै
मस्तै	धेरै
अल्लै	अलिकति
एक्	एक
छकालै	बिहानै
दोब्बरी	दिउँसो
स्वाइन्छोरी	स्वास्नीमान्छे
लुङ्छोरो	लोग्नेमान्छे
मान्छ	मानिस
जउंरा	जुम्रा
छच्चु	उडिस
बिउ	बीज

बोग्रा	बोक्रा
खालो	छाला
बोसो	बोसो
पुछ्छ	पुच्छुर
पानि	पानी
दारा	दाँत
प्वारा	नाकको प्वाल

शरीरका अङ्गहरू:

सल्यानी

जिउ/आङ्
खोरो
मुन्टो
नाक्चो
खाप्चो
चानु
पखेट्टा
सास्
घिर्चो
गलो
ठिम्नु
फाँचा
नाइटो
कन्नो
बेरो
ढेल
कान्

स्तरीय

शरीर
खप्पर
टाउको
नाक
मुख
निधार
पाखुरा
शवास
गर्दन
गलो
स्तनको मुन्टो
भरिएका
नाइटो
पछ्याडिको हाड
गुद्द्वार
चाक
काँध

गिदी

मुत्थइलो

गेजि

पिच्चो

अङ्गसम्बन्धी विशेषणहरू

सल्यानी

खोच्या

ड्याब्ड्या

घोसे

बड्डो

राँरि

चेल्कालि

डुम्

कुप्रो

कोपचो

पञ्चौल्या

गिदी

मुत्राशय

टिसी

स्त्री गुप्ताङ्ग/योनी

स्तरीय

खुट्टो भाँचिएको

कानो

लाटोलाटो किसिमको

बूढो

विधुवा

सुत्केरी

अछुतो जाति

ढाड निहुरेको

मुख

पाँचओटा औंला भएको

मानवीय प्रवृत्ति:

सल्यानी

कानो

कल्साउँरो

लठ्याब्रो

भक्भक्या

तन्यारी

बड्डो

बुरो

स्वाट्ट्याउ

स्तरीय

अन्धो

कालो-कालो वर्णको

लाटो जस्तो

भक्भक्या

तरुण/युवक

बुढो

बूढो

तन्नेरी

पदना	अल्छी
दर्द	गरीब
ठुरिल्लो	मुडुलो
साउ	धनी
थारि	बाँभी
होलो	फुक्का
कर्रो	महङ्गो / कडा
टिठाउनु	दयालु
धर्मि	धर्मात्मा
पापि	अधर्मी
निको	भलो
अलौजो	बद्मास
सात्या	साथी
बइरि	वैरी / शत्रु
तिगरा	तिघ्रा
नल्ला	नलीखुट्टा
कुर्कुच्चो	कुर्कुच्चो
कइठ	रोग / दर्द

रोगसम्बन्धी:

सल्यानी

घा
सोर्त्या
ओक्तो
कप्टिनि
चर्फ्याँइ
जमायाँ

स्तरीय

घाउ
काँसो / खोकी
औषधी
बोक्सिनी
मूर्छा पनु
हाई गर्नु

औलो	औलो ज्वरो सम्बन्धी
तुष	खराब तत्व
तलमाथि	बान्ता/दिसा हुनु
पथरि	ठेउला
पिलो	पाकेको घाउ
बर्किनु	भस्किनु
बलागनु	पेट दुखनु, आँत दुखनु
गान्टो	होचो-होचो प्रकृतिको
साल्टिनु	कमजोर हुनु
टिल्लिनु	दाबिनु / थैपिनु

नातासम्बन्धी:

सल्यानी	स्तरीय
गोत्यार	कुटुम्ब
बा/बाबइ	बुवा
दाजिउ	दाजु
दिदि	दिदी
काका-काकु-काउजु	काका
जेठा बा	ठूलबा
सान्ज्या	सानी आमा
भाउजिउ	भाउजू
सउरा	ससुरा
जुवाइ	ज्वाइँ
टोक्याटोकि	केटाकेटी (गालीमा)
लख्यालखि	केटाकेटी (मायामा)
माइला काउजिउ	माइला बुवा
कान्सिकाकि	कान्छीकाकी

रौत्याल्लियउ
बाज्या
वइ
कान्छावा
काईलावा
फुबु
ब्बारि
सारु दाइ
लख्या
लख्यानि
छोडि
वउरान्ज्यु

जाति/ पेसा:

सल्यानी

धरालो
रोपार्नि
दउराल्लि
ओड
बाउन्
सुनार्
दमाई
ल्वार्
कट्वाल्या
वादि
उपाध्या
आचार्य

नन्दउ
बाजे
हजुरआमा
कान्छावुवा
काईलावुवा
फुपू
बुहारी
बैनी र दिदीको श्रीमान्
छोरो
छोरी
तरुणी
अमाजू

स्तरीय

बच्चाको रेखदेख
खेतरोप्ने (स्त्री)
दाउरा ल्याउने (स्त्री)
ओड (डुम), कामी
बाहुन
सुनार (स्वर्णकार)
दमाई
लोहार
कटुवाल/कला हाल्ने
वादी
उपाध्याय
आचार्य

तिर्थालु

सास्तरु

अगवा

विष्ट

बाउस्या

आन्

खाम्स्

परधान्

सउकार्नि

भर्या

डाड्टरु

बाउर्या

तीर्थयात्री

गाउँखाने कथा

ठूलो/जेठो

विष्ट

खेताला

उखान

नबुभिने भाषा

प्रधान

नायक (स्त्री)

भरिया

डाक्टर

परम तिरी कार्य गर्ने मान्छे

धर्म/संस्कृति

सल्यानी

देउथल्

चोखो

पुत्या

थान्

वरदान्

मस्टो

वान्

चोख्या

भँयार्

रत्यारि

त्यार्

द्वार्

लुतो फाल्त्या

कुलपुजा

चोख्वनु

कार्य

दशाँई

रक्छिनु

घिया संक्रान्ति

उल्ता नङ्गरा

देउता बाज्या

धजा

दियो

भुमि

स्तरीय

देवस्थल

पवित्र जाति

चढाउनै पर्ने स्थान

पूजा गर्ने विशेष स्थल

वर

देवता विशेष (कुलदेवता)

बाहन

लोभि

भूत प्रेत

रत्यौली (खेल)

तिहार

तिहार

संक्रान्ति (श्रावण संक्रान्ति)

मस्ट पूजा

शुद्ध हुनु

कार्य

दशैं

केटी हरण गर्नु

घ्यू खाने संक्रान्ति

मृतकको बेला प्रयोग गर्ने नगरा

भगवान्

ध्वजा-पताका

बत्ती

पृथ्वी

धनसम्पत्ति:

सल्यानी

धन्
रिन्
गागि
कुम्लो
मोल्नु

स्तरीय

धन्
ऋण
ग्राहक
धेरै
मोल तोक्नु

नैतिकता

सल्यानी

बाफति
सोमत्
भगरा
मिलापत्र
छुल्याई
कष्टिनि
पातरनि
पिरा
ढाँट्वा
घोररिन्नु

स्तरीय

फटाहा
अनुशासन
भगडा
मेलमिलाप
चुक्ती लगाउनु
पापी
बेश्या
पीर दिने
ढाट्ने/जाल् गर्ने
बडो विचारपूर्वक सोच्नु

भौगोलिक:

सल्यानी

सगर्
बादलो
जुन्
बेला
कोट्टो

स्तरीय

आकाश
बादल
चन्द्रमा
दिन
कुनो

मेर्	श्रेणीबद्ध
छहरो	छहरो
जिउलो	धेरै खेत भएको; बेसी
परो	पहरो भाग
बताँस/बयाल्	हावा
सिम्	सिम
सन्सार्	सबैठाउँ
ओस्	शित
त्वाँल्	तुवाँलो
तिर्पाइँ	तछ्रो, तेछ्रो
नाउलो	कुवा
खोल्सो	साना खाल्डो
टाटि	खूब गर्मी
लेख्	लेक
जिउला	बेसी
ढिक्	छेउ
माँभ्	बीच
ओर्याट	ओर

देशकाल:

सल्यानी	स्तरीय
ह्याँ	यहाँ
त्याँ	त्यहाँ
काँ	कहाँ
टारा	टाढा
ह्याइतिर	यहिनेर

उम्म
बेलि साँज
सदइँ
अइज्याल्
ब्यान
म्वाँल्या
कानाकोर्सि
परार
अघ्यार

उँभो
हिजो बेलुका
सधैं
आजभोलि
बिहान
धेरै
चारदिनपछि
परार
अघि / अगाडि

जीवजन्तु:

सल्यानी

लालाबाला
भइँसो
वर्
बोग्या
पाठो
घोरा
गइँडा
ओद्
बन्मान्छे
चमेरो
डिङ्गे
चाम् जउँरो
उप्पाँस्या
भिमि
माखा

स्तरीय

वस्तुभाउ
भैँसी
बहर
बोके
पाठो
घोडा
गैँडा
ओत
वनमान्छे
छुचुन्द्रो
सिनो
गुप्ताङ्गका जुम्रा
उपित्राँ
बारुलो / सानो
भिमिङ्गा

धुब्करो

गाइने किरा

छच्चु

उडुस

पुत्ति

पुतली

पोला

मौरीको चाका

सिल्याँसो

चामलमा लाग्ने रोग/किरा

चराचुङ्गी :

सल्यानी

स्तरीय

चल्लो

कुखुर

जलेओ

जलेवा

परेवा

परेवा

भुराँइ

चील

हुटिटिट्याँ

हुटिटिट्याउ (चरो)

गरुल्

चिल

घुगुतो

(घुघुतो चरो)

कोरल्लु

ओथारो बस्नु

होल्याँसो

एक प्रकारको चरो

कौवा

काग

न्याउलो

न्याउली चरो

कोक्कल्या

कोकले

ढुर्याकानु

उल्लू

सिम्टाल्लु

डाँङ्ग्रे

आर्याचरो

सारौं

तिर्था

तित्रा

बोट/रुख:

सल्यानी

स्तरीय

ठेलो

फेद

कोइर्याल्
कोतर्या
बुटो
कटुस्
अइज्यारु
काउलो
अथडर्या
गिठो
साल्
मउवा
दारिम्
बेलाइति
पिर्या
भग्याचुक्
वन्सो
खिर्रो
तिजु

कोइरालो
खोक्रो रुख
बूटो
कटुज
ऐजेरु
काउलो
घाँसविशेष खर
लहरे बोट
साल
मौवो
अनार
अम्बा
खुर्सानी
अमिलो दाना भएको रुख
वर्सातमा हुने घाँस
दूध निस्कने घाँस
फल खाने रुख

भाँडाकुँडा:

सल्यानी
बाल्टिन्
टाप्क्या
सुबो
भुट्नेस
कराँइ
चउँठो
दुद्यारो

स्तरीय
बाल्टी
ताप्के
सुपो
मकै भुट्ने साधन
कराही
सानो गाबु
दूध तताउने भाँडो

कोसि
डबरा
रुमाल्
काम्लो
मोचा
ढिगि
गुद्रो
दराज्
गरालो
प्वाल्
चाबि
दाउँलो
खाप्
कर्दि
आँसि

काठको भाँडो
तामाको भाँडो
रुमाल
काम्लो
मोजा
ढिकी
गुन्द्रो
आलमारी
आग्लो
दुलो
साँचो चाबी
दाम्लो
खुपेटो
चक्कू
हसियाँ

शारीरिक क्रियाः

सल्यानी

भन्नु
डगर्नु
सुड्नु
हग्नु
भुरो बोक्नु
ठास्नु
निमोठेनु
चाट्नु
म्व्वाँइ खानु

स्तरीय

भन्नु
डकानु
सुध्नु
दिसा गर्नु
गर्भवती हुनु ।
यौन सम्पर्क गर्नु
मल्नु
चाट्नु
म्व्वाँइ खानु

अँगालो मारुनु

अँठ्याउनु

लोप्याउनु

राल् च्वाउनु

खोकि / सोरृत्या

जर्माउनु

अँगालो मारुनु

अँठ्याउनु

लोप्पा खुवाउनु

राल कारुनु

लागनु खोकी लागनु

जन्माउनु

मनुष्यका पारस्परिक कार्यका नामः

सल्यानी	स्तरीय
मिलापत्र	मिल्तु
सल्ला	सल्लाह
लराइँ	लडाइँ
पछारापछार्	हानाहान
बोलाबोल्	बोलाबोल
तानातान्	तानातान
वाभावाभ्	वाभावाभ
सौर्याउनु	घनिष्ठ सम्बन्ध राख्नु

उपचारका शब्द र नामः

सल्यानी शब्द	स्तरीय शब्द
थल्लिनु	रोगाउनु
पिलो	खटिरा
आलसतालस	हैरानी / छटपटी
बारुलि	बाडुली
छेरापाट्या	छेरौटी
ओक्काउनु	वान्तागर्नु
सोरत्या	काँसो
मुतपोल्नु	पिशाब पोल्नु
विचेत हुनु	मूच्छा पनु

बन्य जन्तुका नाम र तिनका अङ्ग (फरकदेखिने मात्र):

सल्यानबी शब्द	स्तरीय शब्द
मल्स्याप्रो	लोखर्के
क्वाप्या	बनविरालो

सारो	दूम्सी
गोरो	गोही
ब्वाँसो	ब्वाँसो
बाँनर्	बाँदर
खरा	खरायो
सारो	दुम्सी
क्वाप्या	बनबिरालो

पशु र तिनका विशेषताहरू:

सल्यानी शब्द	स्तरीय शब्द
हिन्हिनाउनु	बास्नु
बगेर्नु	थारो
कोरलि	नब्याएको गाई

वस्तुका संख्या र परिणाम :

सल्यानी शब्द	स्तरीय शब्द
एग्	एक
दुई	दुई
तिन्	तीन
चार	चार
तेर्	तेह
चौद	चौध
उन्नाइस्	उन्नीस
सहत्तर्	सत्तरी

विविध शब्दावली:

नरम	कउँलो
बतास्	हावा
स्याईली	ओस

भुत्या	भूतलाग्ने ठाउँ
देउरालिन्	देउराली (देवताविशेष)
धान्	धान
सोमत्	बुद्धिमान्
ओसिलो	ओस परेको
स्याइँलि	लेउ
खोर्या	सुकेको जमिन
कोइला	मकैको कोइला (गेडाविहिन)

देशकालः

ह्याति	यहाँ
त्याँति	त्यहाँ
म्हाज	बीचमा
छकाल्	बिहान
जइबेला	जब
यइबेला	यसैबेला
अगि	अघि
भदउ पुर्नि	भाद्र पूर्णमा

नियम भङ्गसम्बन्धी शब्दका उदाहरण :

लुदनु	लुदनु
चोर्नु	चोर्नु
चेपाय्या	कुरो लगाइदिने
नाइयो	इन्कार गर्नु
सताउनु	दुःख दिनु
पासो	फाँसी
हान्नु	दण्ड दिनु
बिन्ठ्याइँगर्नु	काम बिगार्नु

परिशिष्ट २

सल्यानमा प्रचलित उखानहरू र गाउँखाने कथाहरू

१. अदुवा खाई सवा बस मुला खाई वन पस ।
२. अन्न पानीको जिउ खाना खोज्छ घिउ ।
३. अरुले अरु भन्छ, लाटाले बाबु खिज्याउँछ ।
४. अर्काउ पापछि तिन धार्नि चुग् खान्या ।
५. अरुलाई कामकाजउ आतुरि घरउ ज्वाइलाई खानाउँ आतुरि ।
६. आफ्नो साँच्ने अर्काउ भाँच्ने ।
७. आद्दा गाग्रो अलिच्छिन् ।
८. आफु मय्या डुमइ राजा ।
९. आफूले पाल्या कुकुरले आफइलाई टोक्छ ।
१०. न आमापाइको साइनु न बाबुतिरउ साइनु ।
११. आशु गरेइ भरु नपरेइ ।
१२. अबेलाउ सिदाभन्दा बेलाउ विदा निको ।
१३. अरुका साथ अरु जुम्ली मेरा साथ हग्वा जुम्लि ।
१४. अरु हाँस्याउ र नानीका वा काँस्याउ ।
१५. काठइ कोसि ठेगानै बसि
१६. काम् प्यारो हुन्छ चाम् प्यारो हुँनैन ।
१७. कइथा-कइथा काँ गया मुसाआ चल्ला चौधरि ।
१८. कुराले कुरा खान्छ माछाले भुरा खान्छ ।
१९. कामिकि ताउलि उताउलि ।
२०. खाइ न पाइ छालाउ टोपि लाई ।
२१. खाने भया खा नखान्या भया घिच् ।
२२. खानु न पिउनु पुर्पुरामा चिनु ।
२३. खाना घरि खाऊ वा हग्दा खेरि पाउला था ।
२४. खान्नु खान्नु लोकाचारु खाना लाग्यो माना चारु ।

२५. खाइ सार् कि लाइ सारमरेपछि लम्पसार ।
२६. खोजी ल्याउन्या गाइ भुङ्मुनि आई ।
२७. गाराआ माछा पाखा बिला ।
२८. गज्याइ घोरि मेरि ह्याँ-ह्याँ ।
२९. चिन्नु न जान्नु दुङ्गाले हान्नु ।
३०. चक्चके गोरुका तिन् ठाउँमा डाम् ।
३१. चार् भाइ राम्का काम् न काजा ।
३२. छोरिका जातन माइतउ कुगुरइ प्यारो ।
३३. जाँ जाँ बाउन् उतइ उतइ स्वाहा ।
३४. जाँ बुरो त्याँ कुरो ।
३५. ज्वाइँ न स्वाइँ तातोपानी च्वाइँ ।
३६. जिउदी राँरिका सय ओटा पोइ मरेइ राँरिका कोइ न कोइ ।
३७. जो अधि सय्यो उइ पाला पय्यो ।
३८. तेरा बाले घिउ खाया मेरा जुडा चिल्ला ।
३९. तात्तइ खाम् जल्दइ मरिजाम् ।
४०. त्यारउ ससुराल् सरादउ सालो ।
४१. तिर्थाउ मुखइ बइरि ।
४२. देश् गुनाउ भेष् ।
४३. दाडइ जाउँला भातइ खाउँला ।
४४. दिउँ भन्या आफु नाङ्गो नदिउँ भन्या इष्ट बाङ्गो ।
४५. देउता स्याँगा पानिका फाँचा ।
४६. धेरइ खान्याउ बुद्धि हुँनैन ।
४७. नपाउन्याले छोरो पायो खेलाइ-खेलाइ माय्यो ।
४८. नहानि सुरो हुनइन, नजानि बुरो हुनैन ।
४९. नदेख्या चोर् बाबु बराबर ।
५०. नदिन्या बइ बुधवार बाछिन् ।

५१. पईसा न सईसा टिगो ट्याँस् ट्याँस्
५२. पोइ गयो वन क्या खान्छइ मन् ।
५३. पाउनै रिस्या भातइ उपर्यो ।
५४. पल्लामा पाँच् पईसा नभया जोइ ल्याउनु जाक्या ।
५५. बेलाउ पाउनु कुवेलाउ चोर ।
५६. फुरमन्तर कि बाचा ।
५७. बाबुले गालि गन्याउ र हिलामा लोट्याउ क्याको लाज ?
५८. बाइर भिलिमिलि भित्र तिलिमिलि ।
५९. बिना गलाउ गाउनु बिना निउताउ पाउनु ।
६०. बरा लाग्याउ घर र खरा लाग्याउ जग्गा ।
६१. बर्खाउ बिदो बइरिको हाँसो ।
६२. बोल् बोल् माछा मुख भरि पानि ।
६३. भुरानु हाल्ने भुस् छैन माइत लिन्या अर्सा ?
६४. भनुँभन्या भन्ने नहुन्या भन्यापछि मुन्टै नरन्या ।
६५. भाल्या बास्या सुत्नु कति ? साठि पुग्या बाँच्नु कति ?
६६. मामा बारि साग् छ भान्जिको क्या लाग्छ ।
६७. मगा नपाउन्याले जरनउ भात ?
६८. मान्ठ बिग्यो जानि जानि लुगा बिग्यो तानि तानि ।
६९. मन् लाग्या लारु घिउसित खालुँ ।
७०. मुल् सोधि पानि खानु कुल् सोधि छोरि माग्नु ।
७१. म जिउँदै चोर् आइग्या ।
७२. लाई कात्तिक हुन्छ खाइ कात्तिक हुँनैन ।
७३. सङ्गत् गुनाउ फल् ।
७४. सस्तो बेसाले छेराउँछ ।
७५. स्यानि खवाइ ठुलि हवाइ ।
७६. स्वाइन्छोरि कज्याँनि बाख्रो बटालो ।

७७. स्यालउ सिङ् बाउनौ हुक्का ।
७८. हग्या हग् मुत्या मुत् ।
७९. हेन्या हेरेइ बा जोगि भया ।
८०. हत्पतउ काम् लत्पत् ।
८१. हात् लप्फा मुख् बप्फा ।
८२. हुने हार् दैव नटा।
८३. सत्तुरउ भैसी दुनु, मित्तुरउ चोयाउ काम नगर्नु ।
८४. सग्रले आट्याउ र मर्दले आट्याउ ।
८५. ताप् तापाआ बेला सग्धि पन्या फेला ।
८६. त्यारउ ससुराल् सरादउको सालो ।
८७. छोरिको खाउ चिन्नाउ साउ ।
८८. दुस्मन् खोज्या आफ्नै भाइ खोज्नु ।
८९. धन् हालि धन्दा गु हालि गन्दा ।
९०. अभागि न जइल पनि खान्या बेला रिस् उठ्छ ।
९१. मुख् छ भनि प्याच्च नबोल्नु ठाउँ छ भनि थ्याच्च नबस्नु ।
९२. जत्ति जोइ ल्याया पनि हिलइ खेल्या ।
९३. खेत् न पात् मिठो देऊ भात् ।
९४. काउ न भाउ जोर् गर आऊ ।
९५. घरिघरि धामि भोगा पर्दा हामी ।
९६. देउता स्याँचा पानिगा फाँचा ।
९७. म जिउँदै चोर् आइग्या ।
९८. नपाउनेले छोरि पायो खेलाइ खेलाइ माय्यो ।
९९. सास् छन्जेल् आश् ।
१००. छोरि पाउन्या कइल-कइल कन्नानि बान्या अइल ।

गाउँखाने कथा

१. बाइर सुन भिर्त चाँनि त्यो भिर्त पानि क्याउ ?	अमिलो
२. अड्काम् पड्काम् तेराबाको टुपि भट्काम् क्याउ ?	तुलो
३. एकफेरा आउँछ मुखबाट ब्याउँछ क्याउ ?	केरा
४. गोठपात् लैजान्या थाइनाधरा घर रैजान्या क्याउ ?	पिंडालु
५. घरतिर जाँदा वन्तिर मुख वन्तिर जाँदा घरतिर मुख क्याउ ?	बन्चरो
६. आमाभन्दा छोरि बोक्सि क्याउ ?	खुर्सानी
७. खइ खइ दाइ म अधि जान्छु क्याउ ?	लट्टी
८. सेता ठेगानु हरियो बुजो क्याउ ?	मूला
९. चार् चुच्चा मुख बुज्वा क्याउ ?	बाकस
१०. छकालइ उठि छोरिलाई ढोग्दिन्या क्याउ ?	गाग्री
११. जान्छ-जान्छ पानिदेखि डराउँछ क्याउ ?	जुत्ता
१२. टेकुं-टेकुं लौरि टेक्न नसक्किने क्याउ ?	सर्प
१३. स्यानि-स्यानि नानि रुख जानइ दुःखी क्याउ ?	सिस्नु
१४. एक मुला दश धारा क्याउ ?	दूध
१५. धार्नि न बिसउलि दुइ हातले उचालि क्याउ ?	टोपी
१६. सुरिलो हाँगामा एउटै पात् क्याउ ?	पन्यू
१७. डोब् रैजान्या किलो गैजान्या क्याउ ?	ऐसेलु
१८. ढुङ्गा न माटो स्वर्ग जाने बाटो क्याउ ?	भन्याड
१९. तिन् भाइको एउटै पगरि क्याउ ?	ओदान
२०. दाँत् भाइर ओठभत्र क्याउ ?	मुसल
२१. दिन्भरि सुत्ने रात्भरि उठ्ने क्याउ ?	दाम्लो
२२. धर्तिमुनि सुनउ फालि क्याउ ?	बेसार
२३. नौ तले दरबारउ भयाल् न ढोका क्याउ ?	बाँस
२४. पुड्के बाउन्को सुर्के चन्नन् क्याउ ?	मासको गोडा

२५. ब्यानइ उठि मुसाप्वाल्मा हात् हाल्ले क्याउ ? भोटो लगाएको
२६. मुख् भरि पेट रिक्तै क्याउ ? शङ्ख
२७. राति गाइ पानि खाना गइ सेति गाइ पानि खाइन
आई क्याउ ? सेल रोटी पकाएको
२८. रुख् चिप्लो फल् मिठो क्याउ ? केरा
२९. सानि नानिका हात्भरि चुरा क्याउ ? कुचो
३०. हिर् कालिय माइत गइजाम् क्याउ ? चौँठो
३१. हरिया चल्लाउ दुईपट्टि पुच्छर् क्या हो ? दुनु
३२. घुमाउन्या घरउ एउटै छानो क्या हो ? छाता

परिशिष्ट तीन

सल्यान क्षेत्रीय नेपालीमा अनूदित गद्यांश

शरदउ फुरमुख्तिको सन्ज्या पन्याइबेला चार बजे डिल्ली शअर तुत्ताइरयाउ छ, कि भन्ने भान हुन्थ्यो । धुपउ उताउलो धेरै घटिसग्याउ थियो । हाँपछि, पश्च्यु अक्काशको जम्मै भाग्लाई पातलो बादल्ले छोप्याउथियो । घाम छेक्या हुनाले पइलैदेखि सानु-सानु बतास चलेर ओसले अज्जै शित्लो बनागो थियो । दोब्बरउ यो बेला अरु विदभन्दा धेरै घाम थियो । त्यइ बेला आँधी आउनु अधिको हुनसक्छ । किनभन्दा त्यइ बेला सबइ दोकान् , इस्कूल र अरु कार्यालयहरू बन्न हुन लाग्याथ्या । त्यइलेको त्यो सेलाउँदो भयाउ बेला भूठो सावित हुन्थ्यो ।

(सानु लामाको 'घाम छाया' कथाबाट)

साँज पर्यापछि गौँथलि आइन चाम्याँ खुट्टा ढोगिद । चाम्याँ फुर्र भयो । आज उइखो मन्मा गौँथलिलाई समातेर हजार चोटि म्वाँइ खाँउ जस्तो लाग्यो र समाउनपत हात् क्या लम्कागो मात्र थियो गौँथलि हात् हटाइकिन घरभित्र पसि ।

भात्सात् खाइसग्यापछि चाम्याँलाई पेटिमा ओछ्यान् लाइदिए । चाम्याँ ओछ्यानमा पल्ट्यो, तर उइखा आँखानु निदउ पित्तको पनि आउन सगेन । ऊ गौँथलि आउँछे कि भनि बाटो हरिरह्याउ थियो । सबैले खाए । चुलो सुलो पोत्तेल्या । एगछिन् को हो दे ? बत्ति लिगिन चोटापाइ गो । त्याँपछि कइले हो दे ? धेलो ढक्काएर गरालो लगात्यो । गरालो लगा. पछि च्याम्याँ त अचम्म - खचम्म पर्यो ।

चाम्याँ मन्मा कुरा खेल्न लागे । हयचेइ नि ! त्यो दिन् विचरि गौँथलिन किन हानि हुँ ? स्वाइन्छोरिहरू ब्या हेर्न भन्यापछि मस्त हुन्छन् । उइमा चर्दो उमेर् एगैछिन् ब्या हेर्न गई त ! एगछिन् यसो तलमाथि रमिता हेर्न गयाउ पनि स.न नसक्ने कप्टिले क्यार्न जोइ राख्नु? भात् पगाउन ढिलो गरि भनिकिन जोइ कुट्नु त्यो भन्दा चण्डाल् काम् अरु क्या हुन्छ ? यो अलि बाइलाउने स्वाइन्छोरि भएकिले पनि च्यार्-फ्यार् गरिरन्छे ।

सिरि सम्पति फुगाउन्या बेला भयाउ थियो । सउरो (बान्नाँमा) बसिकन भुस्या खाना लाग्याउ थियो । सासु भन्दा पेटिमा बसिकिन मगासगा उदान लागेइथि । गौँथलि भित्रपट्टि

मजेरिमा जुठोसुठो सो.देँ थि । चाम्याँले अल्लि सरमाएर भन्यो - खेतिपातिको कामउ चाप् छ ,
छोरि पठाइदिनुपर्यो ।

सउरो एगछिन सोर्तिकिन भन्यो- 'हुन त ज्वाइँ गरिब् र सरिब् भनेर क्याहुन्-क्याहुन्का
नाम् राख्यौ गरे, तर जस्तो भया पनि आजसम्म कसइका घरमा माइन् गयाउ छुइन । पाउ
पुजिकिन दियाउ तिम्लाइ हो , आफिन जोइ खुसि गराउ ल्हाँजाउ । कले छेग्याउ छ र ?

चाम्याँले याङ्ग मुख लायो । गौँथलि एग् छिन पछि भान्सा लोटाइकिन डोगो बर्यो लिन
बन्पाइ जान लागेइ थिई, पछि चाम्याँले पाखुरा समाइकिन भन्यो, “डोको बर्यो लिन काँ
जानेइ तो हँ ? हिर् घर जाँम् ।”

“घर त मन्या पनि जान्नाँ ।”

“घर नगइकिन काँ जान्छेइ तो ?”

“एउटा जिउलाई जाँ गयाँपनि/पन्तै भैगो क्या, जोगिनि हुन्छु, जान्छु ।”

“भैसालाई कुरो कल्ले कार्दिन्छ र जोगिनि हुनेइ हँ ?”

“काट्नु क्या आफना भैसालाई आफै कुरो । ”

“धेरै न फत्फता चाँरो हिर् ।”

“घर लग्यापछि निउँ खोज्दै कुट्दै गर्नापत ।”

“अब मरिजाउँ कयै गरूला । ”

“भो खुप् !”

एगछिन् पछि लुगासुगा लाइकिन भल्किगिन गउँथलि बाइर निस्कि ।

सासु बुरिले यौटा सानु पोगो र एक ठेगि दइ ल्याइन अग्याट राखि ।

पोगो फबन्नामा बाँवुन् पारिकिन गौँथलि अगि अगि लागि ।

चाम्याँ हातमा ठेगो भुण्ड्याइकिन पछिपछि लाग्यो बाटानु चाम्याँ र गौँथलि कुरा गर्न लाग्या ।

“अइज्याल भैसाउ दूद् कति छ हँ ?”

“छकाल र साँज गरिकिन एग् पाथि ।”

गौँथलिले चाम्याँपट्टि फर्किगिन ओठ् लेब्र्याई ।

घाम् डाँरानु बस्न -बस्न लाग्या थ्या । गोठालाहरू सिरिसम्पति अगि-अगि लगाइकिन फुत्या

उराउँदै माठो-माठो उगालो लाग्न लाग्या थ्या । चाम्याँ गौँथलिलाई आइपुग्याउ थियो ।

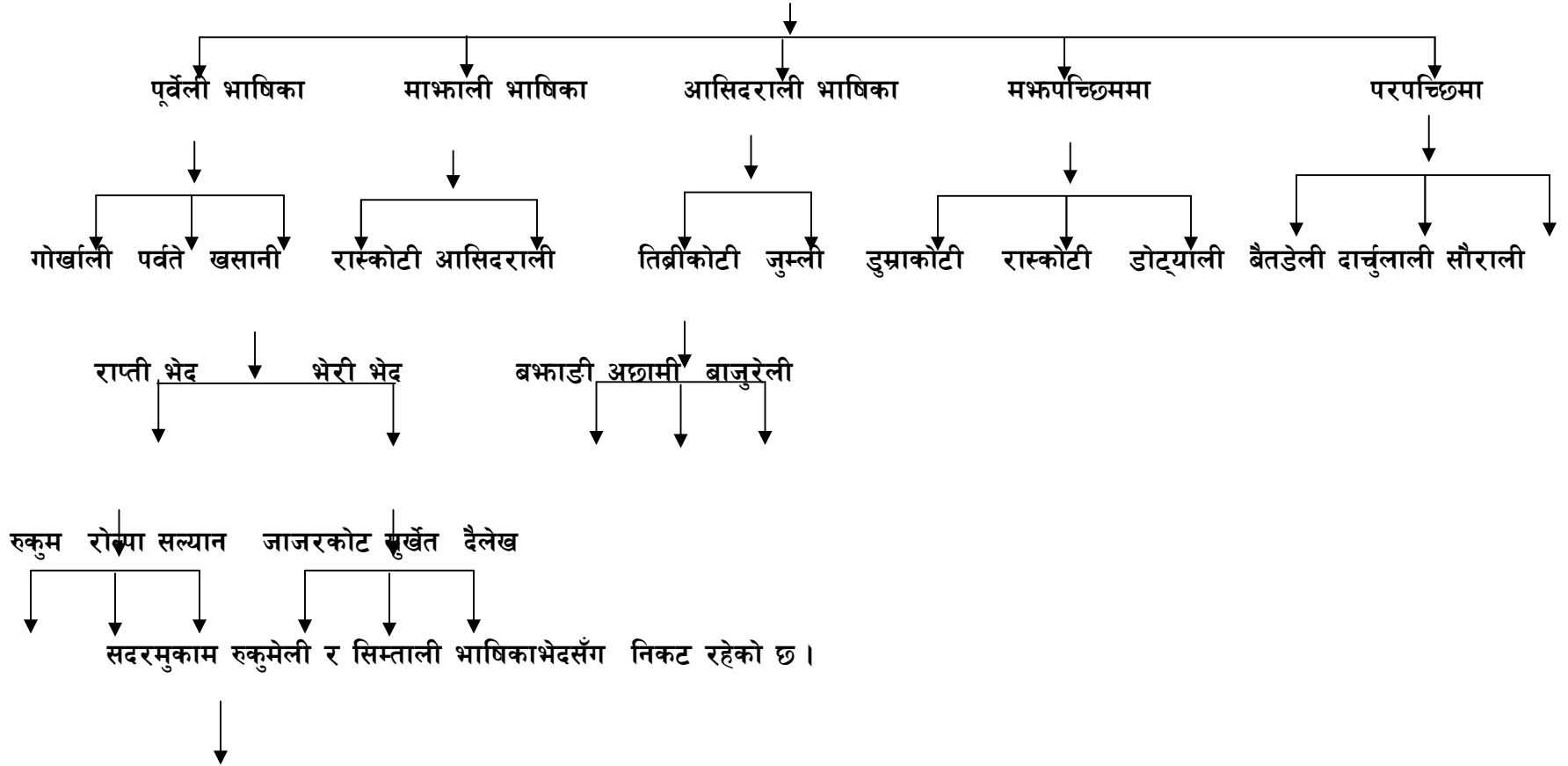
माथ्थिरबाट डोगामा गाग्रो बोकिकिन जुठ्याइ जोइ आउन लागेइ रैच, चाम्याँलाई देखिकिन जुठ्याइ जोइले यत्ति ल्हामु जिब्रो निकालिकिन हाँस्रै भनी - “बास्सै ! होल्यासा होल्यासीको जोरि जइथै अगि-अगि दुल्याइनि, पछि-पछि दुला कस्तो नाम्रो सुवागो ।”

गौथलिले ख्यास्स हाँसिगिन भनि - “भो, नहाँस दिदि फेरि कुन् दिन् उखर्माउलो पर्ला र !”

उस् चाटाचाट् गर्ना पनि क्या बेर् लाग्दो रच र ? जोइपोइको भगरा परालउ आगो ।

गुरुप्रसाद मैनालीको ‘परालको आगो’ कथाबाट साभार

परिशिष्ट पाँच
नेपाली भाषा तालिका सूची
तालिका
नेपाली भाषा

परिशिष्ट तीन

सल्यान क्षेत्रीय नेपालीमा अनूदित गद्यांश

शरदउ फुरमुख्तिको सन्ज्या पन्याइबेला चार बजे डिल्ली शअर तुत्ताइरयाउ छ, कि भन्ने भान हुन्थ्यो । धुपउ उताउलो धेरै घटिसग्याउ थियो । हाँपछि, पश्च्यु अक्काशको जम्मै भागलाई पातलो बादल्ले छोप्याउथियो । घाम छेक्या हुनाले पइलैदेखि सानु-सानु बतास चलेर ओसले अज्जै शित्लो बनागो थियो । दोब्बरउ यो बेला अरु विदभन्दा धेरै घाम थियो । त्यइ बेला आँधी आउनु अधिको हुनसकछ । किन भन्या त्यइ बेला सबइ दोकान् , इस्कूल र अरु कार्यालयहरू बन्न हुन लाग्याथ्या । त्यइलेको त्यो सेलाउँदो भयाउ बेला भूठो सावित हुन्थ्यो ।

साँज पर्यापछि गौथलि आइन चाम्याँ खुट्टा ढोगिद । चाम्याँ फुर्र भयो । आज उइखो मन्मा गौथलीलाई समातेर हजार चोटि म्वाँइ खाँउ जस्तो लाग्यो र समाउनपत हात् क्या लम्कागो मात्र थियो गौथलि हात् हटाइकिन घरभित्र पसी ।

भात्सात् खाइसग्यापछि चाम्याँलाई पेटिम ओछ्यान लाइदिए । चाम्याँ ओछ्यानमा पल्ट्यो, तर उइखा आँखानु निदउ पित्तको पनि आउन सगेन । ऊ गौथलि आउँछे कि भनि बाटो हरिरह्याउ थियो । सबैले खाए । चुलो सुलो पोत्तेल्या । एगछिन् को हो दे ? बत्ति लिगिन चोटापाइ गो । त्याँपछि कइले हो दे ? धेलो ढक्काएर गरालो लगात्यो । गरालो लगा. पछि च्याम्याँ त अचम्म - खचम्म पर्यो ।

चाम्याँ मनमा कुरा खेल्न लागे । हयचेइ नि ! त्यो दिन विचरि गौथलिन किन हानि हुँ ? स्वाइन्छोरिहरू ब्या हेर्न भन्यापछि मस्त हुन्छन् । उदुमा चर्दो उमेर एगैछिन ब्या हेर्न गई त ! एगछिन यसो तलमाथि रमिता हेर्न गयाउ पनि स.न नसक्ने कप्टिले ब्यार्न जोइ राख्नु? भात पगाउन ढिलो गरि भनिकिन जोइ कुट्नु त्यो भन्दा काम् अरु क्या हुन्छ ? यो अलि बाइलाउने स्वाइन्छोरि भएकिले पनि च्यार्-फ्यार् गरिरन्छे।

सिरि सम्पति फुगाउन्या बेला भयाउ थियो । सउरो परखालाआ (बान्नाँमा) बसिकन भुस्या खाना लाग्याउ थियो । सासु भन्या पेटिमा बसिकिन मगासगा उदार्न लागेइथि । गौथलि भित्र पट्टि मजेरिमा जुठोसुठो सो.दैँ थि । चाम्याँले अल्लि सरमाएर भन्यो - खेतिपालिको कामउ चाप् छ , छोरि पठाइदिनुपर्यो

सउरो एगछिन सोर्तिकिन भन्यो हुन त ज्वाइँ गरिब र सरिब भनेर क्याहुन्-क्याहुन्का नाम् राख्यो गरे, तर जस्तो भया पनि आजसम्म कसइका घरमा माइन् गयाउ छुइन । पाउ पुजिकिन दियाउ तिम्लाइ हो , आफिन जोइ खुसि गराउ ल्हाँजाउ । कले छेग्याउ छ र ?

चाम्याँले याङ्ग मुख लायो । गौँथलि एग् छिन पछि भान्सा लोटाइकिन डागो बर्यो लिन बनपाइ जान लागेइ थिई, पछि चाम्याँले पाखुरा समाइकिन भन्यो, “डोको बर्यो लि.न काँ जानेइ तो हँ ? हिर् घर जाँम् ।”

“घर त मन्या पनि जान्नाँ ।”

“घर नगइकिन काँ जान्छेइ तो ?”

“एउटा जिउलाई जाँ गयाँपनि/पन्तै भैगो क्या, जोगिनि हुन्छु, जान्छु ।”

“भैसालाई कुरो कल्ले कार्दिन्छ र जोगिनि हुनेइ हँ ?”

“काट्नु क्या आफ्ना भैसालाई आफैँ कुरो । ”

“धेरै न फतफता चाँरो हिर् ।”

“घर लग्यापछि निउँ खोज्दै कट्दै गर्नापत ।”

“अब मरिजाउँ कयै गरुँला । ”

“भो खुप !”

एगछिन् पछि लुगासुगा लाइकिन भल्किगिन गउँथलि बाइर निस्क ।

सासु बुरिले यौटा सानु पोगो र एक ठेगि दइ ल्याइकन अग्याट राखि ।

पोगो फबन्नामा बाँन्बुन् पारिकिन गौँथलि अगिअगि लागि ।

चाम्याँ हातमा ठेगो भुण्ड्याइकिन पछिपछि लाग्यो बाटानु चाम्याँ र गौँथलि कुरा गर्न लाग्या ।

“अइज्याल भैसाउ दूद् कति छ हँ ?”

“छकाल र साँज गरिकिन एग् पाथि ।”

गौँथलिले चाम्याँपट्टि फर्किगिन ओठ् लेब्र्याई ।

घाम् डाँरानु बस्न -बस्न लाग्या थ्या । गोठालाहरू सिरिसम्पति अगि-अगि लगाइकिन फुत्या

उराउँदै माठो-माठो उगालो लाग्न लाग्या थ्या । चाम्याँ गौँथलिलाई लि. न धाउनु आइपुग्याउ

थियो । माथ्थरबाट डोगामा गाग्रो बोकिकिन जुठ्याइ जोइ आउन लागेइ रैच, चाम्याँलाई

देखिकिन जुठ्याइ जोइले यत्ति ल्यामु जिब्रो निकालिकिन हाँस्दै भनी

(सानु लामाको 'घाम छाया' कथाबाट)

सल्यान क्षेत्रीय नेपालीमा अनूदित गद्यांश

शरदउ फुरमुखतिको सन्ज्या पन्याइबेला चारबजेगो बेला दिल्ली श. अर तुत्ताइरह्याउ छ कि भन्ने भान हुन्थ्यो । धुपउ उताउलो धेरै घटिसग्याउ थियो । यस घरि पच्छयु आकाशको जम्मै भागलाई पातलो बादल्ले तोप्याउ थियो । घाम छेप्या हुनाले पैलेदेखि सानु सानु बतास चलेर यताउता -वरिपरि रह्याउ ओसले अज्जै शित्लो बनाएको थियो । दोब्बरउ यो बेला आउ भन्दा धेरै कम घाम थियो । यो थिति अधिको क्षणिक (छोटो) थिरता पनि हुन सकछ किनभन्या केइबेलामा नै सवय दफफर विद्यालय र अरु कार्यालयहरू बन्न हुन्याछन् र अइलेको यो सेलाउदो भयाउ बतास भुठो सावित हुनेछ ।

सानु लामाको 'घाम -छायाँ कथाबाट' दक्या पानि परिकिन भर्खर विदायाउ थियो । दखिनौ उताउलो हावाले तेर्सिदै गया बादला, मसिना टुकाना छात्छुत् गयाउ थियो । बादल् फाट्या ठाउँठाउँनु पखालियाउ निलो अक्कास देखिन्थ्यो । विखुन्याउ कतै चिन्न थियोन । एक पल्ट बौलानी भयापछि पर्किंति पनि सु. नि थिई । खालि बादला. आँसुले पखालियाउ खप्यामति हुन हुन गरी गर्जिरपाउ थियो । त्यो लेखा. खोलाउ गर्जन लेखा . चेपचापभिर्त पसिकिन आवाज दिन्थ्यो ।

शिवकुमार राईको ... 'माछाको मोल' कथाबाट ।